

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

MAGISTERSKÉ PREZENČNÍ STUDIUM

2013 – 2015

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Andrea Smolíková

**Problematika vzdělávání osob bez přístřeší v souvislosti
s funkční gramotností z pohledu speciálního pedagoga**

Praha 2015

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Zdeněk Moucha, CSc.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

MASTER FULL-TIME STUDIES

2013 – 2015

MASTER THESIS

Andrea Smolíková

**The issue of education of homeless people in the context of
functional literacy in terms of a special education teacher**

Prague 2015

The Master Thesis Work Supervisor:

PhDr. Zdeněk Moucha, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená diplomová práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a uvádím v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne .....

Andrea Smolíková

Poděkování

Děkuji vedoucímu práce, PhDr. Zdeňku Mouchovi, CSc. za trpělivé vedení a podporu, díky které práce vznikla. Také děkuji konzultantu PhDr. Pavlu Pěnkavovi, který mě přivedl k problematice bezdomovectví, poskytl praktické zkušenosti, odborné rady a umožnil mi realizovat výzkum na oddělení, jehož je vedoucí.

Velké díky také patří rodičům za podporu a trpělivost. Moc děkuji Mgr. Jiřímu Helmichovi za osobní podporu a pomoc se zpracováním statistických dat a Mgr. Janě Helmichové za jazykovou korekturu práce. V neposlední řadě děkuji všem respondentům, kteří se zúčastnili výzkumu.

Anotace

Předložená diplomová práce se zabývá problematikou bezdomovectví v souvislosti s funkční gramotností. Práce je rozdělena na část teoretickou a empirickou. První kapitola teoretické části popisuje problematiku bezdomovství jako sociálně patologického jevu, definuje jej a popisuje formy a příčiny bezdomovectví. V následující kapitole je představena a charakterizována cílová skupina osob bez přístřeší a popsány sociálně patologické jevy, které s touto rizikovou skupinou souvisí. Ve třetí kapitole je popsána bázová a poté funkční gramotnost. V kapitole je definován pojem gramotnost, její vývoj, hlavní faktory, přínos pro společnost. V podkapitole o funkční gramotnosti je uvedena definice pojmu, složky a příčiny funkční gramotnosti. Poslední – čtvrtou kapitolu tvoří empirická část, ve které je popsán cíl výzkumu, stanovené hypotézy, charakteristika výzkumného vzorku a podrobná interpretace výsledků dotazníkového šetření. Následuje vyhodnocení hypotéz pomocí Pearsonova chí-kvadrátu, diskuse a závěr práce.

Klíčové pojmy

Bezdomovectví, definice bezdomovectví, formy bezdomovectví, příčiny bezdomovectví, charakteristika osob bez přístřeší, funkční gramotnost, bázová gramotnost, historický vývoj gramotnosti, charakteristika funkční gramotnosti, sociální patologie, složky funkční gramotnosti, příčiny funkční gramotnosti

Anotation

The present thesis deals with problems of homelessness related to functional literacy. The first chapter describes the theoretical part of the issue of homelessness as a social pathology, it defines and describes the forms and causes of homelessness. The next chapter is introduced and characterized target group of homeless people and of socially pathological phenomena with this risk group related. The third chapter describes the basis and then functional literacy. The chapter defines the concept of literacy, its development, the main factors contribution to society. In the chapter on functional literacy is the definition of the term, forms and causes of functional literacy. Last - The fourth chapter is empirical part, which describes the research objective, stated hypotheses, research sample characteristics and detailed interpretation of the survey results. Following evaluation of hypotheses to help the Pearson chi-square, discussion and conclusion.

Keywords

Homelessness, homelessness definition, forms of homelessness, homelessness causes, characteristics of homeless people, functional literacy, base literacy, historical literacy development, characterization of functional literacy, social pathology, functional literacy component, causes functional literacy

OBSAH

ÚVOD	10
1 CHARAKTERISTIKA PROBLEMATIKY BEZDOMOVECTVÍ	12
1.1 Historie bezdomovectví	13
1.2 Definice termínu bezdomovectví.....	15
1.3 Formy bezdomovectví	18
1.3.1 Forma zjevného bezdomovectví	18
1.3.2 Forma skrytého bezdomovectví.....	19
1.3.3 Forma potenciálního bezdomovectví.....	20
1.4 Příčiny bezdomovectví	21
1.4.1 Vnější příčiny bezdomovectví	22
1.4.2 Vnitřní (subjektivní) příčiny	23
2 CHARAKTERISTIKA OSOB BEZ PŘÍSTŘEŠÍ.....	25
2.1 Rodinný stav a rodinné zázemí.....	25
2.2 Vzdělání a škola.....	27
2.3 Údaje o počtu bezdomovců, věková struktura bezdomovců	29
2.4 Osobnostní profil bezdomovců.....	31
2.4.1 Závislosti v bezdomovecké populaci.....	35
2.4.2 Alkoholismus.....	38
2.4.3 Drogová závislost	41
2.4.4 Patologické hráčství - gamblerství	42
2.4.5 Zdravotní péče o bezdomovce	44
2.4.6 Bezdomovectví a kriminalita.....	46
2.4.7 Psychické potíže a nemoci.....	47
3 FUNKČNÍ GRAMOTNOST	49
3.1 Bázová gramotnost	49
3.1.1 Historický vývoj gramotnosti	50
3.1.2 Hlavní faktory utvářející gramotnost.....	51
3.1.3 Význam gramotnosti v kultuře	53

3.1.4	Sociální hledisko gramotnosti	54
3.1.5	Ekonomické hledisko gramotnosti	55
3.1.6	Demografické hledisko gramotnosti.....	56
3.2	Charakteristika funkční gramotnosti	56
3.2.1	Definice pojmu	57
3.2.2	Vývoj funkční gramotnosti.....	58
3.2.3	Složky funkční gramotnosti.....	60
3.2.4	Faktory ovlivňující funkční gramotnost	61
3.2.5	Rizikové skupiny ohrožené funkční negramotností	63
3.3	Příčiny funkční negramotnosti.....	64
3.3.1	Pedagogické příčiny	64
3.3.2	Socioekonomické a sociokulturní příčiny	65
4	EMPIRICKÁ ČÁST	66
4.1	Cíl výzkumu diplomové práce.....	66
4.2	Stanovení výzkumných problémů	67
4.3	Stanovené hypotézy	67
4.4	Charakteristika výzkumného prostředí	68
4.5	Charakteristika výzkumného vzorku	69
4.6	Výzkumná metoda, časová organizace sběru dat	70
4.7	Deskripce vybraných položek dotazníku.....	72
4.8	Interpretace výsledků.....	74
4.8.1	Srozumitelnost a porozumění úředních sdělení	74
4.8.2	Žádost respondentů o pomoc při práci s oznámením	75
4.8.3	Koho by respondenti oslovili v případě nesnáží.....	77
4.8.4	Počet respondentů žádajících o pomoc při vyplnění formuláře	79
4.8.5	Odmítnutí vyplnění žádosti kvůli její složitosti.....	80
4.8.6	Porozumění úředním dopisům.....	81
4.8.7	Vyplnění formulářů s pomocí další osoby.....	82
4.8.8	Zájem o pomoc odborníka při práci s formuláři.....	83
4.8.9	Nejvyšší dosažené vzdělání	84

4.8.10	Věkové složení respondentů	85
4.8.11	Charakteristika souboru podle pohlaví	86
4.9	Vyhodnocení dotazníku	87
4.10	Vyhodnocení hypotéz	88
4.10.1	Pearsonův chí-kvadrát test.....	90
	DISKUZE	97
	ZÁVĚR	100
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	102
	SEZNAM OBRÁZKŮ, GRAFŮ A TABULEK	107
	SEZNAM PŘÍLOH.....	109

ÚVOD

Problematika bezdomovectví patří v současné době k jednomu z velice aktuálních společenských problémů, se kterými se potýká nejen Česká republika, ale i jiné státy po celém světě. Ačkoli právě Česká republika je řazena mezi vyspělé státy světové ekonomiky, velmi často česká média informují o narůstající chudobě a hmotné nouzi.¹ S těmito problémy úzce souvisí bezdomovectví jako společenský jev, při kterém dochází k sociálnímu vyloučení jedince ze společnosti.

Autorka práce měla možnost absolvovat několik praxí na oddělení sociální prevence pro Prahu 1, kde cílová skupina osob bez přístřeší tvoří jednu z nejpočetnějších. Během jednoho semestru se seznámila s rozsahem náplně agendy sociálního kurátora a předchozí závěrečnou práci zaměřila na problematiku bezdomovectví, která v České republice stále patří mezi méně probádané a známé, ačkoliv současný stav bezdomovectví je vážný a osob bez přístřeší stále přibývá.

Jedním z častých problémů, se kterými klienti kurátora pro Prahu 1 navštíví, jsou poštovní obsílky od úředních institucí. Zřejmě každému se již někdy stalo, že ne zcela porozuměl obsahu těchto obsílek. Na rozdíl od většiny osob bez přístřeší mívají lidé obvykle zázemí, které jim pomůže obsílce porozumět, tj. rodinu, funkční partnerství, hmotné zázemí pro kontaktování příslušné instituce aj. Mnohé osoby bez přístřeší toto zázemí mnohdy postrádají a s ohledem na svůj celkový stav se často uchylují k tzv. přehlížení problému – vyzvání v dopise zcela ignorují. Důsledkem je vznik kritické situace a začarovaného kruhu, který se stále prohlubuje a komplikuje řešení případu. Tyto okolnosti vedly k zamyšlení, proč se tak děje. Sociální kurátor pro Prahu 1 si všiml, že klienti obsílky často ignorují, protože neví, co se jim v dopise snaží příslušná instituce sdělit a co po nich požaduje – ne však proto, že nejsou schopni dopis přečíst, ale že často nerozumí jeho obsahu a požadavku, který je na klienty v dopise kladen.

Z těchto zkušeností vzešla myšlenka předložené práce, která bude pojednávat o problematice funkční gramotnosti u osob bez přístřeší. Cílem práce bude zjistit, zdali

---

¹ Např. <http://www.novinky.cz/domaci/323545-bezdomovectvim-je-v-cr-ohrozeno-sto-tisic-lidi.html>
<http://www.novinky.cz/domaci/319126-na-socialnich-davkach-je-v-cesku-215-tisic-lidi.html>

lze využít roli speciálního pedagoga při vzdělávání v oblasti funkční gramotnosti u lidí bez domova.

Funkční gramotnost je u nás poměrně neznámý termín a oblast, o které zatím neexistuje mnoho odborné i populárně naučné literatury. Z řad odborníků z různých oborů se však ozývají varování, že stále větší počet lidí se s tímto problémem částečně potýká, aniž by si to však uvědomovali. Důvod je nasnadě – pro mnoho lidí je značně ožehavý problém přiznat, že nerozumí obsahu psaného textu. Je to podobné jako přiznat, že neumí číst – a takoví lidé přece ve vyspělém státě nežijí nebo aspoň v majoritní části společnosti, protože v České republice je základní vzdělání poskytováno bezplatně, tudíž by mělo být dostupné pro všechny. Je však třeba uvědomit si, že ne každý vyrůstá v podmínkách, které mu umožňují školu navštěvovat. U osob bez přístřeší je situace o to palčivější, že je spojena se statutem jedince žijícího na ulici, který vybírá popelnici a spí pod mostem. Důležité je najít u klienta-bezdomovce motivaci a na jejím základě začít s terapií, jejímž vyústěním by měla být schopnost samostatně zvládat verbální i písemnou komunikaci s fyzickými i právními subjekty. Pro tento účel bude v práci využita metoda kvantitativní - technika polostrukturovaných dotazníků na oddělení sociální prevence na Úřadu městské části Praha 1. Předpokládaný počet oslovených klientů pro vyplnění dotazníků bude jedno sto osob.

1 CHARAKTERISTIKA PROBLEMATIKY BEZDOMOVECTVÍ

Bezdomovec – slovo, při kterém se většině lidí vybaví špinavý, zanedbaný, nepříjemně páchnoucí člověk, který chodí po ulicích a společně s plnými igelitkami nosí batoh či jinou tašku, ve které má všechny svoje věci. Z předešlé věty vyplývá, že za bezdomovce můžeme označit jedince, který nemá možnost trvale žít ve vlastním bydlení. Nicméně stav bezdomovectví může také vyjadřovat nespokojený a protestující postoj proti konkrétním faktorům nebo dokonce nesouhlas s prostředím, ve kterém jedinec žije. Někdy se také může zdát, že dotyčný jedinec bere svou situaci za životní styl, který používá jako nástroj pro demonstraci své nespokojenosti. Tuto myšlenku potvrzují Hradečtí ve své publikaci, kde navíc uvádí, že mezi bezdomovci lze nalézt také mladistvé z dobře situovaných rodin, kteří se životem na ulici snaží o získání svobody, autority a respektu, který doma postrádají (Hradecký, 1996, s. 59 – 60).

Bezdomovectví se nemusí týkat pouze jednotlivce, ale i skupin. Marek a kol. píše, že v legislativě vyspělých zemí je rozlišeno bezdomovectví jednotlivců a rodin, nicméně v České republice se s bezdomovectvím rodin prakticky nesetkáme (Marek, 2012, s. 12). Důvodem je možnost ubytování v azylových domech a především vysoká úroveň sociálně-právní ochrany dětí. Zde obvykle rodina narazí na překážku v podobě existence azylových domů pro matky s dětmi – nikoli však domů pro otce s dětmi či celé rodiny. Z tohoto důvodu se obvykle rodina v kontextu bezdomovectví rozpadne kvůli tíživé sociální situaci (Marek, 2012, s. 12). Proto se v této práci bude pojednávat pouze o bezdomovcích-jednotlivcích, což je situace, se kterou se u nás setkáme nejčastěji. V literatuře se často setkáme s pojmy bezdomovectví a bezdomovství. V praxi se jedná o významově stejné pojmy, což dokazuje i odborná literatura, která poměrně volně používá oba pojmy. Více se setkáme s pojmem bezdomovectví, pravděpodobně kvůli tomu, že lépe koresponduje s osobou, ke které se váže – tj. bezdomovci.

V první kapitole bude popsána charakteristika bezdomovectví – historie problematiky, definice pojmu bezdomovectví, formy a příčiny této sociální deviace. Z dostupné literatury bude popsán profil charakteristiky osob bez přístřeší, např. pohlaví, dosažené vzdělání, věk.

1.1 Historie bezdomovectví

Bezdomovectví se v podobě, jakou známe dnes, váže až k moderní době, nejvíce ke konci 19. století. Historie bezdomovectví je v příslušné literatuře bohužel zmiňována velice okrajově – prakticky vůbec, ačkoliv lidstvo se s tímto fenoménem nebo jeho obdobami potýkalo vřdycky.

Zatímco dříve vyloučení ze skupiny znamenalo důraznou represi obvykle s následkem smrti, dnes se jedná o trest spíše obrazně a bezdomovectví je chápáno jako antiteze definovaná popíráním zákonů a pravidel respektujících společenské závazky a pravidla (Marek, 2012, s. 54).

První náznaky bezdomovectví nalezneme již v pravěku, kdy tlupa fungovala jako celek a nejhorším trestem bylo vyloučení, které prakticky znamenalo smrt, protože vyloučený neměl možnost uživit se vlastními silami a jiná komunita jej odmítala přijmout, protože jej vnímala jako cizince.

S těmito příběhy se setkáme také v Bibli, kdy byli Eva s Adamem vyhnáni z Ráje, což pro ně představovalo nejtvrďší potrestání. Tuto situaci lze použít pro přirovnání, kde Ráj představuje místo pro naplnění základních lidských fyziologických potřeb – tepla, jídla, pití, spánku aj. V kontextu dnešní doby se prakticky jedná o veškeré možnosti, které může člověk využívat pro naplnění svého blaha. Bezdomovec tyto možnosti nemá, protože je ze společnosti vyloučen – stejně jako Adam a Eva z Ráje. Marek (2012, s. 53) ještě předkládá příběh Kaina, který byl za bratrovraždu vyhnán a se znamením na čele, symbolizujícím jeho prohřešek nemohl najít místo pro nové živobytí. Lidé věřili, že za svůj hřích může sám – aniž by znali historii. Stejný způsob myšlení převládá i v příslušnicích dnešní společnosti – bezdomovec si podle nich za svoji situaci může sám, což je jeden z největších mýtů o bezdomovectví.

Ve středověku byla společnost rozdělena na společenské vrstvy. Nejnižší vrstvu tvořili poddaní, kteří bez svolení pána nemohli odejít z jeho panství, čímž byla omezena možnost volného pohybu (Marek, 2012, s. 54). Přesto se v důsledku narůstajícího počtu obyvatel vyskytovali první vzbuřenci, kteří odmítali být vázáni k jednomu místu a na důkaz své rebelie opouštěli panství, které jim poskytovalo práci i přístřeší. Nejednalo se o žádnou výhru, protože jejich chování bylo chápáno jako popírání tehdejších pravidel a znamenalo trest, někdy i smrt (Marek, 2012, s. 54). Existovali také tuláci a vyhnanci, kteří se rekrutovali např. z řad válečných veteránů, kterým doživotní zranění

znemožnilo pracovat, a pro svého pána znamenali ekonomickou zátěž, které se raději zbavil. Tito lidé dali podnět pro vznik prvních charitativních zařízení, jejichž zřizovatelem byla církev. Jako první z nich vzniklo xenodochium (volně přeloženo jako špitál) určené tulákům, bezdomovcům a pocestným. Existovala také jiná církevní zařízení, která ale byla zaměřena na jiné společenské problémy.

Bezdomovectví v dnešní podobě se plně projevovalo až v 19. století, pro které je specifický rozmach industriální společnosti. To také znamenalo větší poptávku po pracovních silách než předtím.

Lidé se začali pod vidinou lépe placeného zaměstnání stěhovat do větších měst, která nebyla schopna v návalu náhlé urbanizace pojmout obrovskou masu příchozích obyvatel. Nedostatek obydlí a pracovních míst měly za důsledek rozvoj sociálních deviací², jak je známe dnes – prostituce, závislost na návykových látkách, krádeže aj. Dlouho na sebe nenechaly čekat projevy zjevné formy bezdomovectví - viz podkapitola 1.3.1 - Forma zjevného bezdomovství, s. 16. Institucí poskytující těmto lidem péči byla opět církev, protože stát dosud nezajišťoval svým občanům žádnou péči. V 2. polovině 18. století našli sociálně slabší pomoc v ratejnách, které byly součástí každého většího panství a představovaly aspoň minimální možnost přístřeší. Podle Marka (2012, s. 54) první krok ke státní péči o bezdomovce nalezneme v **Říšském obecném zákoně z roku 1862**. Tento zákon lze považovat za vlaštovku, která předznamenala podoby dnešní pomoci. Nejdůležitějším bodem zákona byla povinnost občana mít nahlášený trvalý pobyt v obci. K plnění tohoto bodu pomohlo domovské právo obsažené v zákoně č. 105/1863 o domovském právu, které každému zaručovalo chudinskou péči a jeho novela z roku 1868 (Kozáková, 1997/1998a, s. 87). Podle něj musel být každý občan trvale přihlášen k obci, která měla povinnost se o něj postarat a zajistit mu základní péči.

Instituci domovského práva zrušil až komunistický režim, který tvrdě potíral jakékoliv projevy chudoby a bezdomovectví, zejména od roku 1948. Oba sociální

---

² Sociální deviace je termín, který je definován jako „nepřízpůsobení se dané normě nebo souboru norem, které jsou většinou lidí určité komunity nebo společnosti akceptovány (Bartlová, 1998, s. 6). Dočkal ji popisuje jako odchylku od sociální normy, která se týká sociálních vztahů a interakcí ve společnosti (Dočkal, 2008, s. 6).

problémy byly vládou zcela pomíjeny a tabuizovány, protože byly v rozporu s tehdejšími ideologickými a sociálními tezemi založenými na všeobecném blahobytu, bohatství a povinnosti mít zaměstnání, kterého mělo být dost pro všechny. „Lidé bez domova však skutečně existovali a dokonce od roku 1982 byli v Praze evidováni jako tzv. *krajánci*“ (Kozáková, 1997/1998a, s. 88). Bezdomovectví, nezaměstnanost ani jiné sociální problémy oficiálně neexistovaly a jejich odhalení se trestalo odnětím svobody za příživnictví. Hlavními důvody, proč oficiálně osoby bez přístřeší nemohly existovat, byla povinnost každého občana zdržovat se v místě trvalého pobytu a to, že „politický systém zaručoval právo na práci, ale podmíněné povinností pracovat, tzn. každý občan musel pracovat“ (Kozáková, 1997/1998a, s. 88).

Naplno problematika osob bez přístřeší vyvstala v 90. letech, kdy se společnost učila žít svobodně a také vnímat problémy s tím spojené. Bezdomovectví bylo vnímáno jako negativní důsledek kapitalismu, jiní jeho kořeny viděli v předešlém režimu (Marek 2012, s. 55). Díky možnosti volně a svobodně se sdružovat začaly vznikat první organizace zaměřené na pomoc bezdomovcům – mezi nejznámější patří Naděje o. s., a Armáda spásy, o. s. Vedle snahy pomoci je třeba tyto kroky chápat také jako snahu pomáhat tam, kde končí pomoc státu, ačkoliv dle Pěnkavy (in Marek, 2012, s. 55) je bezdomovectví třeba chápat jako přirozenou součást demokratické společnosti. Podstatným rysem této doby bylo zrušení trestní postížitelnosti za příživnictví. „Tento fakt znamenal pro lidi, jimž tuláctví jako styl života vyhovuje, že jim v tomto způsobu života bránit nikdo nemůže, aniž by neomezoval jejich osobní svobodu“ (Kozáková, 1997/1998a, s. 88). Dalším faktorem bylo zrušení některých státních podniků zajišťujících vedle zaměstnání také ubytování.

1.2 Definice termínu bezdomovectví

V české odborné literatuře zatím nebyla stanovena jednotlivá definice termínu. Je možné domnívat se, že se tak děje i proto, že u nás jsme se touto problematikou začali intenzivněji zabývat relativně nedávno - až po roce 1989. Důvod je nasnadě – před rokem 1989 bezdomovectví oficiálně neexistovalo. Každý musel mít práci a bydlení, v opačném případě byl považován za příživníka, za což mu hrozil postih v podobě odnětí svobody - viz podkapitola 1.1 Historie bezdomovectví – s. 10. Průdková (2008,

s. 9) zmíněné jedince popisuje jako „převážně osoby, které nemohly či nechtěly bydlet u rodičů a vlastní rodinu nezaložily, dále šlo o jedince, kteří prošli ústavní výchovou a o lidi rozvedené.“ Dále se dle Průdkové (2008, s. 9) jednalo o lidi, kteří vykonávali pro firmu tu nejspínavější práci, potýkali se s problémy závislosti na návykových látkách a žili na okraji společnosti.

Zlomovým byl zmíněný rok 1989, kdy se česká společnost začala potýkat s nástrahami kapitalismu a s téměř neomezuující svobodou, která občanům umožňovala volný a svobodný život, který také znamenal větší zodpovědnost za sebe sama než před revolucí. V kombinaci s krachem některých společností a tím pádem ztrátou jistoty bydlení ve firemních podnicích vyplula na povrch problematika bezdomovectví, na kterou společnost nebyla připravena.

V současné době nalezneme v odborné literatuře **různé definice**, které vychází ze společenskovedních oborů, které se bezdomovectvím zabývají, např. sociologie společně se sociální prací či psychologíí. Lze zařadit i speciální pedagogiku, z jejíchž podoborů se bude jednat o etopedii, která úzce spolupracuje s výše uvedenými sociálními vědami. Ve většině definic se setkáme se slovem bezdomovec a s pojmy osoba bez přístřeší či lidé bez domova, které jsou méně pejorativní a stigmatizující. Lépe vystihují situaci jedince, pro kterou je příznačná bezprostřední sociální nouze spojená se ztrátou domova. Pojem bezdomovec je totiž srozumitelnější ve svém významu, tj. člověk bez domova.

Domov – to není pouze místo na přespání, ale také místo pro odpočinek, bezpečí a udržení životní úrovně, která odpovídá požadavkům majoritní společnosti. „Mít domov znamená vědět, že se mám kam vrátit a že existují lidé, kteří mě mají rádi“ (Průdková, 2008, s. 10). Při slově domov si většina lidí vybaví soužití s rodiči a setkávání s příbuznými, pocit tepla, pohodlí, bezpečí a lásky. S tímto tvrzením zcela koresponduje psychologické hledisko, podle kterého je pro bezdomovectví nejvýznačnější ztráta zázemí, jistoty soukromí a vlastního bydlení a nejbližších osob, se kterými může člověk sdílet své pocity (Vágnerová, 2013, s. 9). Je to místo, kde se jedinec může vyhnout nežádoucímu kontaktu s okolním světem. Takové potřeby se mu stěží podaří naplnit v institucích jako věznice, dětský domov, noclehárna atp.

Pojem bezdomovec prošel významnou úpravou. Dříve se jednalo o označení osoby bez státního občanství nebo domovského práva. V tomto významu dodnes rozumí pojmu bezdomovec i český právní řád (Matoušek, 2010, s. 317).

Zeptáme-li se někoho z laické veřejnosti, kdo se mu vybaví pod označením bezdomovec, setkáme se obvykle s odpovědí, že je to „ošuntělý, páchnoucí člověk, který má špinavé oblečení a hrabe se v popelnicích“ (Smolíková, 2012, s. 12). S touto reakcí výrazně koresponduje definice uvedená v politické části Národní zprávy o bezdomovství v České republice, kde Hradecký charakterizuje bezdomovce jako „zanedbaného, špinavého, zapáchajícího a obtěžujícího člověka, zejména muže“ (Hradecký, 2006, s. 4).

V prvním odstavci této podkapitoly je uvedeno, že v České republice dosud neexistuje jednotná definice termínu bezdomovectví. Ani ostatní evropské státy nemají totožné vymezení, ačkoliv vycházejí ze stejných základních pojmů. Pro ujasnění termínu „bezdomovec“ a usnadnění spolupráce vytvořila Evropská federace národních organizací pracujících s bezdomovci (FEANTSA) vlastní pracovní definici. Podle typologie FEANTSA (in Davidová, Gojová a kol., 2010, s. 89-90) jsou osoby bez přístřeší:

1. lidé, kteří nemají střechu nad hlavou,
2. lidé, kteří žijí v institucích, protože nemají kam jít,
3. lidé žijící v nejistém ubytování,
4. lidé žijící v nevhodném a standardu neodpovídajícím ubytování.

Tuto definici později převzala Evropská unie a určila ji jako jednotlicí bod národní sociální politiky pro všechny členské státy EU. Nicméně zmíněné čtyři body podle Smolíkové představují výčet spíše ve smyslu materiálním, který nezahrnuje citové zázemí (Smolíková, 2012, s. 13). Kozáková (1997/1998a, s. 86) bezdomovectví definuje obecně jako „negativní společenský jev; tímto termínem je označen souhrn jednání a procesů, souhrn příčin a následků vedoucích ke ztrátě zázemí životních jistot, resp. ke společenskému vyloučení. Tento jev lze rozdělit do tří základních skupin – zjevné, skryté, potenciální - upřesněno v podkapitole 1.3 – Formy bezdomovectví – s. 15. Pro pojem bezdomovec používá Kozáková (1997/1998a, s. 86) definici: „fyzická osoba, kterou z různých důvodů postihla ztráta bydlení anebo je touto ztrátou akutně ohrožena; osoba žijící na ulici či na jiných veřejných místech (nádraží, park, podchod

aj.), v neadekvátních bytových podmínkách (dům určený k demolici, sklep, půda, squat apod.) nebo osoba přijímající pomoc (nouzové ubytování, sociální služby atd.) obce, státní či nestátní organizace, instituce.“

Při kategorizaci bezdomovectví jsou používána různá kritéria. Často užívanou kategorizací je **třídění podle vnímání veřejnosti**, kterému je věnována následující podkapitola. Jiným, méně používaným tříděním, je **kategorizace podle doby trvání**. Její dělení je uvedeno v těchto časových horizontech: „bezdomovectví krátkodobé (přibližně do jednoho roku trvání), střednědobé (zpravidla od jednoho roku do pěti let) a dlouhodobé (nad pět let)“ (Konceptce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020, 2013, s. 7).

1.3 Formy bezdomovectví

Odborná literatura rozlišuje tři formy bezdomovectví: **zjevné, skryté a potenciální**. Všechny tři formy mají svoji specifickou podobu, od které se odvíjí možnosti pomoci a způsob práce s klientem. Bezdomovectví však může mít více forem, které se mohou u jedince jasně odlišovat v trvalé době, nebo naopak může docházet k plynulému přechodu z jedné na druhou. Dle Smolíkové (2012, s. 16) je možno říci, že kritériem všech forem je jejich *průhlednost*, tedy do jaké míry jsou tyto formy vnímány veřejností a dále nakolik se s nimi můžeme setkat na veřejnosti a u jedince poznat, že se jedná o bezdomovce.

1.3.1 Forma zjevného bezdomovectví

Patří mezi nejviditelnější a zároveň nejredukovanější formu bezdomovectví. Zjevné bezdomovce lze velice snadno poznat na první pohled – jedná se o zanedbané jedince ve špinavém oblečení, se kterými se setkáme na veřejných prostranstvích, kde se zdržují – parky, nádraží, náměstí aj. veřejná místa, kde je také možnost sdružovat se s ostatními bezdomovci. Jejich „obydlí“ je tzv. pod mostem, ve vlastnoručně postaveném příbytku, ve stanu nebo zbořeništi apod. Stravu si obstarávají hledáním v popelnících, jsou známé

případy krádeže. Pravděpodobně i proto laická veřejnost vnímá pod označením "bezdomec" tyto jedince.

Zcela zřejmá je nedostačující hygiena a fyzická péče o vlastní osobu, častým důsledkem bývá infekční onemocnění. To se u zjevných bezdomovců léčí kvůli absenci zdravotního pojištění velice obtížně a leckdy znamená léčbu na dluh. Málokdy jsou bez zavazadel, ve kterých nosí veškerý svůj majetek – nejčastěji oblečení, které pochází z nalezených zdrojů nebo sociálních šatníků, kde je výběr značně omezený. Není proto výjimkou, že potkáme bezdomovce v neobvyklé kombinaci oblečení, která již od pohledu ukazuje, že dotyčný je v odívání plně závislý na cizích zdrojích. Laickou veřejností jsou vnímáni nejintenzivněji, protože vedle výrazného vzhledu nemají možnost uchýlit se mimo veřejný prostor. Kvůli výše uvedené charakteristice u ní vzbuzují odpor, strach, někdy i lítost, nicméně primárně jsou vnímáni jako bezdomovci, oni sami se považují za bezdomovce a tento stav nejsou schopni zastírat (Marek, 2012, s. 14). Celá situace navíc vede ke zkreslenému vnímání problému bezdomovectví laickou veřejností, která si neuvědomuje hlubší i širší rozměr této problematiky. U některých se může později objevit obranný mechanismus v podobě názoru, že život na ulici pro ně představuje svobodu, o kterou nechtějí přijít. Ta je však kvůli absenci jakýchkoli prostředků pro uspokojení základních potřeb natolik omezená, že o její prospěšnosti a užitečnosti lze výrazně pochybovat. Jiní zase z různých důvodů odmítají jakoukoliv pomoc, která by pro ně znamenala restart při návratu do majoritní společnosti.

Zjevní bezdomovci patří mezi nejčastější klientelu sociálních služeb pro osoby bez přístřeší, např. denní nízkoprahová centra nebo terénní programy. V této skupině se nejčastěji setkáme s jedinci závislými na návykových látkách, s neléčenou psychiatrickou diagnózou a těmi, kteří odmítají přizpůsobit se požadavkům většinové společnosti.

1.3.2 Forma skrytého bezdomovectví

Můžeme se setkat i se souběžným termínem *latentní* bezdomovectví. Obvykle je nepoznáme na první pohled, ale jako bezdomovci žijí, ačkoliv se snaží svůj životní styl tajit a o svých problémech příliš nemluví (Průdková, 2008, s. 14). Od zjevných

bezdomovců se odlišují především vzhledem. Dbají o tělesnou péči, chodí čistě oblečení v dobře padnoucím oděvu, upravení a snaží se distancovat od činností specifických pro zjevné bezdomovce – jak je uvedeno v předešlé podkapitole 1.3.1. Jsou bez trvalého bydliště, zároveň se odmítají dlouhodobě či trvale zdržovat na veřejných prostranstvích. Proto se s nimi setkáme na ubytovnách, v azylových domech, u příbuzných či známých, někdy dokonce ve squatech a noclehárnách. Sice méně využívají sociálních služeb, přesto však tvoří podstatně početnější skupinu než zjevní bezdomovci (Hradecký, 1996, s. 40). Místo svého pobytu často mění z organizačních důvodů, protože nikde nemohou setrvat delší dobu. Roztáčí se tak kolotoč, který pro tyto lidi znamená neustálé střídání obydlí, nikoli domova, protože „jejich nemohoucnost, neschopnost dosáhnout vlastního a adekvátního bytu za pomoci svých vlastních zdrojů, je donutí k životu v situacích velmi rozličných, k různým možnostem ubytování, vždy však nejistým a přechodným“ (Hradecký, 1996, s. 40).

1.3.3 Forma potenciálního bezdomovectví

Tato podoba má jeden výrazný rys, kterým je odlišný od obou předešlých forem – bezdomovectví zde není aktuální stav jedince, ale jedinec sám je tímto stavem bezprostředně ohrožen. Potenciální bezdomovci mají zpravidla zaměstnání nebo jiný trvalý finanční příjem a mají kde bydlet, přesto je u nich evidentní riziko zjevné či latentní formy bezdomovectví. Potenciální bezdomovectví je ze všech tří forem jediné, které se dotýká jedné významné sociální skupiny – rodiny. Ta se vlivem výrazného ohrožení může rozpadnout, např. při odebrání dětí rodičům. Podmínky bydlení mohou být velmi složité a nedostačující, hrozí riziko, že na ulici se ocitnou ze dne na den.

Ohroženými jedinci jsou nejčastěji odchovanci ústavní péče, kteří nezvládli přechod do samostatného života mezi dospělé, kde se musí každý postarat sám o sebe (Průdková, 2008, s. 15; srov. Smolíková, 2012, s. 18). Leckdy vůbec netuší, co taková starost obnáší, protože je to nikdo nenaučil. Často se jedná o děti, právě jejichž rodiče se ocitli na ulici a nezvládli či se ani nepokusili o úspěšné zvládnutí nepříznivé situace a opětovné získání dětí do vlastní péče. Ústavní péče je dětem poskytována do 18 let společně s přípravou na povolání. Horáková (1997, s. 40) jako řešení navrhuje pravidelný kontakt dětských domovů se sociálními kurátory a bytovými odbory, které

mohou pomoci zajistit přechodné bydlení, např. v domech na půli cesty, které patří k registrované sociální službě. Ačkoliv se jedná o 17 let starý návrh, o jeho aktuálnosti a užitečnosti nelze pochybovat – stále představuje preventivní řešení doplněné o další opatření, která mají zabránit propadu na sociální dno. Dále k této formě patří osoby po rozvodu, které v soudním řízení přišly o byt a nedokázaly si zajistit nové vlastní bydlení.

Zřejmě nejohroženější skupinou jsou osoby propuštěné z výkonu trestu. Při snaze najít zaměstnání a zajistit si tak trvalý finanční příjem naráží kvůli záznamu v trestním rejstříku na odmítání ze strany potenciálního zaměstnavatele i společnosti, na některé jejich rodiny zcela zanevřely a oni se tak nemají kam vrátit. S cejchem kriminálního se ve snaze obstarat si obživu často uchylují k drobné kriminalitě a dostávají se tak do začarovaného kruhu, ze kterého se jim nedaří nalézt cestu ven. Podstatnou část také tvoří klienti z psychiatrické léčebny nebo jiného zařízení a na které nikdo nečeká a nemají kam jít (Průdková, 2008, s. 14; srov. Horáková, 1997, s. 40).

Nemalým problémem je fakt, že snaha těchto lidí o získání trvalého bydlení je prakticky mizivá, založená na pasivním očekávání, že pomohou a vše zařídí druzí. Ačkoliv jsou tito lidé bezdomovectvím výrazně ohroženi, nevykazují charakteristické znaky a nejsou součástí veřejného prostoru. Proto jim také jako jediným nejsou poskytovány ambulantní a terénní služby, jako je tomu u zjevných bezdomovců.

Dalším deficitem této skupiny je absence sociálních služeb určených přímo lidem ohroženým bezdomovectvím, protože v našich podmínkách jsou zatím služby poskytovány pouze klientům spadajícím do zjevné nebo skryté formy. Je otázkou, zdali právě absence služeb není jedním z hlavních důvodů, proč osoby ohrožené bezdomovectvím propadnou sítí sociálního zabezpečení až na samé dno společnosti, jehož vyústěním je latentní podoba.

1.4 Příčiny bezdomovectví

Dokázat přesně diagnostikovat příčinu bezdomovectví je velice obtížný a náročný proces, který vyžaduje zkušenosti a mezioborovou spolupráci. Co mohlo u jednoho člověka bezdomovectví způsobit, mohlo u jiného propuknout až po ocitnutí se na ulici. Laická společnost se dělí na dvě skupiny s protichůdnými názory. Podle první je třeba

hledat vinu především mezi institucemi, které se podílí na možnosti jedince materiálně se zabezpečit. Druhá skupina je opačného názoru – bezdomovci si za svou situaci mohou sami a je to jen setrvávající důsledek jejich neochoty zapojit se do fungující společnosti. Vliv na druhý názor má pravděpodobně i fakt, že většinu bezdomovců potkáme jako zanedbané jedince s pár taškami, pivem či krabicovým vínem, „kteří zcela rezignovali na svoji důstojnost a jejich vztah k okolí i společnosti jako celku je převážně negativní (Smolíková, 2012, s. 19).

Příčinou bezdomovectví rozumíme faktor, který je spouštěčem problému a jeho vyústěním je ztráta bydlení a další přidružené symptomy, např. vznik závislosti, zadluženosti atp. Z vyprávění většiny lidí bez domova vyplývá, že bezdomovectví je výsledkem spolupůsobení vnějších i vnitřních faktorů (Průdková, 2008, s. 15). Z tohoto faktu vyplývá dělení příčin bezdomovectví - na **vnější** (objektivní, strukturální) a **vnitřní** (subjektivní).

1.4.1 Vnější příčiny bezdomovectví

Představují všechny prvky, které vedou ke ztrátě domova, a jedinec sám velice často nemá možnost aktivně se podílet na jejich ovlivnění. Konkrétní příklady uváděné odborníky se liší, nicméně jsou založené na základě ekonomicky funkčního státu.

Podle Hradeckých (1996, s. 43) mezi objektivní příčiny patří zejména porušování lidských práv, dodržování rovných principů pro všechny a s nimi související boj s nezaměstnaností, s vyloučením, dodržení práva na bezplatné vzdělání či začleňování mládeže do trhu práce, které patří mezi velice aktuální téma zejména u profesí s odbornou kvalifikací. Výše zmíněné faktory souvisí i se schopností adaptovat se na samostatný život – viz podkapitola 1.3.3 pojednávající o potenciální ztrátě domova na str. 17.

Ve výchovných zařízeních panuje přísný řád, jehož nedodržení je trestáno. Ačkoliv tento systém může být pro zařízení jako takové užitečný, dětem může spíše uškodit. Z pohledu Průdkové (2008, s. 16) je většina z nich zvyklá na pevný řád, který mizí se získanou svobodou. Stejně tak existuje riziko, že nezvládnou nával samostatnosti a zodpovědnosti, která leží na nich samotných. Propuštěné děti se ocitají mimo pevně daný režim, současně bez jakýchkoliv kontaktů kam a na koho se obrátit, nemají

zajištěné prostředky ani bydlení. Proto u lidí po ústavní výchově existuje značné riziko, že se stanou osobami bez přístřeší. Z praktických příčin mluvíme podle Pěnkavy (2010, s. 26) zejména o:

1. nedostatečném nebo chybějícím rodinném zázemí,
2. zkušenostech s institucionálními zařízeními (např. dětské domovy, výchovné stavy, věznice atp.)
3. rychle se měnících společenských trendů, které kladou na jedince velké nároky.

Uvedené faktory navíc podle Pěnkavy (2010, s. 26) způsobují následující problémy, které jsou kritérii pro vznik zjevného bezdomovectví:

1. partnerské problémy – vedoucí k rozchodu, nebo rozvodu manželství,
2. vztahové problémy v rodině - odchod nebo útěk z rodiny,
3. neschopnost plnit podmínky spojené s užíváním bytu

1.4.2 Vnitřní (subjektivní) příčiny

K subjektivním příčinám řadíme jevy, které se týkají přímo osob bez přístřeší. Jedinci sami bývají aktéry příčin a na své tíživé situaci mají výrazný podíl. Pěnkava (2010, s. 26) jako příčinu uvádí neschopnost jedince řešit problémy, které vedou ke ztrátě většiny životních jistot.

„Tato příčina souvisí s oslabenou socializací, především v raném věku života a nedostatečnými psychickými schopnostmi“ (tamtéž). Autor jmenuje zejména tyto prvky:

- Nepřiměřeně nízké sebevědomí (např. při snaze nalézt vlastní bydlení se tolik obává odpovědnosti, že snahu dopředu vzdá).
- Obtížná komunikace (např. nízký intelekt a související omezená slovní zásoba)
- Neschopnost komunikace s úřady s úředními institucemi (např. vyřízení žádosti o sociální dávku)
- Neschopnost adekvátně reflektovat své chyby a nedostatky (např. popírání viny)
- Nedomyšlení následků po nesplnění závazků a povinností (např. exekuční stíhání za neplacení dluhů).

Zmíněné faktory zasahují osobnost jedince obvykle v míře, která mu znemožňuje samostatně řešit svoji situaci a najít z ní východisko.

Hradecký (1996, s. 43; Kozáková, 1997/1998a, s. 86) rozlišují subjektivní příčiny do čtyř kategorií:

1. Materiální příčiny – např. ztráta bydlení nebo zaměstnání, dlouhodobá nezaměstnanost
2. Vztahové příčiny – změna struktury rodiny, narušené rodinné vztahy, násilí atp.
3. Příčiny z osobních důvodů – závislosti, gamblerství, mentální či tělesní postižení aj.
4. Institucionální příčiny – opuštění výchovné instituce, propuštění z vězení, léčebny aj.

2 CHARAKTERISTIKA OSOB BEZ PŘÍSTŘEŠÍ

Druhá kapitola se bude zabývat popisem atributů, které jsou specifické pro osoby bez přístřeší a mohou pomoci lépe poznat tuto skupinu. Osoby bez přístřeší se mohou na první pohled jevit velice čitelně, ačkoliv sami bezdomovci přiznávají, že mezi nimi existují takoví, kteří se ještě snaží udržet si slušnější životní úroveň.

Podle výsledků šetření tvořili nejpočetnější skupinu klientů respondenti od 18 do 29 let, naopak nejméně respondentů bylo ve věku 60 a více let (Průdký, Šmídová, 2010, s. 34). Také Průdková (2008, s. 17) se pozastavuje u nízkého věku bezdomovců a upozorňuje, že právě tito lidé jsou nejčastěji z dětských domovů a rozpadlých rodin, jak je popsáno i v této práci na straně 10 - 11 (podkapitola 1.3.3). Mnozí z nich nezažili sociální zázemí, které by jim poskytlo podmínky pro lepší osobnostní i rozumový vývoj a individuální péči, která je specifická pro láskyplné prostředí ve funkční rodině. Proto také mnohdy chybí motivace pro spořádaný život, jedinec v postatě neví, jak takový život vypadá a jaké povinnosti obnáší. Absence těchto možností často vede k nedostatečnému osvojení sociálních návyků a vžití sebekázně spojené se smyslem pro povinnost.

Značnou část bezdomovců tvoří **muži**. Tento fakt potvrzují nejenom čísla získaná z výzkumu, ale také setkání na ulici, kde mezi bezdomovci najdeme převážně muže, zatímco ženy tvoří menšinu.

2.1 Rodinný stav a rodinné zázemí

Téměř polovina bezdomovců nikdy nevstoupila do manželského svazku, nejčastěji se jedná o muže s psychiatrickou diagnózou nebo poruchou osobnosti (Průdková, 2008, s. 17). Přibližně 40% osob bez přístřeší je **po rozvodu**, což je téměř polovina z celkového počtu, se kterým Průdková ve své publikaci pracovala. Toto číslo podtrhuje tvrzení, že osoby po rozvodu patří mezi jedny z nejohroženějších ztrátou bydlení. Někteří svůj byt štědře přenechají bývalé manželce a odejdou jen se základním vybavením. Jiní naopak přijdou rozhodnutím soudu o byt a nezvládnou si zajistit nové bydlení. I z tohoto důvodu je důležité snažit se zajistit rodinám takové podmínky pro

výchovu dětí, které rodičům umožní naučit děti vnitřní svobodě moudrých a vyspělých lidí, která by je chránila v dobách zlovůle a omezení vnější svobody (Hradecký, 1996, s. 51).

V současné době se často hovoří o krizi tradiční rodiny, pro kterou bývá specifický rozvod s následujícím rozpadem rodiny. Dítě poté žije s otcem nebo matkou a mluvíme tak o tzv. jednorodičovské rodině (Hradecký, 1996, s. 50). Právě té hrozí rychlé upadnutí do bezdomovectví. Obvykle ji tvoří dítě a žena, pro kterou může být situace zvlášť tíživá, je-li ohrožena ztrátou bydlení, která může vést k odebrání dítěte a dalším negativním situacím, jak je popsáno v kap. 2.4. Hradecký (1996, s. 50) v oblasti bezdomovectví mluví o rodině rizikové, tj. takové, ve které lze nalézt faktory, jež mohou vést k fenoménu bezdomovectví a ztrátě životních jistot. Jedná se zejména o rodiny:

- s dospělým alkoholikem,
- se členem rodiny závislým na drogách,
- s dospělými či mladistvými delikventy,
- se členy s psychickou poruchou, s mentálně retardovaným dítětem,
- se zneužívanou nebo týranou ženou,
- se zanedbávanými dětmi,
- s týranými dětmi,
- se sexuálně či emočně týranými dětmi,
- svobodných matek,
- rekonstruované,
- romské,
- migrantů a rodiny hledající exil.

Negativní vliv rodiny na jedince v podobě výše uvedených bodů potvrzuje také Vágnerová, která rodinu uvádí jako jeden ze základních, působících sociálních faktorů (Vágnerová, 2012, s. 45). Považuje ji za nejvýznamnější sociální skupinu, která je pro dítě zdrojem jistoty, bezpečí a informací o okolí i sobě samém. Její přínos pro společnost i vývoj dítěte spočívá především v tom, že „jej vychovává a tím určitým způsobem stimuluje, rozvíjí jeho schopnosti a dovednosti, prezentuje mu určitý hodnotový systém.“ (Vágnerová, 2012, s. 44). To, co dítě v rodině vidí a slyší, přejímá jako svoje hodnoty, na kterých později pravděpodobně postaví svůj hodnotový systém

a životní styl. Uspořádání rodinných hodnot a pozice, kterou v rodině dítě zaujímá, také ovlivní míru jeho adaptace na jiné sociální prostředí. V neposlední řadě jsou v rodině důležité vztahy a zázemí, jejichž podoba výrazně ovlivňuje psychickou pohodu i v dospělosti (Vágnerová, 2012, s. 46).

Nabízí se proto myšlenka, že partnerské vztahy v bezdomovecké populaci nebývají vždy optimální právě kvůli absenci harmonického partnerského vztahu mezi rodiči během dětství bezdomovce. U některých, nejčastěji zjevných bezdomovců je také možné zpozorovat odlišnou výši hodnot založených především na uspokojení základních životních potřeb – strava, teplo, atp. bez snahy dosáhnout seberealizace a návratu do společnosti – tzv. stačí přežít. Nepříznivé rodinné prostředí proto lze považovat za jeden z nejvýznamnějších psychosociálních determinantů, které se podílí na vzniku sociálně patologických jevů vedoucích k situaci bezdomovectví

2.2 Vzdělání a škola

Škála vzdělání je u bezdomovců různorodá a dosahuje hodnot od nedokončeného základního vzdělání až po vysokoškolské. V oblasti bezdomovství se jedná o velký otazník, ke kterému se váže z řad laické společnosti mnoho předsudků o úplné nevzdělanosti bezdomovců. Obecně ale platí tvrzení, že bezdomovci mají spíše **nízkou úroveň vzdělání**, které zahrnuje základní školu a střední odborné učiliště bez výučního listu (Průdková, 2008, s. 18).

Mnozí z nich se vyučenému řemeslu z různých důvodů nevěnují. Častým důvodem bývá nedostatečný zdravotní stav a nezáměr se tomuto řemeslu věnovat, což může také svědčit o minimálním zájmu jedince o vyučený obor nebo špatné rodinné zázemí během studia, které jim neumožnilo obor dostudovat. Bezdomovců se **základním** vzděláním je dle Vacínové 42%, s dokončeným **středním** vzděláním, tj. vzděláním dosaženém na středním odborném učilišti, gymnáziu a střední odborné škole, je 48,5%. (Vacínová in Průdková, 2008, s. 19). Malý rozdíl v číslech částečně dokazuje, že většina bezdomovců se na ulici ocitla po problémech, které nesouvisely s nízkým vzděláním, ale spíše s psychopatologickými jevy a existenciálními problémy vedoucími ke ztrátě životních jistot. Pro srovnání jsou uvedeny i výsledky z výzkumu Naděje, podle kterého základního vzdělání dosahovalo 31,7% a dokončeného středního vzdělání 43,3%.

Pochopitelně je nutné brát v potaz odlišné podmínky obou výzkumů a tedy i počty respondentů. Nicméně je zajímavé, že v obou případech se výsledné hodnoty výrazněji neodlišují a dokazují, že vzdělání s kvalifikací neznamená záruku zaměstnání.

V praxi často dochází k psychologickému problému, kdy se jedinci opakovaně a dlouhodobě nedaří najít zaměstnání a buď je zcela bez práce, nebo má možnost občasných, nepravidelných brigád s nízkým výdělkem, který sotva stačí k přežití. Při životě na ulici je navíc těžké ušetřit si větší částku, protože peníze není kam ukládat. Jedinec je neustále vystaven riziku okradení, které úměrně stoupá s částkou, kterou má jedinec u sebe (Marek, 2012, s. 81). Časem následuje rezignace provázená nechutí práci si dále hledat, zvláště má-li jedinec možnost „vydělat si“ žebráním nebo jinou nestandardní prací. "Nebudu pracovat za 12 000 Kč měsíčně, když si vyžebrám víc" (Marek, 2012, s. 81) je častý argument, který se těžko daří vyvrátit. Při překonání studu a pocitu ponížení již bývá prakticky nulová šance tento stav zvrátit.

Pro celkový přehled je uvedena tabulka se všemi stupni dosaženého vzdělání. Tabulka je zejména kvůli aktuálnosti získaných dat sestavena podle posledních údajů získaných v roce 2011 při Sčítání lidu, domů a bytů (Kubala – Český statistický úřad, 2011).

Tabulka 1: Dosažené vzdělání u občanů bez přístřeší starších 15 let v roce 2011

Výše vzdělání	Zastoupení v %
Základní	28,5%
vyučení nebo střední škola bez maturity	47,2%
úplné střední s maturitou	10,1%
vysokoškolské (Bc. – Dr.)	2,6%

Zdroj: Bezdomovci - Sčítání lidu, domů a bytů 2011, snímek č. 7

Zde se již výsledky v dosaženém vzdělání v porovnání s předešlými výsledky začínají lišit. Pořadí vzdělanosti však zůstává zachováno – nejvíce lidí - **47,2%**, je vyučeno bez maturity, nejméně má naopak vysokoškolské vzdělání. Z tabulky je také možné vyčíst informaci, že téměř třetina (28,5%) z výzkumného vzorku dosáhla základního vzdělání, ale pouze **10,1%** dokončilo střední vzdělání s maturitou. Ve výsledcích není uveden údaj o nedokončeném vzdělání, nicméně existují výsledky jiných výzkumů, podle kterých lze určit, že respondenti nastoupili na střední školu, ale studium z různých neuvedených důvodů nedokončili.

Například Pěnkava (2010, příloha 2) ve výsledcích svého výzkumu uvádí, že z celkového počtu 100 respondentů jich 18 uvedlo *nedokončené* střední, 13 *nedokončené* SOU a 2 respondenti *nedokončenou* SŠ, což je z celkového výzkumu 33% respondentů. Dále uvádí, že **46** respondentů - **tj. 46%** osob dosáhlo středního odborného vzdělání s výučním listem a **12** respondentů (**12%**) má střední odborné vzdělání s výučním listem a maturitou. Výsledky obou výzkumů jsou zde prezentovány pouze pro srovnání a odůvodnění prezentovaných údajů a mají čistě informační charakter. Oba byly realizovány nezávisle na sobě a zúčastnil se jich odlišný počet respondentů, což také vysvětluje procentuálně odlišné výsledky. Nicméně oboje vykazuje shodu při porovnání dosaženého vzdělání.

Úroveň dosaženého vzdělání je navíc jedním z determinantů psychosociálního vývoje dítěte a vedle rodiny plní funkci výchovnou s cílem vštípit jedinci hodnoty a ideály, které jsou nezbytné pro úspěšné fungování ve společnosti a naplnění životních jistot. Škola dítě učí samostatně přemýšlet a přiměřeně a samostatně jednat se svým okolím. U lidí s nižším vzděláním může být patrná neschopnost a nemohoucnost zvládnout i běžné životní povinnosti a situace. Dosažené vzdělání jedince posouvá do společnosti, která díky svým hodnotám není zaměřena pouze na naplnění základních životních potřeb a jistot, ale také na naplnění vyšších hodnot. Vzniká proto hypotéza, že čím nižší vzdělání, tím vyšší domněnka bezdomovectví.

2.3 Údaje o počtu bezdomovců, věková struktura bezdomovců

V České republice dosud neproběhl žádný výzkum, který by poskytl konečné číslo a přehled o počtu bezdomovců. Doposud se podařilo realizovat sčítání spíše na úrovni jednotlivých měst, které se uskutečnilo pomocí organizací poskytující sociální služby. Přesnější čísla podává zpracování výzkumného šetření, které v roce 2010 realizovali zaměstnanci o. s. Naděje na území hl. m. Prahy. Počet zúčastněných respondentů byl 4 600. **Toto číslo však nevyjadřuje skutečný počet bezdomovců na území ČR,** nicméně podklady získané z průzkumu podávají přehled o značné části bezdomovecké populace na území Prahy, kde je počet těchto lidí dlouhodobě vysoký a v rámci ČR patří Praha mezi tři kraje s nejvyšším počtem bezdomovců (srov. Kozáková, 1997/1998b, s. 113). Dlouhodobý odhadovaný počet v Praze se pohybuje mezi 300 –

15 000 (Myšáková, 2004, s. 3). Podlé Kozákové (1998b, s. 113) je dokonce Praha místem s nejvyšší koncentrací bezdomovců. Důvody jsou jednak pocit bezpečí díky velké anonymitě města, která jedince ochrání před pohledy druhých a tlakem jedincova okolí a jednak naivní představa lidí, že Praha je městem, kde „problémy neřešitelné v domovských obcích se stanou náhle řešitelnými“ (Kozáková, 1997/1998b, s. 113).

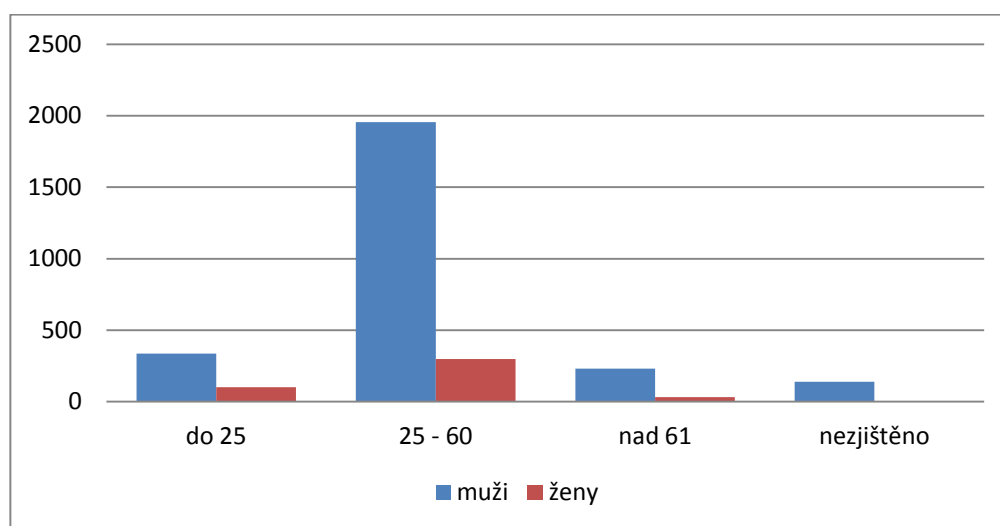
V této práci jsou použity údaje ze sčítání na území Prahy v roce 2004. Počet bezdomovců je jedním z hlavních otazníků, na které se špatně hledá odpověď, protože neexistuje jednotný postup pro určení výsledků. Jako nejideálnější řešení se nabízí možnost sestavit systém pro celoplošné sčítání. V uplynulých letech proto vzniklo několik návrhů na realizaci těchto projektů, např. Sdružení azylových domů (SAD) usilovalo o možnost sjednotit a vyhodnotit získané statistické soubory, ale veškeré pokusy selhaly na neúplnosti nebo nepřesnosti údajů či na kombinaci obojího (Myšáková, 2004, s. 3). Z výsledků sčítání v roce 2004 bylo celkově dosaženo počtu 3096 osob, z čehož 2 662 (85,99%) byli muži a 434 (14,01%) byly ženy (Myšáková, 2004, s. 22).

Výsledek mimo jiné potvrzuje domněnku, že mezi bezdomovci převažuje mužské pohlaví. Neexistuje jednoznačné vysvětlení, proč tomu tak je. Obvykle se jako důvod uvádí latentní forma bezdomovectví, ke které se ženy vztahují nejvíce zejména proto, že se stydí svoji situaci přiznat a bydlení u přátel či na ubytovně jim umožňuje svoji situaci skrývat (srov. Hradecký, 1996, s. 55; Marek, 2012, s. 108). Oficiálně ztratit domov pro ně navíc v případě rodičovství znamená přijít o děti, což ženy obvykle vnímají jako fatální selhání v rodičovské roli. Ženy bezdomovkyně obvykle mívají více sebekázně, jsou více adaptivní, vstřícnější a více submisivní (Hradecký, 1996, s. 56). Existuje u nich mnohem větší riziko, že se stanou obětí trestného činu. Prostředí ulice je pro ně více traumatizující, proto jsou také více plaché a v případě zjevného bezdomovectví (Marek, 2012, s. 107; Hradecký, 1996, s. 56) častěji vyhledávají pomoc v organizacích, se kterými více komunikují a udržují kontakt. Je to také snaha udržet kontakt s normálním prostředím a jinými lidmi, než ostatními bezdomovci. Muži bezdomovci se po ocitnutí na ulici mohou uzavřít do svého světa, kam pustí málokoho. Trvá-li tato situace delší dobu - minimálně několik měsíců, může vzniknout i psychická porucha doprovázená samomluvou.

Podle Průdkové (2008, s. 10) je většina bezdomovců v **produktivním věku**. Hartl (2010, s. 657) za jeho rozmezí považuje období dospělosti až důchodu. Podle Hradeckých je většina bezdomovců v Evropské unii mladšího věku, zatímco v České republice převažuje střední až starší věk (Hradecký, 1996, s. 58; srov. Průdková, 2008, s. 17). Ten lze podle vývojové psychologie považovat za období 35 – 45 let, ačkoliv přesné vymezení věkové skupiny není stanoveno a publikace se ve svých vymezeních liší (srov. Langmeier, 2006, s. 167; Vágnerová, 2007, s. 178).

Věkové rozložení bezdomovecké populace na území Prahy zahrnuje věkové skupiny od mladých dospělých až po seniory. Konkrétní věkové složení získaných dat bylo následující: nejvíce sečtených osob bylo ve věkovém rozmezí 25 – 60 let, celkový počet byl **2 253** osob, tj. 72,78%. Druhou nejpočetnější skupinou byli bezdomovci ve věku 18 – 25 let, absolutní počet byl **439** osob - 14,20%. Lidí nad 60 let bylo sečteno v celkovém počtu **263** osob – v přepočtu 8,48%. U **140** osob (4,53%) nebylo možné či se nepodařilo určit věk (Myšáková, 2004, s. 22). Pro větší přehlednost těchto dat je uveden také graf věkového složení.

Graf 1: Absolutní četnosti mužů a žen za všechny zdroje podle věkové struktury

Zdroj: Myšáková, 2004, s. 22

2.4 Osobnostní profil bezdomovců

Pojem osobnost lze definovat jako „individuum, chápané jako integrace k seberealizaci v interakci se svým prostředím“ (Říčan, 1975, s. 38). Člověk je po celá

staletí vnímán jako bytost společenská, ačkoliv jeho angažovanost ve společnosti z velké části ovlivňují také dva determinanty – **zkušenosti** získané učením a **dědičnost**.

Oboje výrazně ovlivňuje formování osobnosti jedince od narození. Jedná se o vzájemnou interakci, která významně ovlivňuje pozdější schopnost jedince žít ve společnosti. V souvislosti s tím vyvstává otázka, který z determinantů se na vývoji osobnosti podílí výrazněji. Dlouho převažoval názor, že vývoj je otázkou výchovy – tedy společenského působení. S rozvojem genetiky proběhly výzkumy, které poukázaly na fakt, že i genetické vlivy výrazně ovlivňují osobnost a mohou se projevit v různém období života a různém rozsahu – určují míru rizika vzniku psychické odchylky. Vágnerová (2012, s. 29) doplňuje, že průběh standardního i abnormálního psychického vývoje závisí na „individuálně specifické interakci vrozených dispozic a komplexu působení různých vlivů prostředí.“ V případě bezdomovectví se jedná o generalizované psychosociální selhání, které je doprovázeno ztrátou životních jistot (Vágnerová, 2012, s. 748).

Osobnost bezdomovce bývá složitá. Mnozí z nich již ztratili základní sociální návyky, jejich schopnosti bývají sniženy. Nejsou schopni nebo nemohou samostatně konat a jednat, často vyhledávají pomoc okolí – přátel či kamarádů nebo organizací. Častým důvodem je také nepřátelský postoj k okolnímu světu, se kterým dotyčný nechce přijít do kontaktu. S tím souvisí špatné vyrovnání se zátěžemi, mnozí bezdomovci před problémy utíkají. Tomuto jevu se říká **paliativní obranná strategie**, pro kterou je příznačné řešení důsledků, nikoliv příčin (Vágnerová, 2012, s. 750). Zodpovědný přístup k životu pro ně představuje nepřekonatelnou překážku, protože nejsou odolní ani vytrvalí.

Typické je maximální zjednodušení životního stylu, který se scvrkl na snahu obstarat si obživu – ať už vybíráním popelnic nebo třeba žebráním a tzv. nějak přežít. Je třeba uvědomit si, že bezdomovci mají veškerý svůj čas volný a mohou jej trávit podle svého uvážení – „když nemusím, tak nechci“, řekl klient jedné organizace. S trochou nadsázky lze tvrdit, že život bezdomovců je jedna velká dovolená. To je pro mnohé z nich i přes nepříznivé životní podmínky natolik uspokojující a lákavé, že úměrně s délkou setrvávání na ulici již nejsou schopni dodržovat pravidelný řád a systém, např. vstávat v určitou hodinu a jít do zaměstnání na určitou dobu. Někteří tvrdí, že by se chtěli vrátit do společnosti, ale už to nejde. U těchto lidí se často setkáme s postojem

naučené bezmocnosti, pro který je typická rezignace, apatie a fatalismus (Vágnerová, 2012, s. 751). Život na ulici znamená převážně nudu, pomalu ztrácí řád, ačkoliv mnoho času zabere uspokojení základních potřeb (Marek, 2012, s. 84). Bezdomovec se nemůže na rozdíl od bydlícího člověka rozhodnout, že si hned uvaří nebo se osprchuje. Musí vyhledat organizaci poskytující hledanou službu a respektovat otevírací dobu a pořadí osob. Vedle organizačních důvodů je cílem návštěvního řádu snaha udržet aspoň minimální smysl pro řád a povinnost. Na ulici se není kam schovat a mít trochu soukromí, což postupně vede k citové deprivaci. Většina bezdomovců si vytvoří alternativní bydlení na odlehlém místě, kam se uchýlí, když si chce aspoň pomyslně dopřát pocit, že je doma. Kousek od Smíchovského nádraží byla před cca 4 roky malá bezdomovecká osada, kterou museli její obyvatelé vyklidit kvůli plánované stavbě. Na dotaz, kam půjdou, odpověděli: „my už máme nový domov, kousek od Dívčích hradů. Ale kde, to vám neřekneme, nechceme, aby tam chodil někdo cizí.“ Je zřejmé, že i výrazně nestandardní způsob bydlení pro ně představuje domov, který si chrání. Jedná se o přirozenou obranou reakci při ochraně svého obydlí a vykazuje znaky touhy mít aspoň něco, co připomíná život ve vlastní domácnosti. Běžně si totiž lidé do svého obydlí cizí osoby také nepouští.

Obvykle nejsou uspokojeny potřeby stimulace a citového vztahu, jistoty a bezpečí (Vágnerová, 2012, s. 751). Absence stimulů může vést k rozumové otupělosti a nezájmu řešit situaci. Dochází k nadužívání alkoholu a cigaret, které mají i společensko-sdružovací funkci. Minimální možnost soukromí vede k postupné lhostejnosti a citovému chladu, který může přejít do citové deprivace. To se odráží na partnerských vztazích, které bývají nestabilní a založené na pocitu nebytí sám. Co na tom, že partneři na sebe křičí, nadávají si a na veřejnosti se k sobě chovají bez respektu. Dokazuje to i svědectví jedné klientky Naděje: „Zamilovala jsem se jednou v životě, a to do člověka, který teď zrovna sedí. (...) No on je v kriminále už rok, ale starám se o něj pořád, mu tam posílám, píšu a to. To byl jedinej člověk, kterýho jsem milovala a miluju a milovat budu celý život... S ním bych si ten rodinný život nemohla představit, protože je to kriminálník hroznej, mlátil mě, ale já jsem ho přes to všechno milovala, (...) on mi dal facku a já jsem mu dala pěstí“ (Vágnerová, 2013, s. 67). Ze svědectví jasně vyplývá disharmoničnost a nestabilita vztahu, přesto klientka může stále vnímat jako partnera. Je to sekundární projev citové deprivace, kdy i nefunkční vztah je

lepší než žádný. Bezdomovci často ani neví, jak vypadá partnerský vztah založený na vzájemné úctě a respektu, protože takový vztah a partnerství nikdy nezažili. Výchovná zařízení jsou místa, kde se vychovatelé střídají a není pevně ke komu přilnout, nefunkční rodinné zázemí těžko poskytne láskyplné a pečující prostředí. Příčina se může nacházet i v psychiatrické nemoci, traumatizujícím zážitku spojeném s odporem k fyzickému kontaktu.

Často bezdomovce potkáme ve společnosti zvířat, nejčastěji psa, který supluje roli společníka. U příbytků v přírodě se můžeme setkat i s kočkami. Mnohým bezdomovcům zvíře nahrazuje ztracený kontakt se živým stvořením a pocit, že je ještě někdo, kdo je má rád a stojí o jejich pozornost. Představuje pro ně možnost navázat s někým vztah a aspoň částečně tak dosáhnout pocitu užitečnosti i to, že nejsou zcela zbyteční a opuštění. Ne vždy se však péče o psa projevuje pozitivně. Primárně je to společník, který je nenáročný na prostor, hygienu, stravu, nikdy neodporuje a ke spokojenosti nevyžaduje mnoho. To může vést i k opačnému efektu, kdy je starost a péče o psa minimální, jedinec si na něm může vybijet své zlostné nálady a získat pocit, že aspoň někdo má k němu respekt. Vágnerová (2012, s. 752) v tomto případě považuje zvíře za možnost pro pozorování, jaké míry dosahuje citová otupělost a emoční degradace majitele psa. V praxi jsme se při kontaktování klientů setkali s výhradně pozitivním vnímáním zvířat. Někteří dokonce sdělili, že pes je pro ně lepší společník než lidi, se kterými už nechtějí mít nic společného. Pro dokreslení je přiloženo několik úryvků, se kterými se autorka setkala při terénní práci: "pes, ten nikdy nesmí mít hlad, nikdy. Tady mám pro něj tašku plnou konzerv, žere si líp jak já, ale tak to má bejt, chci, aby se měl dobře aspoň on." Jiná žena zrovna v kotlíku vařila těstoviny s masem a povídala: "kdo nemá rád psy, nemá rád lidi. Jenže mně tolik ublížili, že už mám ráda jen ty psy a tu lásku mi aspoň vrátěj." Z uvedených citací je navíc cítit hořkost a zklamání z lidského chování, které v sobě mívají bezdomovci z velké části hluboce zakotvené.

Velmi omezené jsou také potřeby seberealizace a otevřené budoucnosti (Vágnerová, 2012, s. 752). Oboje je zredukováno na nejbližší dny a uspokojení základních potřeb. Nízké sebevědomí jim značně ztěžuje dosáhnout alespoň částečné seberealizace pomocí výdělku, bydlení a jiných nástrojů, které jim mohou pomoci nastartovat v návratu z ulice. Většinu možností vzdají dopředu, aniž by se vůbec

pokusili o jejich realizaci. K tomuto začarovanému kruhu částečně přispívají členové majoritní společnosti, kteří neváhají dát bezdomovcům najevo svou nelibost vůči nim. Jako příklad je použitý úryvek z e-mailu od jednoho klienta: "Já si nestěžuji, ale vrchol všeho bylo, že mi paní kolegyně, která seděla vedle mě, řekla umyj se, smrdíš, takhle tě žádná holka nebude chtít" (Pěnkava, 2010, Příloha 10).

2.4.1 Závislosti v bezdomovecké populaci

S psychoaktivními látkami podobnými dnešním se civilizace poprvé setkala ve středověku. Lidé najednou objevili další rozměr svého bytí, specifický pocitem lehkosti a bezstarostnosti. „Lidé se vždycky snažili najít možnost uniknout svým problémům, dosáhnout pocitů štěstí, pohody, síly a mimořádných schopností, fantastických zážitků a inspirace. Bylo pro ně lákavé získat něco takového ihned a bez vynaložení námahy. Tuto možnost, eventuelně alespoň její iluzi jim mohly poskytnout psychoaktivní látky. Mohly vyvolat žádoucí pocity, po určité době je zbavit nejistoty, starostí a strachů, zlepšit jejich sebehodnocení, dosáhnout rychlého a snadného uspokojení. Přestože je obecně známo, že užívání psychoaktivních látek má nepříznivé důsledky, lidé se jich nikdy nedokázali zcela zříci“ (Vágnerová, 2012, s. 547). Psychoaktivní látky měly samozřejmě také roli společenskou – dokázaly stmelit partu lidí, která látky užívala a prolomit společenské bariéry mlčení a pocitu cizoty, muselo se ale jednat o přiměřenou dávku, která jedince zcela neutlumila či naopak nepřivedla do stavu nepřičetnosti. Mezi bezdomovci nejčastěji najdeme alkohol, který společně popíjejí a přitom mezi sebou vedou rozhovor.

„Jako psychoaktivní látky označujeme látky, které mohou změnit psychický stav, obvykle subjektivně žádoucím způsobem“ (Vágnerová, 2012, s. 548). Nejčastěji se v literatuře pod tímto termínem uvádí drogy a alkohol. Smolík (1996, s. 112) jmenuje následující látky:

- alkohol,
- opioidy,
- kanabinoidy,
- sedativa nebo hypnotika,

- kokain,
- jiná stimulancia, včetně kofeinu,
- halucinogeny,
- tabák a inhalační látky

Mezi bezdomovci bývají užívány všechny výše zmíněné látky. Tento fakt souvisí také s multifaktoriální etiologií bezdomovectví, se kterou často koresponduje drogová i alkoholová závislost.

Důsledky užívání dělí Vágnerová (2012, s. 548) na tři oblasti:

1. **akutní intoxikaci** – přechodné období mezi nadměrnou psychoaktivní látkou přítomnou v lidském organismu, způsobuje dočasnou změnu ve fyziologických a psychických funkcích. „Účinek kterékoli látky se u jednotlivých osob značně různí v závislosti na dávce, okolnostech požití a na premorbidní osobnosti“ (Smolík, 1996, s. 115).
2. **zneužívání (abúzus)** – tělesné i mentální změny, které vznikají v důsledku dlouhodobého užívání této látky. „Abúzus se vyskytuje ve všech vrstvách všech sociálních skupin. Muži bývají ohroženi více než ženy“ (Smolík, 1996, s. 117).
3. **závislost** – na užívání látky. „Míra závislosti označuje pravděpodobnost jejího zneužívání, to znamená, že závislý člověk bude danou látku užívat bez ohledu na její negativní důsledky pro své zdraví“ (Vágnerová, 2012, s. 548).

V bezdomovecké populaci se mohou vyskytovat všechny tři skupiny, nicméně nelze jednoznačně určit, která z nich je nejmarkantnější. S velkou jistotou lze určit, že všechny tři oblasti se budou v různé míře vzájemně prolínat ve všech formách bezdomovectví. Dalším faktorem pravděpodobně bude délka setrvávání bez přístřeší a existenciálních jistot. Člověk pobývajícím na ulici např. 20 let může být závislý např. na alkoholu a snažit se přebít negativní pocity spojené se svojí situací. Naopak „nováček“ na ulici se může jen občas opít do stavu akutní intoxikace, kdy ztrácí vědomí a aspoň na chvíli odlehčí svoje pocity. Situace u těchto příkladů může být také naopak a bezdomovec alkohol využívá jako pomocníka k trávení času na ulici, kde život pomalu plyne bez jakéhokoliv smyslu, zatímco náš smyšlený „nováček“ se bude snažit vyhýbat alkoholu a konzumovat jej bude zřídka.

Z výše uvedených informací můžeme vyvodit, že závislost na psychoaktivních látkách postihuje jedince ve dvou rovinách – tělesné a duševní. Vágnerová (2012, s. 549) je rozlišuje následujícím způsobem:

- **Somatická závislost** – jedná se o „stav adaptace biologických funkcí organismu na příslušnou psychoaktivní látku, někdy doprovázený zvyšující se tolerancí – k pocitu uspokojení je třeba stále větší dávky“ (Vágnerová, 2012, s. 549). Při vysazení drogy se projevuje abstinenčním příznakem, který se uživatel snaží přebít opětovným užitím drogy.
- **Psychická závislost** – je „obtížně přemožitelná touha vzít svou dávku drogy“ (Vágnerová, 2012, s. 549). Jedinec po látce neustále baží a má pocit, že pokud dávku vysadí, bude se cítit špatně. Podráždění a úzkost může vyvolat pouhá představa, že dávku mít nebude.

Krátce budou ještě zmíněny příčiny vzniku závislosti. Je to především multifaktoriálně podmíněná porucha, na jejímž vzniku se společně se somatickými i psychickými vlastnostmi podílí genetické a společenské faktory (Vágnerová, 2012, s. 550). Faktory jsou děleny do pěti skupin:

1. **Složení psychoaktivní látky** – chemické složení výrazně ovlivňuje rychlost vzniku závislosti na látce. U některých drog je pravděpodobnost, že se na nich jedinec stane závislý po prvním užití, u jiných je toto riziko minimální.
2. **Genetické dispozice** – dědičnost je považována za etiologicky významný faktor, který může zvýšit riziko vzniku závislosti. Známé jsou případy drogově závislých těhotných žen, které užíváním látky vybudovaly závislost u svého dosud nenarozeného dítěte. Doposud není známa studie, která by dokázala jasně určit, zda je dědičnost komplex specifických genetických informací či se jedná spíše o chemickou reakci, která způsobuje zvýšené riziko vzniku závislosti.
3. **Biologický základ** – vznik závislosti se odvíjí od způsobu zpracování v organismu. V podstatě jde o složité chemické procesy v mozku, podle kterých je látka přijata buď pozitivně – a potom hrozí vznik závislosti nebo je naopak přijata negativně. Vágnerová mluví o systému odměny: „užití psychoaktivní látky člověku poskytne nějaký zisk – zbaví jej úzkosti, zlepší jeho sebehodnocení apod“ (Vágnerová, 2012, s. 551). V důsledku chronického

užívání dochází ke změnám ve fungování některých oblastí mozku. Ty se nejmórazněji projeví při abstinenčních příznacích jako např. podrážděnost. Obecně platí, že čím více se chemické reakce v mozku přizpůsobí návykové látce, tím vyšší je závislost.

4. **Psychické faktory** – nejčastějším spouštěčem závislosti je v oblasti psychiky motivace, která je projevem individuálních potřeb nebo je důsledkem sociálního tlaku. Jedinec zpravidla usiluje o únik před něčím negativním, chce získat něco pozitivního a usiluje o sociální konformitu, která s sebou může nést uchování vztahů ve skupině, která užívání látky plně akceptuje nebo dokonce vyžaduje (Vágnerová, 2012, s. 552).
5. **Sociální faktory** – jsou jimi prvky, které jsou specifické pro společenské soužití. Vágnerová (2012, s. 553) sem řadí společnost, městské prostředí, nižší úroveň vzdělání, sociální deprivaci, sociální skupinu a rodinu.

Zejména sociální faktory mohou být příčinou pro vznik bezdomovectví. Vedle nižšího vzdělání a sociální deprivace – převážně charakteristických znaků bezdomovectví, zde najdeme příčiny také v nefunkční rodině a nevhodné sociální skupině, která mohla u jedince odstartovat vznik sociálně patologického chování vedoucího k bezdomovectví.

2.4.2 Alkoholismus

Alkoholismus neboli závislost na alkoholu lze definovat jako „nadměrné či pravidelné pití alkoholu, spojené s nebezpečím získání návykového chování“ (Bartlová, 1998, s. 20). Smolík (1996, s. 125) užívá definici „nadměrné požívání nápojů obsahujících alkohol.“ Z uvedených definic vyplývá, že je při posuzování toho jevu důležité posuzovat míru konzumace – „musíme nutně rozlišovat mezi běžným společensky obvyklým užíváním alkoholu a mezi chronickým alkoholismem (Bartlová, 1998, s. 20). Světová zdravotnická organizace definuje jedince závislého na alkoholu: „jedinec s chronickým onemocněním, které se manifestuje jako narušené chování. Je charakterizováno opakovanou konzumací alkoholických nápojů, která překračuje obvyklou dávku požívání nebo vyhovění společenským zvykům společnosti a projevuje

se jako narušování zdraví pijáků nebo jejich ekonomické či sociální funkce“ (Bartlová, 1998, s. 20). Závislost na alkoholu nepatří mezi poruchy duševní, ale poruchy behaviorální – spojené s chováním. Tento sociálně patologický jev se ve společnosti vyskytuje velice často, často se setkáme s tvrzením, že lidí závislých na alkoholu narůstá. Důvod je nasnadě – snadná dostupnost této návykové látky. To platí také pro osoby bez přístřeší, pro které může alkohol představovat jednu z nejdostupnějších návykových látek a znamená pro ně únik z každodenní reality a rutiny. V zimních měsících poslouží jako dobrý zdroj zahřátí, nicméně každou zimu média informují o umrzlých bezdomovcích, kteří v důsledku nadměrné konzumace usnuli v nočním mrazu.

Příčiny závislosti jsou mnohočetné, rozlišujeme **genetické, biologické, psychické a sociální** (Bartlová, 1998, s. 20). Názory na to, kdo je vlastně alkoholik, jsou velmi různé. Některé studie poukazují na časté získání závislosti v důsledku genetického podílu po rodičích alkoholících. Jiní poukazují na osobnostní předpoklady, např. abnormální míru shovívavosti vůči sobě. Vznik závislosti na alkoholu je poměrně dlouhodobý proces, který trvá 5 – 10 let (Marek, 2012, s. 37).

Ve společnosti plní alkohol čtyři sociální definice (Bartlová, 1998, s. 22):

1. **Abstinenci** – konzumace je omezena kvůli ohrožení základních norem a hodnot
2. **Rituální** – ke konzumaci dochází během obřadů
3. **Konviviální neboli sdružovací** – pití představuje společenskou solidaritu, která pomáhá lidem sdružovat se
4. **Utilitární** – pití jako lék, pro rozvoj alkoholismu je považována za nejnebezpečnější.

Palčivý problém představuje tolerance společnosti vůči alkoholu. „Společnost je k alkoholismu příliš tolerantní“ (Bartlová, 1998, s. 22). Ačkoliv byla zavedena opatření s cílem snížit konzumaci alkoholu, např. zákaz popíjení na veřejných prostranstvích a přísnější kontroly v podnicích, obliba alkoholu poměrně roste.

U bezdomovců se alkoholismus objevuje spíše po 30. roce života, mladší jedinci koketují spíše s nelegálními drogami. Mezi skupinami alkoholiků a toxikomanů panuje vzájemná nevraživost. Zatímco toxikomani si zakládají na svém vzhledu a alkoholiky vnímají spíše jako zanedbané žebrající chudáky, alkoholici jim naopak vyčítají

kriminální činnost a uzavírání se do skupin dělených podle drogy, kterou daná skupina užívá (Marek, 2012, s. 27). Protože bezdomovce najdeme mezi drogově i alkoholově závislými, můžeme pouze polemizovat, na základě jakých názorů a myšlenek vznikají tyto postoje. Nejedná se spíše o vzájemné špičkování a snahu dokázat si, kdo je na tom pořád ještě lépe?

Alkohol užívají spíše jako anestetikum na krizovou situaci a pomoc pro její snadnější překlenutí. „Mnozí pijí či fetují, aby zapadli do subkultur bezdomovců, kde je nadměrné užívání drogy standardem“ (Marek, 2012, s. 28). Někteří z bezdomovců se alkoholiky stali po „propadu“ až na sociální dno, ze kterého nemohou najít cestu nahoru. Jiní naopak kvůli alkoholismu přišli o životní jistoty a stali se bezdomovci. Alkohol patří mezi bezdomovci mezi nejvíce zneužívanou návykovou látkou kvůli jeho snadné dostupnosti, jak je popsáno výše. Pro majoritní společnost je mezi bezdomovci nejviditelnější látkou, ačkoliv mezi nimi existují i abstinenti. Kvůli zanedbanému vzhledu a někdy i odlišným kognitivním procesům mohou bezdomovci působit dojmem alkoholika, a to za každou cenu – bezdomovec se alkoholu jen dotkne a hned bývá běžnou populací považován za alkoholika. Co na tom, že v běžné populaci si někteří lidé dají sklenku jen tak pro chuť každý den a za alkoholiky je nikdo nepovažuje (Marek, 2012, s. 25). „Hranice mezi konzumentem a tzv. pijanem je tenká, stejně jak mezi pijanem a závislým na alkoholu. Není tajemstvím, že mnoho bezdomovců patří do skupiny závislých, ale rozhodně takové tvrzení nelze paušalizovat“ (Marek, 2012, s. 25). Je třeba pokusit se objektivně zhodnotit, zdali jedinec pod vlivem alkoholu je či není závislý.

Často bývá zkreslující celkový fyzický dojem způsobený i dalšími faktory jako jsou nedostatečná a nepravidelná strava, neuspokojivá hygiena a nemožnost adekvátního bydlení. Všechny tyto atributy mohou způsobit, že dotyčný zejména v obličeji vypadá jako alkoholik, ačkoliv se může jednat o abstinenta nebo příležitostného konzumenta strhaného nepříznivými vlivy. Atributy mohou být např. setřelá řeč, zarudlý obličej a oči apod. Vymezení pro diagnostická kritéria alkoholismu nalezneme v MKN-10 pro F10.0 Akutní intoxikace alkoholem, viz. Smolík, 1996, s. 125.

2.4.3 Drogová závislost

Společně se závislostí na alkoholu se u bezdomovecké populace vyskytuje také závislost na drogách. Nicméně v tomto případě drogy spíše bývají **příčinou** bezdomovectví. Drogová závislost u bezdomovectví se vyskytuje v menší míře než alkoholismus a není příliš dostupných informací pojednávajících o narkomanii mezi bezdomovci, proto i následující podkapitola nebude tolik podrobná jako podkapitola o alkoholismu. Dříve se pro drogovou závislost užívaly termíny jako narkomanie či toxikomanie (Bartlová, 1998, s. 26). **Základ tvořily vždy čtyři body** (Bartlová, 1998, s. 26):

1. nezvladatelná, neodolatelná touha po opakovaném braní drogy
2. tendence ke zvyšování dávek
3. existence psychické či fyzické závislosti na určité droze
4. negativní důsledky pro jedince a společnost.

Ačkoliv bezdomovectví jako takové nebývá vždy zastoupeno a manifestováno, setkáme se spíše se životem ve squatech a životním stylem ne zcela typickým pro bezdomoveckou populaci. Drogově závislí tráví čas především sháněním peněz na dávku drogy. „O drogové problematice je k dispozici velké množství pramenů, ale velmi málo z nich je orientováno přímo na bezdomovce“ (Štěchová, 2008, s. 48). Kvůli této informaci je těžké podat přesnější data s vysokou výpovědní hodnotou. Poměrně okrajově o drogové závislosti u bezdomovců píše i literatura.

„Mezi oblíbené drogy mladších bezdomovců patří **marihuana**, která je společensky přijatelná a některými odborníky není považována za nebezpečnou“ (Marek, 2012, s. 32). Při jejím užívání dochází k fyzickému i psychickému uvolnění a dotýčný svoji situaci bezdomovce obvykle vnímá s větším nadhledem. Samozřejmě i mezi bezdomovci – stejně jako zbytkem populace – platí, že marihuana vede k tvrdším drogám jako heroin, pervitin či toluen (Marek, 2012, s. 32). Nejtvrdsí a nejhorší drogou považovanou za „vstupenku do pekel“ je bezesporu **heroin** – jeho uživatelé po čase bývají zanedbaní stejně jako zjevní bezdomovci, zbavení na závislosti patří mezi nejobtížnější. **Pervitin** je nejrozšířenější mezi mladými bezdomovci, nejtěžší závislost se vyskytuje u uživatelů **toluenu a rozpouštědel** (Marek, 2012, s. 32).

Možnost pomoci pro drogově závislé bezdomovce je obtížná i kvůli tomu, že „samotné služby pro bezdomovce nenabízejí služby pro narkomany, proto je vhodné

spolupracovat s dalšími organizacemi starajícími se o osoby drogově závislé“ jako Sananim, o.s. či Drop In, o.p.s. (Marek, 2012, s. 33). „Zneužívání drog plně souvisí s bezdomovectvím. Pro některé z nich je svoboda a nesvázaní konvencemi drogou, po níž touží. Patří k tomu zhoršené sebeovládání, ztráta pracovních i hygienických návyků. Bezdomovci snadno vše slíbí a neudělají nic“ (Marek, 2012, s. 33). Tato citace vystihuje chování bezdomovců – nejen drogově závislých – do velké míry a dobře poukazuje také na následky, které s sebou nese užívání drogy.

Autoři publikace také poukazují na závislost spojenou s bezdomovectvím samotným. Je pro ni příznačné především snižující se míra tolerance vůči pobytu v místnosti s dalšími osobami, dodržování řádu a pravidel – ať platných obecně nebo v konkrétní organizaci. Podle autorů lze s nadsázkou prohlásit, že bezdomovectví lze klasifikovat jak návykovou nemoc přinejmenším u určitého procenta bezdomovců (Marek, 2012, s. 33).

2.4.4 Patologické hráčství - gamblerství

Patologické hráčství lze definovat jako „poruchu chování a prožívání, která se vyznačuje především nutkavou potřebou hrát“ (Bartlová, 1998, s. 46). Smolík (1996, s. 388) pracuje s definicí dle MKN-10: „Časté, opakované epizody hráčství, které dominují v životě jedince a vedou k poškození sociálních, pracovních, materiálních i rodinných hodnot a k zadlužení.“ V MKN-10 je řazeno s kódem F63.0 mezi návykové a impulzivní poruchy, tedy ne závislosti. Přesto bude kvůli povaze této práce ponecháno v podkapitole věnované závislostem, protože patří mezi sociálně patologické jevy, které mohou jedince stejně jako drogy a alkohol přivést až na dno společnosti. Tento pád bývá stejně jako v předchozích případech závislostí spojen se ztrátou finanční jistoty a ztrátou vazby na své zaměstnání a okolí – přátelé, rodinu. V této situaci zbývá už jen krůček ke vzniku bezdomovectví.

Větší riziko výskytu se objevuje více u mužů než u žen. Často se jedná jedince, jehož rodiče mají s touto poruchou přímou zkušenost. Etiologické hledisko jako příčinu zmiňuje nevyřešený vnitřní konflikt (Smolík, 1996, s. 389). Jeho interpretace bývají různorodé. Predispozičními faktory mohou být úmrtí nebo rozvod před dosažením věku adolescence, expozice hráčství v rodině nebo mezi příbuznými, může se jednat o rodiny,

ve kterých se špatně hospodaří s financemi a finanční ngramotnosti (Smolík, 1996, s. 388-389).

„Člověk, který propadl hráčské vášni, ztrácí kontrolu nad svým časem, penězi a především však sám nad sebou“ (Bartlová, 1998, s. 46). Patologické hráčství má stejně jako jiné sociální deviace svůj průběh dělený do jednotlivých etap. Podle Bartlové (1998, s. 47) nazývá tyto etapy Kariéra patologického hráče a dělí je následovně:

1. **fáze (vyhrávací)** – jedinec je vtažen do hry, stupňuje výši sázek a věří v jejich výhru
2. **fáze (prohrávací)** – je již fází chorobného hráčství. Charakteristické je nepřímá úměra mezi výší vsazených finančních sázek a jejich prohrou. Jedinec hraje o to víc, aby prohrané peníze vyhrál zpět. Peníze si půjčuje všemi možnými způsoby. Situaci v rodině i v práci začíná být kritická, stejně jako výše dluhů a neschopnost tyto dluhy splatit.
3. **fáze (ztráta sebekontroly)** – k získání financí se hráč uchyluje k trestné činnosti. Je schopný udělat téměř cokoliv, co mu pomůže získat finance. Není schopen zorganizovat si čas, protože jej tráví převážně u hracích automatů. Důsledkem bývá krize v rodině i v zaměstnání, vedle dluhů na hraní zpravidla dluží jedinec také za poplatky v oblasti bydlení – elektřina, televize aj. Může dojít k exekučnímu řízení, které vede ke ztrátě bydlení a ocitnutí se na ulici.

Ve vztahu k bezdomovectví se jedná především o ztrátu zaměstnání zapříčiněnou hraním i v pracovní době. To vede ke ztrátě zaměstnání a omezenému příjmu financí. Pokud jedinec není schopen adekvátně řešit svoji situaci, může se ocitnout na ulici bez jakýchkoliv prostředků. Jedinci se upínají k myšlence, že štěstí se nakonec obrátí na jejich stranu a z automatu získají dost financí pro vyřešení své situace. O to horší bývá realita a začarovaný kruh, ze kterého se bez odborné pomoci prakticky nedá najít vyústění. Jedinec často žije na dluh a nemá jak splácet peníze. Poměrně častým problémem u zadlužených bezdomovců obecně bývá fakt, že si nechtějí najít oficiální zaměstnání, protože by jim exekutor automaticky strhával část platu a jim by nezbyl dostatek peněz na živobytí. Proto raději volí zaměstnání načerno, které je často provázeno neplacením výplaty anebo jen ve velmi malých částkách.

Tabulka 2: Porovnání definic patologického hráčství a závislosti.

Patologické hráčství	Závislost na návykových látkách
Jedinec je zaujat myšlenkami a představami hraní a okolnostmi, které tuto činnost doprovázejí.	Postupné zanedbávání jiných potěšení nebo zájmů ve prospěch užívané psychoaktivní látky a zvýšené množství času k získání nebo užívání látky, nebo zotavení se z jejího účinku.
Jedinec popisuje silné puzení ke hře, které lze těžko ovládnout a hovoří o tom, že není schopen silou vůle hře odolat.	Silná touha nebo pocit puzení užívat látku. Potíže v kontrole užívání látky, a to pokud jde o začátek a ukončení nebo množství látky.
Tyto epizody nejsou pro jedince výnosné, ale opakují se přesto, že vyvolávají tíseň a narušují každodenní život.	Pokračování v užívání přes jasný důkaz zjevně škodlivých následků.

Zdroj: Nešpor, 2011, s. 28

2.4.5 Zdravotní péče o bezdomovce

Zdravotní péče o bezdomovce je ožehavý problém pro téměř každé zdravotnické zařízení. Podle Marka (2012, s. 49) většina bezdomovců zdravotní péči odmítá, zatímco jiní ji vyhledávají mj. jako zdroj dobré stravy a teplého, čistého ubytování. Velkým problémem bývá samotné poskytnutí zdravotní péče, kterou některá zařízení odmítají poskytnout kvůli absenci zdravotního pojištění bezdomovce.

Je obtížné přesně určit, která onemocnění zasáhnou osoby bez přístřeší. Je však jisté, že ze způsobu života vyplývá těžko udržitelná možnost zdravé životosprávy, tj. pravidelná a kvalitní strava, hygiena a možnost pravidelné zdravotní péče v běžném rozsahu. Nejčastějším onemocněním u osob bez přístřeší jsou nemoci dýchací soustavy, nemoci kůže a podkožního vaziva a nemoci oběhové soustavy (Šupková, 2007, s. 24).

Pokud některé zařízení bezdomovce přijme a po čase opět propustí, často nastane koloběh chronického onemocnění doprovázenou potřebnou hospitalizací, protože absence domácího léčení brání jedinci plně se zotavit ze zdravotního problému. „Chronická onemocnění u bezdomovců bývají způsobena životním stylem, který nechtějí měnit“ (Marek, 2012, s. 49). Jako reakce a zároveň snaha o předejití takovým situacím vznikají v některých nestátních organizacích ordinace praktického lékaře, kde jsou mnohé zdravotní služby poskytované bez nutnosti prokázat se účastí na zdravotním

pojištění – dobrým příkladem je ordinace v rámci Naděje, kde je k dispozici také ženský lékař.

Většina bezdomovců při žádosti o péči naráží na odmítnutí. Důvody bývají údajně neuhrazené zdravotní pojištění či absence kartičky zdravotní pojišťovny nebo nespádovost příslušného lékaře do místa trvalého bydliště bezdomovce-pacienta, který je ale k trvalému bydlišti vázán pouze úředně, nikoliv fakticky. Proto je znemožněna kontinuita léčby (Marek, 2012, s. 49).

Šupková upřesňuje poskytnutí zdravotní péče pro bezdomovce následujícím způsobem: „Obecně je v České republice právo na ochranu zdraví zaručeno Listinou základních práv a svobod, která byla uvedena do čs. Právního řádu Ústavním zákonem č. 23/1991 a do právního řádu ČR usnesením předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb. V článku 31 se uvádí: Každý má právo na ochranu zdraví. Občané mají na základě veřejného pojištění právo na bezplatnou zdravotní péči a na zdravotní pomůcky za podmínek, které stanoví zákon“ (Šupková, 2007, s. 10). Dále platí, že v případě akutní potřeby lékařského ošetření nesmí být pacient zdravotnickým zařízením odmítnut a má být ošetřen bez požadování jakékoliv úhrady. Ta bude zdravotnímu zařízení poskytnuta, pokud se jedná o pacienta, u kterého došlo k:

1. úrazu,
2. vzniku akutního onemocnění,
3. akutnímu zhoršení zdravotního stavu,
4. neodkladnému porodu, kterým může být ohrožen život rodičky i dítěte.

Z uvedených čtyř bodů vyplývá, že bezplatná zdravotní péče je ze zákona možná pro každého – tedy i bezdomovce (Šupková, 2007, s. 11). Problémem bývá situace, kdy jedinec z různých důvodů nepřispívá do zdravotního pojištění a tím pádem mu narůstá dluh. Výsledkem je situace, ve které na sebe naráží jednak právo na zdravotní péči a jednak povinnost hradit si pojistné – můžeme též říci, že jedinec neplatí pojistné, ale i přesto má stále práva pojištěnce (Šupková, 2007, s. 11). Pokud klient o tomto právu ví a domáhá se zdravotní péče a zařízením je odmítnut, může přestat vyhledávat zdravotní péči úplně, ačkoliv „povinností lékaře je prověřit příznaky nemoci“ (Marek, 2012, s. 49).

Nicméně i lékaři, potažmo zdravotnická zařízení jsou chráněni proti zneužívání. Nástrojem obrany je možnost odmítnout bezdomovce, pokud nemá zdravotní obtíže,

protože „zdravotnická zařízení nemají suplovat zařízení sociálního charakteru“ (Marek, 2012, s. 49). Narážíme tím také na problém, že mnoho osob bez domova žije na pomezí mezi zdravotním a sociálním problémem, kdy nemocnice mohou plnit roli azylového domu či naopak azylové domy jsou vyhledávány pouze pro poskytnutí lékařské péče (Marek, 2012, s. 49). Návrh na řešení tohoto problému podává Šupková, podle které se jako východisko jeví zřízení tzv. zdravotně-sociálního zařízení pro tuto cílovou skupinu (Šupková, 2007, s. 10).

2.4.6 Bezdomovectví a kriminalita

Na první pohled mohou někteří bezdomovci působit jako kriminální živly. Je pravda, že někteří z nich se dopouštějí drobné kriminality. Vymezení kriminality vůči bezdomovecké populaci znamená porozumět složité a multifaktoriální etiologii. Hradečtí jako jeden z důvodů uvádějí vliv rodiny (Hradečtí, 1996, s. 59). Většina jedinců pochází „ze sociálně handicapovaných rodin nebo nepodnětného prostředí dětských domovů. Mnozí jsou sirotci, polosirotci, mají rodiče s kriminální minulostí, s nízkou sociokulturní úrovní, často mentálně retardovaní.“ Kriminalita je trestná činnost, která má nesporně na bezdomovectví velký dopad. Setkáváme s obousměrným působením na vliv bezdomovectví. Kriminalita může být příčinou bezdomovectví – zde nejčastěji potkáme jedince propuštěné z VTOS, kterým se nedaří nalézt zaměstnání a nemají se ani kam vrátit. Na druhé straně někteří jedinci žijící na ulici páchají drobnou kriminalitou např. kvůli stravě, kterou si nemohou koupit kvůli finanční nouzi. S kriminalitou v bezdomovectví souvisí také závislosti a patologické hráčství (popsané v kapitole 2.4.1 – 2.4.4 na stranách 32 - 40), prostituce i kuplířství aj. sociálně patologické jevy.

Kriminální kariéru nemusí odstartovat pouze vliv rodiny jako sociální jednotky, ale i násilí v rodině. Zdaleka ne všechny případy týrání a zneužívání v rodině se daří odhalit a vyřešit. Chování dospělých může dotyčný částečně převzít a sám se jím řídit v dospělém životě. Přijde mu, že je normální řešit problémy např. fyzickým atakem nebo je naopak neřešit vůbec. Násilí v rodině bývá častou příčinou útěku z domova (Hradečtí, 1996, s. 60). Na ulici se o sebe člověk musí postarat sám a bez prostředků se jako nejrychlejší řešení nabízí drobná kriminalita.

U kriminality obecně se setkáme s různými teoriemi o sociálních deviacích. Jednou z nich je teorie etiketizační (nálepkovací), tzv. labelling (Bartlová, 1998, s. 18). „Etiketizační teorie se soustřeďuje na proces označování určitého chování za deviantní a zkoumá, jak takové „nálepkování“ může ovlivňovat lidské chování“ (Bartlová, 1998, s. 18). Označení, kdo je a kdo není deviant, záleží na skupině tomu příslušné. V naší společnosti oficiálně platí rovnoprávnost, nicméně setkáme se s názory, které na základě neodborných názorů rozhodují o podřazenosti konkrétního jedince. Častým výstupem nálepkování jedince je přijetí deviantní role, podle které se dotyčný začne chovat.

U bezdomovců často dochází k označení povalečů, kteří nic nedávají, ale pouze berou a využívají sociálních služeb pro uspokojení vlastních potřeb. Nechtějí pracovat, ale jenom žebrot, jejich pracovní morálka je otřesná. Stává se, že bezdomovci pak vzdají veškerou snahu vrátit se do společnosti a pouze usilují o profity, které z ní mohou čerpat.

2.4.7 Psychické potíže a nemoci

Mnohdy se při setkání s bezdomovcem zdá, že se jedná o podivína, který žije ve svém světě. Je však důležité rozlišit vnitřní svět, který má každý z nás – bez ohledu na zdravotní stav a pak na vnitřní svět, který je doprovodným jevem psychického onemocnění. „Velká část bezdomovců měla nějaké psychické potíže ještě v době, kdy bydleli a pracovali, ty se patrně podílely na tom, že jedinec skončil na ulici. Ze souhrnné studie lze vyčíst, že 40 – 90% mladých bezdomovců užívá drogy, 15 – 80% bezdomovců vykazuje známky deprese a 20 – 80% bezdomovců vykazuje poruchy osobnosti“ (Marek, 2012, s. 41). Z uvedených dat je patrné, že na vzniku bezdomovectví se do určité míry podílí nejen závislosti – jak jsme si uvedli v předešlých kapitolách – ale také psychické onemocnění.

Neléčené poruchy mohou vést k prudkému, nezvladatelnému nárůstu symptomů, které mohou zapříčinit sociální izolaci a vznik bezdomovectví. Jako největší problém se ukazuje dostupnost psychiatrické a psychologické pomoci a její odmítání z obavy stigmatizace (Marek, 2012, s. 42). Diagnóza sama o sobě mívá ve společnosti nádech něčeho negativního a dotyčný bývá vnímán jako blázen, kterému je lepší vyhýbat se. Podle Binesové (in Šupková, 2007, s. 26) jsou lidé „spící na ulici“ postiženi duševním

onemocněním 11krát častěji, lidé spící po noclehárnách jsou duševními onemocněními ohroženi 8krát častěji.

Nejčastějšími psychickými problémy bývají psychóza, úzkostné a depresivní poruchy, posttraumatické stresové poruchy, poruchy osobnosti a mentální retardace či demence (Marek, 2012, s. 43 – 45). Jejich bližší charakteristika zde nebude podrobně popsána, protože cílem této podkapitoly je podat stručný přehled zdravotních problémů, se kterými se u bezdomovců můžeme setkat.

Obtížně řešitelným problémem u psychických onemocnění je jejich léčba. Většina bezdomovců nedokáže uhradit finanční výdaje na léky, případnou hospitalizaci hrazenou zdravotní pojišťovnou. U většiny z nich tak dochází ke stále horším projevům onemocnění, u jiných se může nemoc zastavit na určité hranici – je otázkou, nakolik tato mez jedince omezuje v jeho fungování v každodenním životě.

3 FUNKČNÍ GRAMOTNOST

3.1 Bázová gramotnost

Schopnost a dovednost číst, psát a počítat je v současné, vyspělé společnosti považována za samozřejmost. Předpokladem pro tento automatický závěr je pravděpodobně povinná devítiletá školní docházka, která lidem poskytuje dovednost číst a psát. „Je to nutné dokonce proto, že schopnost komunikovat prostřednictvím písma je nezbytné pro každodenní přežití (Vélis, 1990, s. 7. In Doležalová, 2005, s. 9). Stále však platí, že povinná školní docházka není úplným garantem gramotnosti.

Gramotnost kultivuje osobnost, zvyšuje efekt, obohacuje osobní život, rozšiřuje příležitosti k uplatnění v profesní oblasti. Gavora (2002, s. 177) uvádí, že je významným sociálně-kulturním jevem, protože čtení a psaní je kulturní aktivita. Doležalová (2005, s. 9) doplňuje, že gramotnost dlouhodobě patří k významným hybatelům kulturní, sociální i ekonomické vyspělosti, proto jí zejména v hospodářsky vyspělých zemích byla vždy věnována nemalá pozornost.

Definice termínu není jednoznačná, vykazuje však shodné rysy, kterými jsou dovednost číst, psát a počítat. V pedagogickém slovníku je gramotnost definována jako „dovednost číst, psát a počítat získaná v počátečních ročnících školní docházky“ (Průcha, 2009, s. 89). Původními pilíři gramotnosti bylo pouze **čtení a psaní** – společně označované jako alfabetizace (Doležalová, 2005, s. 10). K té dnes přibyla také dovednost **počítat**, což dokazuje mj. uvedená definice Průchy. Kujal (1965, s. 130) o gramotnosti píše, že to je „taková znalost mateřského jazyka slovem a písmem, která tvoří základ dalšího, vyššího vzdělání lidu a umožňuje člověku stát se plně platným členem společnosti, v níž žije. Gramotný je ten, kdo umí s porozuměním přečíst a napsat jednoduchý text týkající se každodenního života.“ Shodná je také definice Maříkové: „Gramotnost je schopnost či spíše dovednost číst a psát v určitém jazyce, eventuálně počítat.“ (Maříková, 1996, s. 53)

„K vymezení pojmu gramotnost se také používají charakteristiky osob, které disponují nebo nedisponují příslušnými duševními schopnostmi“ (Doležalová, 2005, s. 13). Zhodnotit objektivně míru gramotnosti u jednotlivce vyžaduje také zohlednění jeho kognitivních schopností, např. u jedince s těžkou mentální retardací nelze předpokládat, že bude plynule ovládat čtení, psaní i počítání – avšak ne proto, že by

neměl příležitost stát se gramotným, ale kvůli sníženým mentálním schopnostem. I proto nebývají lidé s mentálním postižením uváděni do statistik negramotných (Maříková, 1996, s. 53).

Krátce ještě uvedeme a vymezíme **negramotnost**. Ta je ve vyspělých zemích dlouhodobě udržována na minimu, stále se však nedaří ji zcela eliminovat. V rozvojových zemích negramotnost stále znamená neschopnost číst, psát a počítat, ve vyspělých státech jsou kladeny vyšší požadavky, podle kterých je za negramotného označován ten, kdo není schopen pracovat s textem ze života (Kujal, s. 130, 1965). Negramotný je člověk, který je schopný přečíst pouze jednotlivá písmena, číslice a svoje jméno, dále ten, kdo umí přečíst nebo napsat pouze rituální texty (Rabušicová, 1990, s. 260). Podle Maříkové (1996, s. 52 – 53) je za negramotného považován „člověk starší 15 či 10 let, který má příležitost naučit se číst a psát a přesto tyto znalosti nemá.“

3.1.1 Historický vývoj gramotnosti

Schopnost číst a psát nebyla vždy samozřejmou součástí života. Až do 15. století byla výsadou bohatých a urozených. Masové šíření v Evropě začalo až v 19. století, do té doby probíhalo velmi pozvolna (Maříková, 1996, s. 351). Nicméně i dnes jsou v některých zemích Afriky, Asie a jižní Ameriky oblasti, kde převažuje negramotnost kvůli chudobě nebo špatné dostupnosti škol. V ekonomicky vyspělých zemích byla negramotnost tohoto druhu z velké části odstraněna. V roce 1921 dosahovala gramotnost obyvatelstva na území Čech a Moravy 97%, což byl na tehdejší dobu velice dobrý stav gramotnosti (Průcha, 2000, s. 164).

Maříková (1996, s. 351 – 352) jako hlavní důvod pro masové šíření gramotnosti uvádí následující příčiny:

1. vynález a rozšíření knihtisku
2. národní a jazyková hnutí, která postupně nahrazovala propagování nahradit latinu
3. vliv reformace a jejího úsilí o to, aby se každému člověku dostalo božího slova v přímém kontaktu s Bibli
4. průmyslová revoluce

5. vliv humanistických myšlenek.

Doležalová (2005, s. 15 – 16) seznam příčin doplňuje o následující faktory:

1. sociální a kulturní (např. uzákonění povinné školní docházky)
2. ekonomické (čím více gramotných lidí, tím větší šance na lepší hospodářský růst)
3. politické (boj za svobodu – schopnost číst a psát osvobozuje, mj. proto, že lidé vědí, jaký závazek na papíře čtou a podepisují).

Snaha šířit schopnost číst a psát vychází z cílů, které usilují o následující (Doležalová 2005, s. 16):

1. schopnost účastnit se činností v každodenním životě
2. způsobilost k dalšímu vzdělávání
3. nástroj sociálního vzestupu
4. předpoklad účasti na demokracii
5. možnost používat nástrojů kultury a vyhnout se sociálnímu stigma.

Míra ochoty a schopnosti státu podporovat alfabetizaci ve své zemi pramení z různých příčin. Mohou jimi být „hospodářský růst ve spojení s průmyslovou revolucí, možnost získání vyšších zisků, zvyšování životní úrovně atp“ (Doležalová, 2005, s. 16). V rozvojových zemích může být důvodem např. možnost šířit doktríny politických vůdců s cílem upevnění moci nebo vyzbrojení občanů proti útlaku (de Landsheere, 1992, s. 556. In Doležalová, 2005, s.16).

I v České republice se vyskytuje jistá míra nespokojenosti se stavem gramotnosti, ačkoliv ČR je dlouhodobě řazena mezi země s nízkým výskytem analfabetismu. Proč tomu tak je a jak situaci zlepšit - to jsou otázky, na které se odpovědi nehledají lehko. K jejich nalezení mohou pomoci alespoň následující dílčí cíle (Doležalová, 2005, s. 17):

1. poznat, do jaké míry gramotnost ovlivňuje různé oblasti života jedince
2. identifikovat faktory podmiňující kvalitu gramotnosti
3. rozpoznat souvislosti mezi faktory.

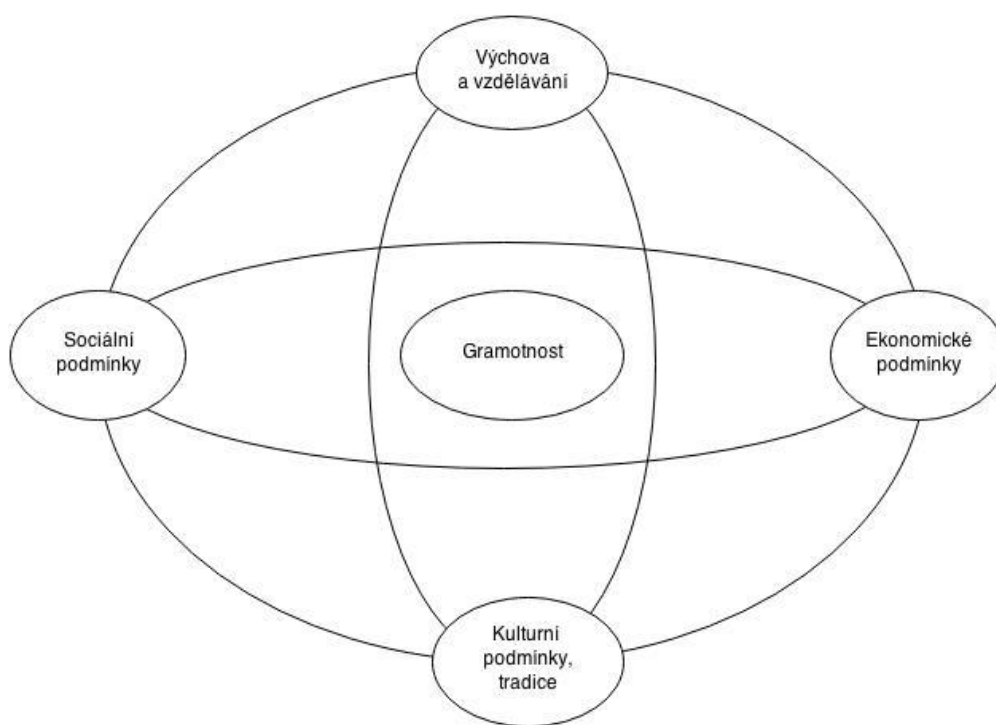
3.1.2 Hlavní faktory utvářející gramotnost

Gramotnost je podmíněna různými faktory, které se vzájemně prolínají, např. rodinné zázemí, sociální prostředí, dostupnost vzdělání aj. Lze tedy usuzovat, že gramotnost je jev multifaktoriální. Její úroveň se odráží od úrovně kulturní, hospodářské

i politické. Je také podmiňována sociálními podmínkami makroprostředí a mikroprostředí (Doležalová, 2005, s. 17). Pro upřesnění uvádíme, že pojmem mikroprostředí rozumíme prostředí, ve kterém se jedinec nachází a zažívá v něm každodenní interakci se svým okolím. Makroprostředí představuje instituce a nástroje, se kterými jedinec není v přímém kontaktu, ale vytváří a ovlivňují podmínky jedincova života.

„Gramotnost je utvářena vlivem společenské reality a zároveň na ni působí. Stojí v oboustranně působících vztazích s mnoha společenskými jevy, zejména s výchovou a vzděláváním, sociálním a kulturním prostředím, s ekonomikou. V jejich úrovni působení také spatřujeme zdroje gramotnosti i příčiny negramotnosti“ (Doležalová, 2005, s. 17). Jako hlavní činitele uvádí Doležalová (2005, s. 18) výchovu a vzdělávání, ekonomické podmínky; kulturní podmínky, tradice; sociální podmínky. Všechny dohromady významně ovlivňují kulturní, sociální i ekonomický vývoj na individuální i celospolečenské úrovni. Pro lepší znázornění uvádíme schéma podle Doležalové (2005, s. 18):

Obrázek 1: Jak na sebe vzájemně působí jednotliví činitelé při vytváření gramotnosti

Zdroj: Doležalová, 2005. s. 18

3.1.3 Význam gramotnosti v kultuře

V následujících podkapitolách si představíme konkrétní oblasti, které gramotnost ovlivňují nejvýznamněji. Úzce souvisí s výše zmíněnými podmínkami, které se významně podílí na úrovni a dostupnosti gramotnosti na daném území.

Gramotnost vždy silně ovlivňovala úroveň kultury, rozvíjela ji a stejně tak kultura působila zpětně na gramotnost. Je to jeden z ukazatelů kulturní vyspělosti národa. „Gramotnost pomáhá zajišťovat mezigenerační kontinuitu kulturního dědictví národa, rozvíjet jej a rozvíjet lidské zdroje. Svědčí o tom písemné památky již ze starověku“ (Doležalová, 2005, s. 20).

Psaní a čtení byly dříve vnímané buď jako výsada vybrané sociální skupiny nebo naopak jako povinnost každého jedince – tyto dva protichůdné přístupy jsou odrazem situací v určitém časovém měřítku. „Vypovídají o přítomnosti humanistických ideálů ve společnosti, o politickém systému, o účasti na demokracii, o národnostně politických bojích aj.“ (Doležalová, 2005, s. 20). Zvlášť humanistické ideály poukazují na snahu pozvednout úroveň obyvatel na vyšší tím, že jim zaručují samostatnost v komunikaci každodenního života a samostatně se rozhodovat v záležitostech, kde je třeba znalost čtení a psaní.

Každá kultura odráží podmínky, potřeby a tradice, které se promítnou i do obsahu a formy psaného projevu (Doležalová, 2005, s. 20). Kulturní hledisko je úzce spjato se sociálními podmínkami společnosti, kde je gramotnost vnímána jako sociálně kulturní jev (Gavora, 2002, s. 171). Vidíme jej zejména v míře hloubky a kvality, kterou si jedinci osvojují gramotnost, jaké potřeby čtení a psaní má určitá sociální skupina a jakým způsobem se tato skupina bude moci vyjadřovat – lze předpokládat, že úroveň gramotnosti se může odrážet od náročnosti a úrovně vykonávané profese. Tradičně jsou za profese s *vysokou mírou gramotnosti* považována povolání vyžadující odborné vzdělání (Maříková, 1996, s. 53). Povolání s *nízkou úrovní gramotnosti* bývají např. děděné profese, imigranti, příslušníci etnických menšin aj. U těchto lidí může mít negramotnost různou míru. Stále však platí, že příslušnost ke kterékoliv sociální skupině s nízkým statusem neznamená automaticky negramotnost.

Přesto se bohužel i dnes setkáme s národy, kde je negramotnost poměrně častý jev. Často se v médiích zmiňuje vysoká negramotnost ve střední Africe, která vede k omezené možnosti informovat a poskytovat osvětu před různými problémy, které

tento kontinent sužují. V současnosti se mluví a píše zejména o ebole a problémech spojených s osvětou, plynoucích z vysoké míry ngramotnosti obyvatelstva.

3.1.4 Sociální hledisko gramotnosti

Sociálním hlediskem gramotnosti rozumíme takové, které jedinci na základě schopnosti číst a psát umožňuje účastnit se dění ve společnosti a mít možnost podílet se na jejím fungování. Rozsah a kvalita gramotnosti bývají zásadně ovlivňovány sociálním prostředím (Doležalová, 2005, s. 21). Úroveň gramotnosti bývá uváděna v souvislosti s kulturním prostředím – (tzv. *sociálně kulturní zázemí*) - a v souvislosti s ekonomickými podmínkami (tzv. *sociálně ekonomické prostředí*) rodiny a společnosti (Doležalová, 2005, s. 21).

Základní jednotkou, která obvykle ovlivní možnost naučit se číst a psát, je rodina. Její přístup k jedinci a kulturnímu přínosu vzdělání ovlivňuje zejména dosažené vzdělání rodičů, jejich zájmy a hodnoty, zájem a schopnost věnovat se dětem (Doležalová, 2005, s. 22). Rodina, ve které dítě vyrůstá, je obvykle prvotní a nejdůležitější stimulující prvek, který podněcuje a rozvíjí kognitivní schopnosti dítěte. Děti pocházející z nepodnětného prostředí obvykle vykazují méně zdatné výkony v intelektu – někdy dokonce mohou působit, že jsou mentálně retardované, ačkoliv skutečnou příčinou chování jsou pouze nedostatečně rozvinuté schopnosti myšlenkových operací. „Sociálně slabé vrstvy utváří málo podnětné prostředí pro rozvoj svých dětí, nedisponují ani ekonomickými prostředky, aby jim umožnily získat vyšší vzdělání“ (Doležalová, 2005, s. 22).

Podle Doležalové (2005, s. 22) lepších výkonů v gramotnosti dosahují lidé ze středních a vyšších vrstev a jejich potomci. Samozřejmě je na místě zdůraznit, že toto tvrzení nelze považovat za výsledné a jakkoli diskriminující, jsou známi i lidé, kteří pochází z chudých poměrů a přesto dosáhli velmi dobré úrovně vzdělání i gramotnosti. Častěji se však setkáváme se začarovaným kruhem, kdy sociální prostředí jedince ovlivňuje jeho vztah ke vzdělávání a tedy i výši dosaženého vzdělání a naopak – vzdělání bývá jedním z kritérií, podle kterých jedinec patří k určité sociální vrstvě.

Z výše uvedené charakteristiky je zřejmé, že sociální hledisko gramotnosti patří v oblasti obecné gramotnosti mezi jedno z nejpodstatnějších, jelikož ovlivňuje

a kultivuje osobnost i smýšlení jedince, předurčuje jeho místo ve společnosti. Doležalová (2005, s. 22) dodává, že současně má také dopad na ekonomickou oblast státu a je proto na místě snažit se negramotnost co nejvíce eliminovat.

3.1.5 Ekonomické hledisko gramotnosti

V návaznosti na konec minulé podkapitoly si nyní představíme ekonomické hledisko. Je zřejmé, že jedním z faktorů výrazně ovlivňujících ekonomiku státu je také vzdělanost obyvatelstva a naopak – bohaté státy si mohou dovolit věnovat větší finanční částky na rozvoj a podporu vzdělávacího systému a tím podporovat úroveň vzdělanosti obyvatel.

Ekonomickou stránku gramotnosti také ovlivňuje rodina svými finančními možnostmi zajistit dítěti učební či studijní pomůcky. Dříve měli rodiče v ČR možnost využít finanční pomoci od MPSV formou příspěvku na školní pomůcky, tzv. pastelkovné. To bylo v roce 2008 zrušeno a následující rok jej nahradil program pro školy s názvem *Školní vybavení pro žáky 1. ročníků základního vzdělávání*, který realizovalo MŠMT a zrušilo v roce 2012 (MŠMT, 2012, Archiv tiskových zpráv). Pro většinu rodičů tato informace neznamena přímo nemožnost zajistit dítěti pomůcky pro vzdělávání, nicméně některé rodiny byly nuceny přehodnotit finanční situaci.

Nabízí se zde úvaha, nakolik s těmito zkušenostmi souvisí myšlenka Véleho (1990, s. 8 In: Doležalová, 2005, s. 23), podle níž „existuje vzájemný vztah mezi chudobou a negramotností, ale nepodařilo se jasně stanovit, co je příčinou a co následkem.“ Vzniká začarovaný kruh, ve kterém je chudoba impulsem pro negramotnost. Není dostatek financí pro celoplošné zajištění kvalitního vzdělávání. Druhým případem jsou chudé rodiny, pro které je problematické zajistit dětem kvalitní zázemí pro vzdělávání. Myslíme teď zejména doplňující učební pomůcky pro jednotlivé předměty a samozřejmě také technické pomůcky jako např. psací potřeby. Opakem těchto dvou případů je chudoba státu, případně jeho malá investice do vzdělávání, což se projeví v jeho kvalitě a následné úrovni vzdělanosti obyvatel a jejich ekonomickém přínosu pro stát. Naprostý extrém představují již zmíněné oblasti Afriky a také jižní Ameriky, kde chudoba dosahuje rozměrů zcela znemožňujících poskytnout dětem vzdělávání – mj. proto, že většina dětí místo školní docházky pracuje.

Dalším problémem je nezaměstnanost plynoucí z nízkého vzdělání či negramotnosti. Čím více je nezaměstnaných lidí kvůli nízké kvalifikaci nebo negramotnosti, tím více financí stát vyplácí na jejich podporu a čerpá peníze, které mohou být použity pro zkvalitnění vzdělávání a tedy i prevenci vzniku negramotnosti. Více o této situaci pojednává Doležalová ve své publikaci na straně 24. Doplníme, že problém představuje pouze určitý výsek z oblasti negramotnosti a nelze jej tedy považovat za jedinou a definitivní příčinu nezaměstnanosti.

3.1.6 Demografické hledisko gramotnosti

Již bylo uvedeno, že negramotnost se stále intenzivně vyskytuje především v Africe a Latinské Americe. Vysoký počet negramotných lidí zaznamenáváme také v Asii. „Většina autorů uvádí, že je to dáno kulturním a historickým vývojem těchto teritorií, jako i sociálně ekonomickými podmínkami (chudobou) a nedostupností škol“ (Doležalová, 2005, s. 25). Tento stav podle nás vyplývá jednak z historie kulturního aspektu gramotnosti, který ovlivnil pozdější názory té které společnosti na význam gramotnosti a jednak z politického uspořádání, které může významu čtení a psaní přikládat odlišnou míru důležitosti.

Naopak nejnižší gramotnost dosahují dlouhodobě vyspělé státy v Evropě, dále v Austrálii, Kanadě a ostatních hospodářsky vyspělých zemích (Doležalová, 2005, s. 25). Důvodem je především možnost i ochota investovat do vzdělávacího systému a neustále zkvalitňovat pracovní i studijní podmínky ve školství.

3.2 Charakteristika funkční gramotnosti

Představili jsme si gramotnost z obecného hlediska a pokusili se stručně vymezit její hlavní atributy. Uvedli jsme, že dříve byla výsadou vyšších a bohatších vrstev (viz podkapitola 3.1.1 Historický vývoj gramotnosti – s. 46). Dnes se negramotnost týká především chudých států a dále těch, kde existují různé důvody omezující možnost všech obyvatel stát se gramotnými. Státy vyspělé se dlouhodobě potýkají s nízkou mírou negramotnosti. Avšak neznamená to, že obyvatelé těchto států se dokážou na

základě schopnosti číst, psát a počítat plně orientovat v množství informací. Setkáváme se s tzv. funkční negramotností, která představuje neschopnost dovedností a znalostí získané ve škole převést do praktického života. V této kapitole se pokusíme definovat a charakterizovat funkční negramotnost a popíšeme její hlavní atributy.

3.2.1 Definice pojmu

Pojem *funkční gramotnost* je u nás poměrně neznámý, zatímco v zahraničí patří již mezi běžně užívané termíny. Z toho lze odvodit i nízký počet české odborné literatury, která by se tímto problémem zabývala. Tuto domněnku potvrzuje Průcha (2000, s. 165) ve své publikaci. Existuje několik definic funkční gramotnosti, které mají shodné závěry, nicméně jemně se odlišují v charakteristice a upřesnění významu.

Přehlednou definici vytvořila Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD), která ji uvedla v publikaci *Education at a glance*. „Funkčně gramotné jsou osoby, které jsou schopny se vypořádávat s různými úkoly, s nimiž se mohou setkávat v každodenním životě, např. číst s porozuměním návody na užívání léků, vyznat se v jízdním řádu vlaků, vyplňovat různé úřední formuláře apod. Jsou to tedy úkoly, jež nejsou založeny na činnostech plánovaných ve školním kurikulu, nýbrž lze předpokládat, že reflektují soubor dovedností nutných pro fungování ve společnosti a zaměstnání“ (OECD, 1996, cit. podle Průcha, 2000, s. 165).

Kováčiková (2002, s. 44) ve své stati uvádí, že funkční gramotnost lze chápat jako „vzdělanostní vybavenost člověka pro plnění základních životních potřeb, pro fungování skupiny a společnosti. Zároveň umožňuje podílet se na jejím rozvoji také jako na seberozvoji.“

Doležalová ve své publikaci popisuje hned několik definicí odlišných pojetím termínu. Proto z nich vybereme takovou definici, která doplní výše uvedené a zároveň rozšíří význam termínu: „Gramotnost je využívání tištěných a psaných informací potřebných k fungování ve společnosti v zájmu toho, aby jedinec dosáhl svých cílů a aby se rozvíjely jeho znalosti a potenciál“ (Rabušicová, 1998, s. 16. In: Doležalová, 2005, s. 37-38).

Z výše uvedeného můžeme vyčíst několik shodných bodů, zejména tyto:

1. Funkční gramotnost vyplývá z báze gramotnosti, tj. základní schopnosti číst a psát.
2. Funkční gramotnost je nezbytná pro uplatnění ve společnosti a plnění norem přijatých konkrétní kulturou.
3. Její kapitál pro společnost spočívá v možnosti celkového rozvoje společnosti, tzn. sociálního, ekonomického, kulturního apod.
4. Funkční gramotnost znamená praktické využití schopnosti číst a psát v běžné denní komunikaci.

Jistě lze z uvedených definic vyvodit ještě další souvislosti a závěry, nicméně výčet těchto čtyř závěrů nelze považovat za vyčerpávající i proto, že existuje také mnoho dalších výkladů funkční gramotnosti. Obecně však lze poukázat na fakt, že funkční gramotnost je nedílnou složkou uplatnění každého jedince ve společnosti. Nabízí se zde myšlenka, že funkční gramotnost ve svém obecném pojetí znamená jeden z nástrojů prevence sociálního vyloučení. Průcha doplňuje, že problém funkční gramotnosti je svou povahou relativní: „jde o to, že osvojené vědomosti a dovednosti, které jedinec potřebuje ke svému fungování ve společnosti, nelze vymezit v absolutních termínech, nýbrž závisejí na požadavcích, jež určitá společnost, určitá sféra sociálních aktivit apod. vyžaduje jako nezbytné“ (Průcha, 1992, s. 90).

3.2.2 Vývoj funkční gramotnosti

Za vlašťovku předcházející řešení funkční negramotnosti můžeme považovat mezinárodní konferenci ministrů školství, která se uskutečnila v Teheránu v roce 1965. V té době již probíhaly programy a osvěty ohledně negramotnosti, kterou se moderní společnost snažila stlačit na minimum. Tento trend přetrvává dodnes v rozvojových zemích ve formě vzdělávacích programů dotovaných mezinárodními organizacemi či neziskovým sektorem a především snahou o výstavbu škol, ve kterých mohou děti získat základní vzdělání, které pro ně může být startem pro další studium a poté nalezení kvalifikovaného zaměstnání.

Poprvé byl termín funkční gramotnost použit v roce 1956 W. A. Grayem (Gavora, 2002, s. 173). Funkční gramotnost se začala zkoumat již v 70. a 80. letech 20. století

v Kanadě a USA (Průcha, 2000, s. 165, srov. Doležalová, 2005, s. 42). Můžeme diskutovat o otázce, proč až v této době, kdy už ve většině vyspělých států byl analfabetismus snížen na minimum. Pravděpodobně se tak dělo kvůli ekonomickému rozmachu, který se odvíjí od vyspělosti a vzdělanosti obyvatel státu a také úrovně vzdělávacího systému daného státu. Přes snahu eliminovat negramotnost mezi lidmi docházelo k nárůstu lidí neschopných číst a psát. Proto byl rok 1990 vyhlášen za rok boje proti negramotnosti (Doležalová, 2005, s. 42).

Doležalová uvádí, že za uplynulé desetiletí, tj. 1995 – 2005 se bohužel nepodařilo významně snížit počet lidí bázově i funkčně negramotných a to i přes snahu zmapovat situaci a udělat opatření (Doležalová, 2005, s. 42). Ještě v 90. letech platilo za obecně platné tvrzení, že funkční gramotnost i negramotnost se netýká vyspělých států. Existoval předpoklad, že zavedení povinné školní docházky je eliminujícím faktorem pro vznik negramotnosti – bázové i funkční. Přesto společnost narážela na fakt, že někteří lidé i po dosažení aspoň základního vzdělání nedokážou samostatně prakticky využít dovednosti číst, psát a počítat a naráží tak na komunikační bariéry. Přitom schopnost zacházet s informacemi umožňuje jedincům podílet se „na světě informací v širších sociálních a ekonomických souvislostech a současně ukázat, že funkční gramotnost – jako podstatnou dimenzi této schopnosti – lze spolehlivě měřit a srovnávat v mezinárodním měřítku“ (Matějů, 1998, s. 5). V 90. letech minulého století byly realizovány mezinárodní výzkumy o funkční gramotnosti dospělých a jejich realizace pokračuje dodnes. Jako příklad uvádíme např. analýzu čtenářské gramotnosti pro výzkum PISA - Programme for International Student Assessment (Doležalová, 2005, s. 43).

V České republice se o funkční gramotnosti i negramotnosti začalo veřejně mluvit až po roce 1989. Důvodem byla neochota představitelů bývalého režimu přiznat, že socialistické školství není optimální ve všech ohledech. „V období totalitního režimu bylo proklamováno, že socialistické školství zajišťuje optimální rozvoj všech příslušníků mladé generace a že negramotnost v československé populaci neexistuje“ (Průcha, 1992, s. 88). První otázky byly vzneseny po revoluci, kdy bylo konečně možné svobodně diskutovat o čemkoliv – proč někteří lidé umí číst a psát, ale nejsou schopni tuto dovednost využít v praktickém životě? V roce 1994 byl zahájen mezinárodní srovnávací výzkum zaměřený na funkční gramotnost dospělých – IALS (International

Adult Literacy Survey), který pokračoval v roce 1996 druhou částí, do které již byla zapojena také Česká republika.

3.2.3 Složky funkční gramotnosti

Již víme, že funkční gramotnost vychází z původní bázové podoby gramotnosti, tj. dovednosti číst, psát, později i počítat. Z těchto tří dovedností vychází také složky funkční gramotnosti. Rozlišujeme tyto tři: **textová (literární), dokumentová, numerická** (Doležalová, 2005, s. 41; Matějů, 1998, s. 23). Se všemi složkami se setkáme při běžných denních činnostech a jsme jimi ovlivňováni.

Textová gramotnost znamená dovednost a schopnost porozumět a dokázat interpretovat informace obsažené v souvislém textu, který nemusí představovat přímé sdělení nějaké specifické informace a zpravidla není třeba přímé reakce čtenáře (Doležalová, 2005, s. 41; Matějů, 1998, s. 23). Textem rozumíme např. úvodníky novin, zprávy, komentáře, beletrii, ale také pokyny a nařízení, upozornění, zákazy, aj.

Dokumentová gramotnost představuje schopnost vyhledat konkrétní požadovanou informaci v nejrůznějších typech příslušných dokumentů, které mohou být různé délky a bohatě strukturované (Doležalová, 2005, s. 41). Rozumíme jimi v podstatě každý formulář, žádost aj. dokument, pomocí kterého dochází k interakci mezi námi a daným zařízením. Patří sem vše, s čím se setkáme v praktickém životě a co nám pomáhá orientovat se ve společnosti i ve svém okolním prostředí. V běžných životních situacích bývá právě tato část jednou z nejproblematictějších, protože mnozí lidé se potýkají se složitou a náročnou grafickou podobou některých formulářů. Z praxe máme informace, že se nejčastěji jedná o potíže při vyplňování žádosti o sociální dávky a písemnou komunikaci se soudními institucemi. Matějů (1998, s. 23) také mluví o jízdních řádech, výplatních páskách, mapách, ale také oznámeních, pokynech, schématech (srov. Doležalová, 2005, s. 41).

Poslední **numerická** gramotnost znamená schopnost a dovednost pracovat s numerickými údaji, „tedy aplikovat vhodné matematické operace (včetně určení správného pořadí operací) na číselné údaje obsažené v tištěných textech“ (Matějů, 1998, s. 23). V praktickém životě představuje numerická gramotnost například schopnost orientace v časových údajích na jízdním řádu, ceníku poštovních balíků podle váhy aj.

3.2.4 Faktory ovlivňující funkční gramotnost

Mezi prvky ovlivňující funkční gramotnost řadíme nejen obecnou gramotnost, ale také další faktory. Jejich pojetí se mohou různit, proto si zde představíme více variant. Podle Doležalové je základní dělení faktorů **objektivní** a **subjektivní** (Doležalová, 2005, s. 51).

3.2.4.1 Objektivní faktory funkční gramotnosti

Objektivní faktory představují:

1. faktory makroprostředí - stát, který svým působením ovlivňuje sociální, ekonomickou, vzdělávací, kulturní a politickou oblast
  - a) hospodářské faktory
    - i) rozvoj technologií a jejich ovládnutí
    - ii) rychle se vyvíjející technologický průmysl, který vyžaduje neustále rozšiřování vědomostí a dovedností
    - iii) inovativní způsoby komunikace
    - iv) potřeba neustálého rozvoje školství s ohledem na aktuální požadavky pracovního trhu.
  - b) politické a kulturní faktory
    - i) právo a povinnost absolvovat povinnou školní docházku
    - ii) vysoká úroveň školství
    - iii) všeobecné vzdělávání na vysokoškolské úrovni
    - iv) široká paleta nabídky vzdělávacích programů a oborů i mimo školu, možnost doplnit si vzdělání
    - v) vzdělávací programy a diskuse o významnosti vzdělání na celosvětové úrovni.

Doležalová zdůrazňuje, že stále vyšší nároky na funkční gramotnost vyplývají především z neustále se zvyšující úrovně ekonomiky a je proto důležité začít s rozvíjením funkční gramotnosti již na základní škole a pokračovat v něm v průběhu života (Doležalová, 2005, s. 52).

2. faktory lokálního prostředí - představují mezistupeň mezi makro- a mikroprostředím

c) v různých oblastech (regionech)

- i) nejčastěji se jedná o sociálně okrajové a vyloučené oblasti, ve kterých žijí minority a lidé na okraji společnosti – bezdomovci, drogově závislí, cizinci bez evidence aj.
- ii) místa s obtížnou dostupností škol, což může komplikovat např. přechod z jednoho vzdělávacího stupně na další – to může vést ke snížení nejvyššího dosaženého vzdělání.

d) u skupin

- i) pracujících migrujících
- ii) marginálních
- iii) sociálně slabších vrstev, které nemají dostatek finančních prostředků pro zajištění vzdělávacích pomůcek a někdy také ani dostatečné kulturní a sociální zázemí, které bude respektovat důležitost gramotnosti – bázové i funkční. Samozřejmě neplatí automaticky, že příslušnost ke slabší sociální vrstvě znamená ngramotnost.

3. Faktory mikroprostředí

Mikroprostředí v sociálním smyslu obvykle znamená nejbližší rodinu, tj. matku, otce a sourozence. Naznačili jsme již, že jedinci z rodin ze sociálně slabšího a nepodněného prostředí obvykle vykazují nižší úroveň funkční gramotnosti. Doležalová rodiny s nízkou úrovní funkční gramotnosti charakterizuje jako rodiny, ve kterých se nenachází výrazné kulturní potřeby, využívání psané kultury, např. četba beletrie, denního tisku jsou nedostatečné. Hodnota vzdělání bývá nedocněna a není jí přikládán příliš vysoký význam – příčiny lze shledat v rodičích, kteří sami nedosáhli vysoké vzdělanostní úrovně. Jako problematické se také jeví minoritní rodiny, jejichž členové si neosvojili dostatečně jazyk majoritní společnosti – tj. také výukový jazyk (Doležalová, 2005, s. 54). Jsou známé případy, kdy dokonce rodiče své děti ani nezapsali do školy, ani nebyla realizována domácí výuka a nedošlo tak k osvojení bázové gramotnosti. Jakkoli diskriminačně zní tato charakteristika, je třeba zdůraznit, že cílem není paušalizovat osoby s nízkým vzděláním či ze sociálně slabšího prostředí - samozřejmě i mezi nimi nalezneme jedince, kteří svůj počáteční sociální handicap

překonali a získali vyšší vzdělání. Přesto jsou tato tvrzení shodná i s výsledky realizovaných výzkumů, které jsou mj. prezentovaných v této práci (podkap. 2.2, s. 24 - 26).

3.2.4.2 Subjektivní faktory funkční gramotnosti

Každý jedinec je při činnostech ovlivňován prvky prostředním a společností, jejímž je členem. Jsou jimi již zmíněné politické, kulturní i sociální klima společnosti (srov. Doležalová, 2005, s. 55). Druhou skupinou působících faktorů jsou jeho osobnostní a mentální předpoklady a zkušenosti. Doležalová (2005, s. 55) mezi subjektivní faktory řadí:

- věk,
- schopnost a připravenost k dalšímu vzdělávání,
- intelektuální úroveň,
- schopnost aktivní práce s informacemi,
- volní vlastnosti,
- prožívání negramotnosti,
- připravenost na změny, schopnost adaptace na nové prostředí a podmínky, v technologii, zaměstnání.

3.2.5 Rizikové skupiny ohrožené funkční negramotností

Popsali jsme si skupiny, u kterých se negramotností setkáváme nejčastěji – jedinci z nepodnětného prostředí a dále ze sociálně slabšího prostředí (viz podkapitola 3.2.4.1 Objektivní faktory funkční gramotnosti – s. 56). Nicméně nelze s jistotou tvrdit, že funkční negramotnost je problém pouze vybraných sociálních skupin. Objektivně je třeba zdůraznit, že funkční negramotnost může postihnout osoby z různých sociálních vrstev a v různé míře. Existují také skupiny osob, které jsou funkční negramotností ohrožené výrazněji, tzv. rizikové skupiny. Doležalová k nim řadí zejména:

- marginální skupiny,
- nezaměstnané a nekvalifikované osoby,

- osoby s nízkým vzděláním,
- jedince ze sociálně slabších vrstev,
- pracovníky v určitých profesích.

3.3 Příčiny funkční ngramotnosti

Příčiny vzniku funkční ngramotnosti se dělí do dvou základních skupin: **pedagogické příčny, socioekonomické a sociokulturní příčiny** (Průcha, 1992, s. 95; Doležalová, 2005, s. 64 - 65). Někteří autoři dělí druhou skupinu na dvě samostatné (např. Kováčiková, 2002, s. 46 - 47).

3.3.1 Pedagogické příčiny

Můžeme nabýt dojem, že absolvování povinné školní docházky a osvojení gramotnosti automaticky znamená osvojit si veškeré dovednosti a postoje pro využití gramotnosti. Průcha (1992, s. 95) udává jako příčinu „příliš formální obsah vzdělávání a metod školního vzdělávání.“ Častým problémem je také fakt, že obsah školního vzdělávání není zaměřen na činnosti a vědomosti využitelné v životní praxi (Průcha, 2000, s. 166). „Je to důsledek nesprávného zdůrazňování formálního obsahu vzdělávání, přičemž se zanedbává rozvoj intelektových schopností a zručností a též postoj ve vztahu k dalšímu vzdělávání“ (Kováčiková, 2002, s. 46).

Kritika míří na způsob a obsah vyučování, ačkoliv součástí výuky a studia na základních a středních školách bývá také řešení praktických úloh, k jejichž zvládnutí je potřeba schopnost dokázat prakticky naložit se schopností číst, psát a počítat. Je však otázkou, do jaké míry je funkcí vzdělávací instituce tyto praktické dovednosti žáky přímo naučit a do jaké míry jim mají pouze zajistit zázemí a vybavit je schopnostmi, které jako podklad pro řešení těchto situací poslouží. Různí autoři vybírají konkrétní faktory, např. Matějů (1998/1999, s. 2 – 3) považuje za problematické:

- memorování bez dostatečného porozumění,
- ujištění, že žák dokáže učivo použít i v jiných, než naučených situacích,

- minimální práce s autentickými texty ze života – učebnicové jsou připravené tak, aby posloužily pro ukázkou řešení.

Průcha (1992, s. 95) zdůrazňuje nízkou motivovanost studentů k osvojení dovedností.

3.3.2 Socioekonomické a sociokulturní příčiny

Faktory podmiňující funkční ngramotnost nejsou pouze školní vlivy, ale také prostředí, kterým je jedinec ovlivňován od dětství. Konkrétně mluvíme o rodině, přátelích, ale i kultuře a dalších faktorech. Průcha (1992, s. 95) vymezuje sociodemografické charakteristiky výskytu funkční gramotnosti:

- u lidí nad 45 let,
- funkční ngramotnost je častější u obyvatel s nejnižšími příjmy,
- ne vždy platí, že čím vyšší vzdělání, tím menší výskyt funkční ngramotnosti.

Jednou z rizikových skupin jsou lidé s nízkým vzděláním. Doležalová (2005, s. 64) uvádí, že právě tyto lidé se stávají častěji nezaměstnanými. Hospodářsky a technicky vyspělé země tyto jedince hůře vstřebávají, protože dotyční obvykle neovládají funkční gramotnost do požadované míry a dostávají se tak na okraj společnosti, protože se jim nedaří najít pracovní uplatnění (Doležalová, 2005, s. 64). Situace je o to komplikovanější, že kvůli jejich neschopnosti a nemohoucnosti se nedaří je začlenit zpět a jejich setrvání na okraji společnosti se prohlubuje, časem může přerůst do nezájmu vrátit se a uplatnit svoji roli.

Řadíme sem lidi z marginální společnosti – drogově závislé, alkoholiky, lidi s psychotickým onemocněním, které nemají pod kontrolou, lidi z rozvrácených rodin, kriminální recidivisty, členy minorit, kteří si neosvojili většinový jazyk a jejich komunikace je proto velmi omezena. Obvykle – ale ne vždy – pochází z nepodnětného prostředí, ve kterém nebyly plně rozvinuty jejich rozumové schopnosti. Sami jsou funkčně ngramotní a mají-li potomky, nemají jim jak předat vědomosti a rozvinout jejich rozumové dovednosti – začarovaný kruh se stále prohlubuje.

4 EMPIRICKÁ ČÁST

4.1 Cíl výzkumu diplomové práce

Cílem empirické (praktické) části předložené práce je zjistit, zdali lze využít speciálního pedagoga při vzdělávání v oblasti funkční gramotnosti u lidí bez domova. Výstupem je - na základě získaných výsledků – zjištění, zdali by bylo možné uvažovat o zřízení funkce speciálního pedagoga, který by se podílel na procesu vzdělávání osoby bez přístřeší, u které se projevují prvky funkční negramotnosti.

U této cílové skupiny tvoří aktuální sociální podmínky jednu z bariér pro dosažení nebo doplnění vzdělání. Speciální pedagog se může podílet i na vzdělávání osob bez přístřeší. Pro mnohé z nich písemná komunikace s institucemi znamená komunikační bariéru a často nedokážou samostatně řešit situace.

Ze současných možností podpory mohou využít pomoci zaměstnanců různých institucí – úřady, soudy, aj., kde jim je poskytnuta konzultace a doporučení, jak v řešení situace dále postupovat. Další formu pomoci může představovat osoba z blízkého okolí – z okruhu přátel či rodiny. V současném systému však chybí pracovník, který nebude řešit pouze důsledky funkční negramotnosti, ale i **její** příčiny. Jeho absenci lze odůvodnit především těmito argumenty:

1. doposud nebyla systematicky řešena problematika funkční negramotnosti u osob bez přístřeší. O tomto tvrzení bohužel neexistují žádná písemná fakta a důkazy, autorce však tuto domněnku potvrdili odborníci z praxe, kteří s touto cílovou skupinou dlouhodobě pracují – sociální kurátor a psycholog.
2. funkční gramotnost a její absence stále patří v oblasti pedagogiky mezi málo probádanou problematiku, zejména v souvislosti u osob bez přístřeší.
3. u osob bez přístřeší jsou v oblasti funkční negramotnosti řešeny především důsledky, nikoliv příčiny.

4.2 Stanovení výzkumných problémů

Výzkumný problém v této práci se odvíjí od cíle práce, kterým je zjistit, zdali lze využít speciálního pedagoga při vzdělávání v oblasti funkční gramotnosti u lidí bez domova. V praktické části práce je použit deskriptivní výzkumný problém, který „zjišťuje a popisuje situaci, stav nebo výskyt určitého jevu. Při takovém výzkumu se obvykle používá jako výzkumná metoda pozorování, škálování, dotazník nebo interview“ (Gavora, 2010, s 56).

Jako **výzkumný problém** byly stanoveny následující otázky:

Otázka č. 1: Jaký mají bezdomovci s nižším vzděláním zájem o možnost konzultace se speciálním pedagogem při vyřizování úředních dopisů?

Otázka č. 2: Na co by se měl speciální pedagog zaměřit při práci s bezdomovci, u kterých jsou patrné prvky funkční negramotnosti?

4.3 Stanovené hypotézy

Z těchto otázek vplynuly **výzkumné hypotézy**. Při jejich sestavování pracovala autorka s publikací od Gavory (2010) a Chráska (2007). Hypotézou rozumíme vědecký předpoklad, který vychází z dostupných a zjištěných informací k danému výzkumnému problému (Gavora, 2010, s. 63). Chráska (2007, s. 18) doplňuje, že je podmíněným výrokem mezi dvěma nebo více proměnnými.

Při sestavování hypotéz vycházela autorka z vědomostí nabytých studiem odborné literatury z oblasti problematiky bezdomovectví a pedagogického výzkumu, dále z vlastních praktických zkušeností s bezdomovci a také z doporučení odborníků z praxe.

Hypotéza č. 1 (H_{V1}): Klienti, kteří dosáhli středoškolského a vyššího stupně vzdělání, (tj. vzdělání dosažené na středním učilišti, gymnáziu, SOŠ a VŠ) mají schopnost dobře samostatně porozumět obsahu dopisu než klienti s nízkým vzděláním.

Hypotéza č. 2 (H_{v2}): Klienti s vyšším vzděláním jsou schopni samostatně pracovat s formuláři úředních orgánů.

Hypotéza č. 3 (H_{v3}): Mužům by více než ženám vyhovovalo, kdyby s nimi dotazník vyplňoval (a) úředník/úřednice.

Hypotéza č. 4 (H_{v3}): Klienti středního věku (35 – 45 let - viz subkapitola 2.3, s. 27) mají větší zájem naučit se pracovat s úředními formuláři než klienti staršího věku – nad 60 let.

4.4 Charakteristika výzkumného prostředí

Praktická část byla realizována na Oddělení sociální prevence pro Prahu 1. Toto oddělení spadá pod Odbor sociálních věcí a zdravotnictví a má své detašované pracoviště, které mezi bezdomovci v posledních letech patří mezi velmi vyhledávané, ačkoliv část z nich není oficiálními klienty pracoviště.

Činnost pracoviště zajišťují čtyři pracovníci kvalifikovaní v oboru sociální práce a sociální patologie – dva sociální kurátoři, referent oddělení a veřejný opatrovník, jehož sídlo se nachází mimo detašované pracoviště. Oddělení eviduje několik tisíc klientů a jejich počet stále narůstá, je proto zcela zřejmé, že takový počet pracovníků je zcela nedostačující. To se projevuje mj. nedostatkem času na individuální práci s klienty.

Pro oddělení jsou specifické dvě vlastnosti: první z nich je přátelský a tolerantní přístup ke klientům. Ačkoliv by neměli, mohou na pracovišti setrvat i po vyřízení aktuálního důvodu návštěvy a nikdo je neposílá pryč. Podmínkou je samozřejmě přijatelné chování, které nenaruší provoz pracoviště. „Druhým specifikem je fakt, že oddělení často řeší za Magistrát hl. m. Prahy problémy ze sociální oblasti. To do určité míry souvisí s umístěním pracoviště v centru města, kde se sociálně vyloučení lidé kumulují ve větším množství, než v jiných městských částech. Sociální kurátoři tak pracují nejen s klienty, kteří mají jako adresu trvalého bydliště uvedený Úřad na Praze 1, ale i s dalšími“ (Smolíková, 2012, s. 45). Systém pomoci vychází z požadavků

zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách a dále ze zákona 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi.

Celé pracoviště tvoří tři místnosti – hlavní místnost, která slouží jako kancelář a současně pracovna pro sociální kurátory. Další je tzv. čekárna – místnost se stoly a několika židlemi, kde klienti čekají podle pořadových čísel. Zbylé dvě tvoří denní místnosti zaměstnanců. Výzkum byl realizován v kanceláři kurátorů u volného stolu v rohu místnosti. Ačkoliv tyto podmínky nejsou zcela ideální pro realizaci výzkumu, protože nezajišťují plné soukromí a klid na vyplnění dotazníku, lze je s ohledem na stísněnost celého pracoviště považovat za nejschůdnější.

4.5 Charakteristika výzkumného vzorku

Do šetření bylo aktivně zapojeno sto respondentů, dále oba sociální kurátoři, referent oddělení a autorka výzkumu, která byla v osobním kontaktu se všemi respondenty. Všichni oslovení byli klienty OSP, toho času v bezprostředním ohrožení ztrátou přístřeší nebo již byli bezdomovci. Na OSP docházeli nejčastěji zeptat se na doručenou poštu, která jim kvůli absenci doručovací adresy trvalého bydliště byla zasílána na adresu OSP, dále kvůli odbornému poradenství, jak postupovat a řešit některé situace, např. nevyplacení finanční odměny za vykonanou práci, vyřízení dokladů totožnosti, hledání bydlení na ubytovnách apod.

Hlavní část klientů tvoří muži od 18 let až po vysoké stáří. Ženy jsou zastoupeny v menším počtu, nicméně věková struktura je totožné škály, jako u mužů – to mj. potvrzuje převahu mužského pohlaví v bezdomovecké populaci – (viz podkapitola 2. 3.: „z výsledků sčítání v roce 2004 (...) 2 662 (85,99%) byli muži a 434 (14,01%) byly ženy). Oslovení klienti byli vytipováni a osloveni vedoucím oddělení, ačkoliv původní záměr výběru respondentů spočíval v oslovení klientů OSP autorkou výzkumu.

V předvýzkumu, realizovaném na deseti klientech, vyšlo najevo, že mnozí z nich se po bohužel negativních zkušenostech odmítali zúčastnit jakéhokoliv výzkumu či spolupráce. Jejich nezájem odůvodňoval vedoucí OSP jejich nedůvěrou k neznámým lidem a výzkumům a také často pocitem stydlivosti. Stigma jejich nízkého sociálního statusu a nálepka *bezdomovec*, se kterou jsou denně konfrontováni, vede často k uzavření do sebe a zaujetí negativního postoje vůči společnosti.

Proto autorka po dohodě s vedoucím oddělení zvolila přístup, při kterém respondenty oslovil sám vedoucí oddělení. Důvodem směřujícím k tomuto postupu byla přirozená autorita vedoucího a také blízký vztah klientů plynoucí z mnohaleté známosti a pozitivní zkušenosti klientů. Díky tomu nedocházelo k odmítnutí na účasti výzkumu v tak velké míře.

Dotazník vyplnila autorka s každým respondentem osobně a to tak, že mu přečetla otázku a nabízené možnosti. Hlavním impulsem pro osobní formu způsobu šetření byla často nízká úroveň gramotnosti – bázové i funkční gramotnosti - některých klientů: někteří přiznali, že jsou zcela negramotní a budou potřebovat, aby jim bylo zadání jednotlivých otázek a nabízených možností předčítáno.

Dotazník byl anonymní a ihned po vyplnění vložen do neprůhledné obálky mezi další vyplněné dotazníky, tím bylo eliminováno riziko snížené anonymity šetření.

4.6 Výzkumná metoda, časová organizace sběru dat

Výzkumná metoda

Pro realizaci praktické části byla vybrána metoda kvantitativní - technika **polostrukturovaných dotazníků** s asistencí. Dotazník lze definovat jako „způsob písemného kladení otázek a získávání písemných odpovědí“ (Gavora, 2010, s. 121).

Při sestavování dotazníků doporučují autoři v odborné literatuře dodržovat strukturu dotazníku ve formě vstupní části – jméno autora dotazníku, cíl dotazníku, číslování, následuje druhá část – samostatných otázek a konec dotazníku, kde je napsáno poděkování (Gavora, 2010, s. 122).

Nejdůležitější požadavky na sestavení dotazníků vymezuje např. Chráska (2007, s. 169 – 170). Stručně jsou uvedena zejména tato kritéria:

- jasné a srozumitelné položky, tj. otázky v dotazníku,
- jednoznačná formulace položek,
- otázky by měly obsahovat jen nezbytné údaje,
- jasné pokyny k vyplňování,
- při konstrukci je třeba dbát na snadné třídění a vyhodnocení získaných dat.

Jednotlivé otázky byly formulovány jako uzavřené, část dotazníku tvořily otázky polouzavřené s možností doplnit vlastní odpověď. Otázky byly zaměřené především na

praktické dovednosti respondentů a jejich formulace zohledňovala sociální možnosti cílové skupinu, na kterou byly otázky zaměřeny.

Účelem dotazníku bylo pokusit se zjistit postoj bezdomovců k možnosti využít pomoci speciálního pedagoga, se kterým by měli možnost konzultovat problémy při komunikaci s právními i fyzickými osobami. Předpokladem by bylo zjištění, že tyto problémy nemají kořeny v mentální úrovni jedince či jeho sociálním prostředí, ale v neschopnosti využít základní gramotnost v běžných každodenních situacích. Dále bylo cílem zjistit u výzkumného souboru současné dovednosti při praktickém využití základní gramotnosti.

Časová organizace výzkumu

březen - duben 2014 - příprava dotazníku - studium literatury, sestavení okruhu otázek, příprava konkrétní podoby dotazníku, konzultace a schválení dotazníku vedoucím diplomové práce a vedoucím OSP.

duben – červenec 2014 (vyjma května) – uskutečnění předvýzkumu s deseti respondenty, úprava dotazníku, zahájen pevný sběr dat na OSP Praha 1, Karolíny Světlé 7; průběžné konzultování průběhu výzkumu s vedoucím OSP a předběžné zjišťování výsledků.

září - říjen 2014 – grafické zpracování výsledků pomocí Microsoft Office Excel 2007, úprava a upřesnění grafické podoby výsledků.

listopad 2014 – zpracování výsledků ve vztahu k hypotézám – jejich potvrzení/zamítnutí.

prosinec 2014 – dokončení diplomové práce, jazyková korektura, finální revize práce.

Tabulka 3: Přehled časového harmonogramu sběru dat

Jednotlivé etapy sběru dotazníků	Počet vyplněných dotazníků
1. fáze sběru dat (28. 4. 2014)	18
2. fáze sběru dat (30. 4. 2014)	8
3. fáze sběru dat (9. 6. 2014)	17
4. fáze sběru dat (18. 6. 2014)	12
5. fáze sběru dat (23. 6. 2014)	10
6. fáze sběru dat (16. 7. 2014)	10
7. fáze sběru dat (28. 7. 2014)	25
Dohromady získáno dotazníků	100

Zdroj: vlastní šetření

4.7 Deskripce vybraných položek dotazníku

Nyní si podrobněji představíme některé otázky, které respondenti zodpovídali. Jsou vybrány pouze otázky, u kterých autorka předpokládala, že vyžadují podrobnější vysvětlení - co se otázkou snaží zjistit a jak přesně je otázka myšlena. Platí, že položky v dotazníku musí být definovány jasně a srozumitelně a mít jednoznačný význam (Chráška, 2007, s. 169; Gavora, 2010, s. 123). V předvýzkumu o počtu 10 respondentů autorka zjistila, že některé otázky jsou respondenty pochopeny jinak, ačkoliv byly formulovány co nejpřesněji a nejsrozumitelněji. Důvodem často byly snížené gramatické dovednosti a problematické chápání položky, proto autorka před zahájením pevného sběru dat znění některých položek upravila a maximálně zjednodušila se snahou zachovat smysluplnost a význam otázky.

Otázka č. 1: Měl/a jste již někdy při čtení úředního dopisu pocit, že dopis je napsaný složitě a je pro Vás obtížně srozumitelný?

Účelem otázkou bylo zjistit, zdali respondent/ka rozumí nejen jednotlivým pasážím v textu, ale celému znění, zda mu činí potíže spojit si do souvislostí přečtené informace a vyvodit z nich závěry.

Otázka č. 5: Stalo se někdy, že složitost formuláře Vás odradila od vyplnění a podání žádosti?

Otázka zjišťuje, zdali již někdy respondent/ka nevyplnila formulář, protože měl/a problémy se správným pochopením požadavků a jejich správnou interpretací. Např. co znamená pojem „trvalé bydliště“ či „uved'te Vaše občanství.“

Otázka č. 7: Vyhovovalo by Vám, kdyby s Vámi vyplňoval/a dopis úředník/úřednice?

Pro správné pochopení otázky bylo stěžejní vysvětlení, že asistence pracovníka by měla za cíl zajistit správnost vyplněných údajů přesně tak, jak jsou požadovány – tím by žadatel předešel riziku vrácení žádosti a opakovanému řešení nepochopených částí formuláře. Respondentům bylo vysvětleno, že formulář by nebyl vyplněn bez nich a bez jejich kontroly, ale s nimi a tak, aby rozuměli všem zodpovězeným položkám.

Otázka č. 8: Pokud byste měl/a možnost, využil/a byste pomoci od odborníka, který by Vás naučil vyplňovat formuláře?

Touto otázkou je myšlena pomoc, která by respondentům umožnila samostatně a systematicky pracovat s položkami uváděnými ve formulářích, především jejich správnému pochopení a správnému zodpovězení.

4.8 Interpretace výsledků

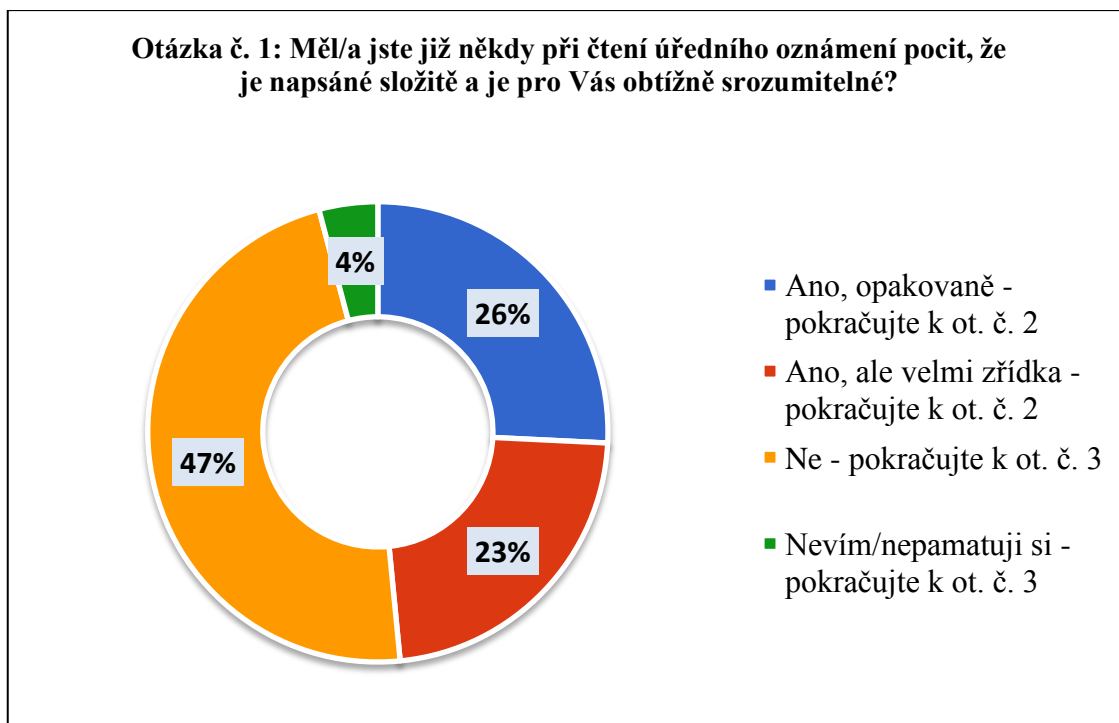
Získaná data byla vyhodnocena v Microsoft Word Excel 2007. Pro grafické zobrazení jsme volili mezi dvěma typy grafů – sloupcovým a prstencovým. Původní návrh byl sloupcový graf, ten však pro naše potřeby udává pouze absolutní čísla, bez vyjádření přesného procentuálního podílu. Proto byl zvolen graf prstencový, který umožňuje vyjádřit i procentuální podíl a číselně přesnější výsledky. Tento typ grafu je použit při zobrazení otázky zodpovězené celým základním souborem. Pro grafické zobrazení otázek, na které odpovídala pouze určitá část základního souboru, je použit graf výsečový – tzv. koláč. **Základní soubor** pro zpracování výsledků tvořil jeden **sto** osob, které se výzkumu zúčastnily.

4.8.1 Srozumitelnost a porozumění úředních sdělení

Cílem první otázky bylo zjistit, zdali respondenti mají potíže s pochopením sdělení ve formálních dopisech. Formě těchto sdělení jsme s respondenty přezdívali „úřední jazyk.“ Většině respondentů vadila především striktní formálnost, kvůli které na ně text mnohdy působil nelogicky a nesrozumitelně.

Přesto téměř polovina souboru, tj. **47%** (47 osob) uvedlo, že porozumění a pochopení formálních sdělení jim nečiní potíže. Druhá nejpočetnější skupina – **26%** (26 osob) uvedlo, že **opakovaně** – tzn. **převážně měli** problém s pochopením obsahu textu, který se jim zdál nesrozumitelný. Dále **23%** (23 osob) uvedlo, že již měli problém s pochopením textu, ale **velmi zřídka**, tzn. **převážně neměli** problém s pochopením textu. Pouze **4%** (4 respondenti) zaškrtili možnost '**nevím, nepamatuji si**', případně nechtěli uvést odpověď a proto zvolili tuto možnost.

Graf 2: Vyjádření respondentů ke srozumitelnosti úředního sdělení

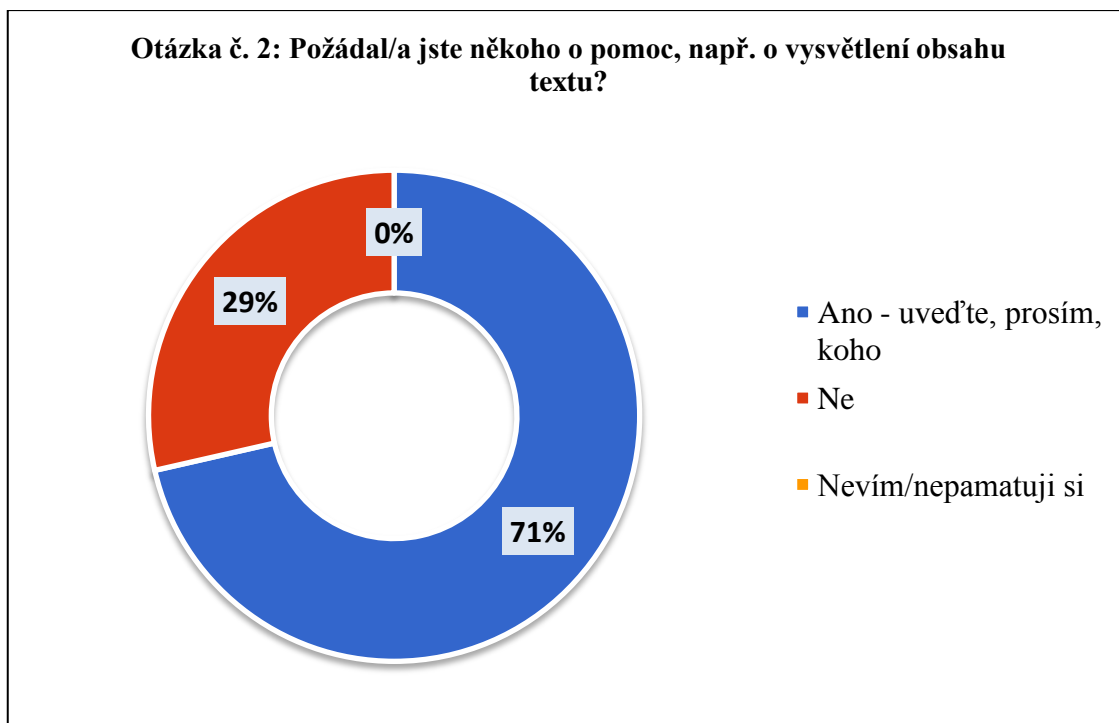

Zdroj: vlastní šetření

4.8.2 Žádost respondentů o pomoc při práci s oznámením

Na druhou otázku odpovídali pouze ti respondenti, kteří v otázce č. 1 zvolili možnost a) ano, opakovaně a dále možnost b) ano, ale velmi zřídka. Tyto dvě varianty ze základního souboru odpovědělo **dohromady 49%** - 49 respondentů. Z nich **71%** (35 osob) uvedlo, že o pomoc **požádali**. **29%** (14 osob) odpovědělo, že o pomoc **nepožádali**. Z této skupiny pak žádná osoba (**0 %**) nevybrala možnost 'nevím/nepamatuji si.'

Graf 3: Do jaké míry požádali respondenti o pomoc při práci s oznámením

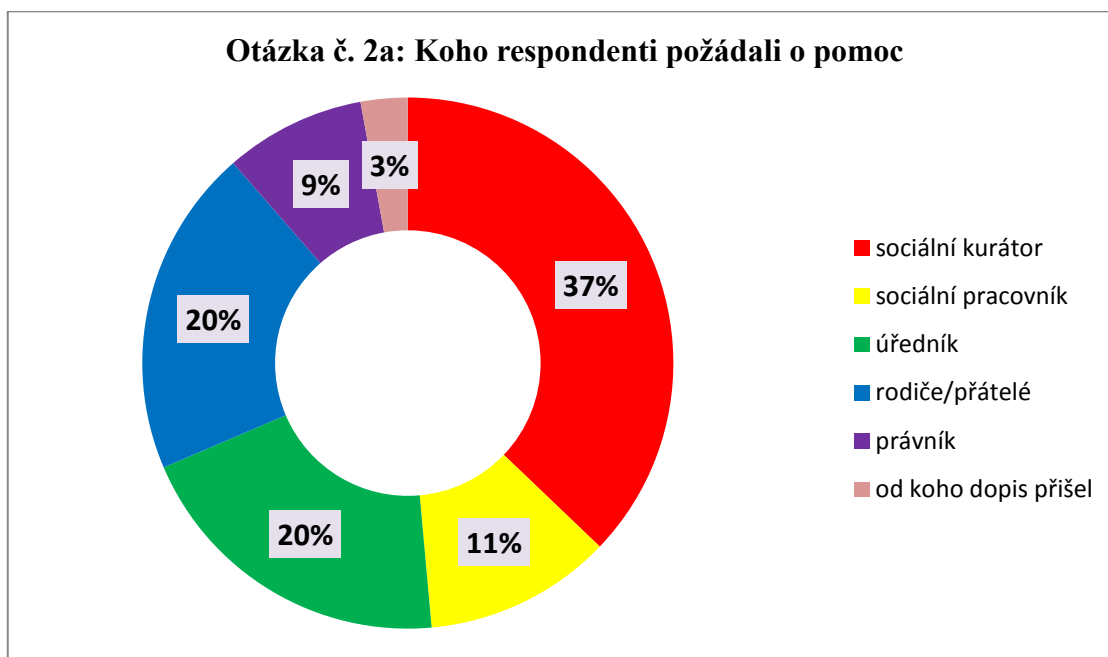

Zdroj: vlastní šetření

4.8.2.1 Koho konkrétně respondenti požádali o pomoc

U druhé otázky 35 osob uvedlo, že by o pomoc požádali. Následně byli požádáni uvést formou otevřené odpovědi, koho oslovili. Podle získaných odpovědí autorka vytvořila subkategorie, ke kterým jednotlivé odpovědi přiřadila. **Z uvedených 35 osob 37%** (13 osob) využilo pomoci **sociálního kurátora**, **20%** (7 osob) uvedlo **rodiče či přátele**. **20%** (7 osob) o pomoc požádalo **úředníka**, **11%** (4 osoby) **sociálního pracovníka**. **9%** (3 respondenti) uvedli pomoc **právníka** a pouze **3%** (1 osoba) odpověděla, že se obrátila na toho, **od koho dopis přišel**.

Graf 4: Koho konkrétně respondenti požádali o pomoc

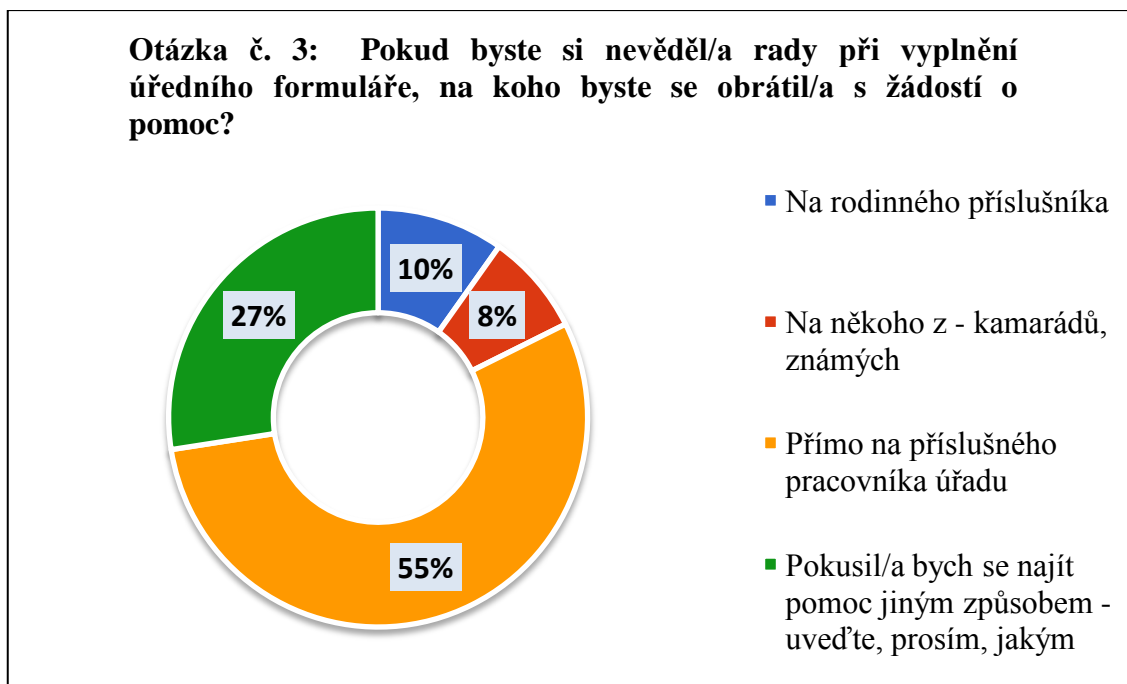

Zdroj: vlastní šetření

4.8.3 Koho by respondenti oslovili v případě nesnází

Třetí otázku odpovídali pouze ti respondenti, kteří v otázce č. 1 uvedli, že zvolili možnost c) ne a d) nevím/nepamatuji si. Tyto dvě varianty ze základního souboru odpovědělo **dohromady 51%** - 51 osob. Z nich **55%** (počtem 28) odpovědělo, že by se obrátili na **příslušného pracovníka na úřadu**. **Jiným způsobem** by situaci řešilo **27%** (14 osob) respondentů. **10%** (5 dotázaných) by se obrátilo na **rodinného příslušníka** a **8%** (4 osoby) by pomoc hledaly u někoho ze **známých či kamarádů**.

Graf 5: Koho by respondenti v případě potřeby požádali o pomoc

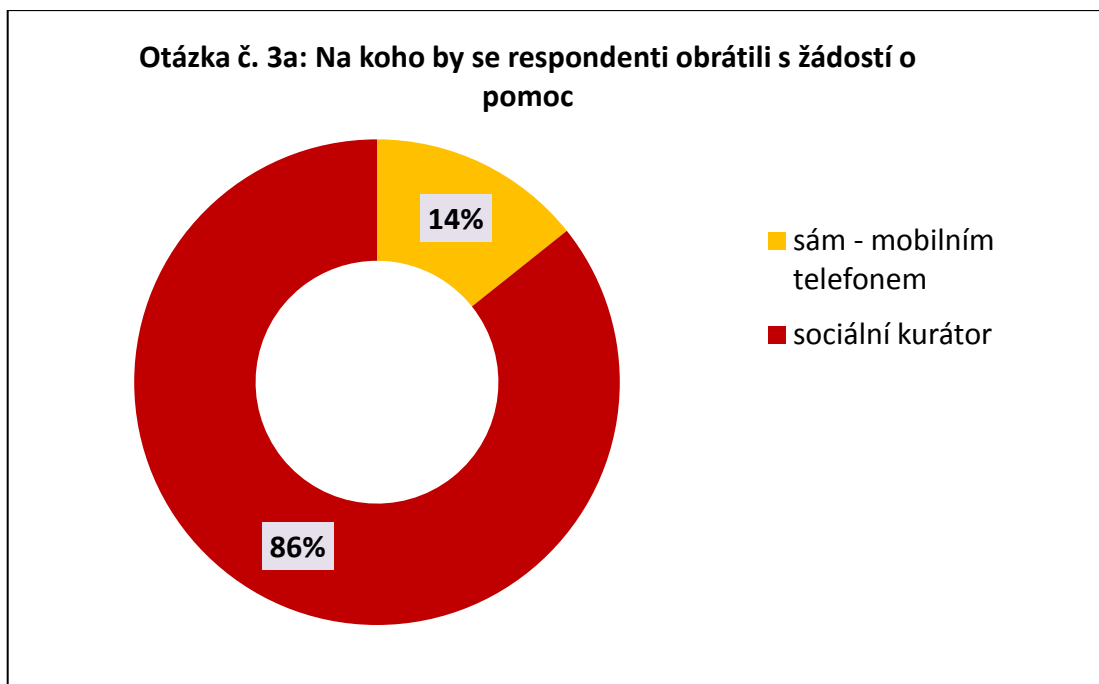

Zdroj: vlastní šetření

4.8.3.1 Jiný způsob řešení formuláře podle respondentů

U třetí otázky měli respondenti možnost otevřené odpovědi, jakým jiným způsobem by se pokusili najít pomoc: u té pak byli požádáni o konkrétní znění odpovědi. Tuto variantu odpovědi vybralo celkem 14 osob. Pomoci **sociálního kurátora** by využilo **86%** (12 osob) a **samostatně** by situaci řešilo **14 %** (2 osoby).

Graf 6: Jaký jiný způsob řešení by respondenti vybrali

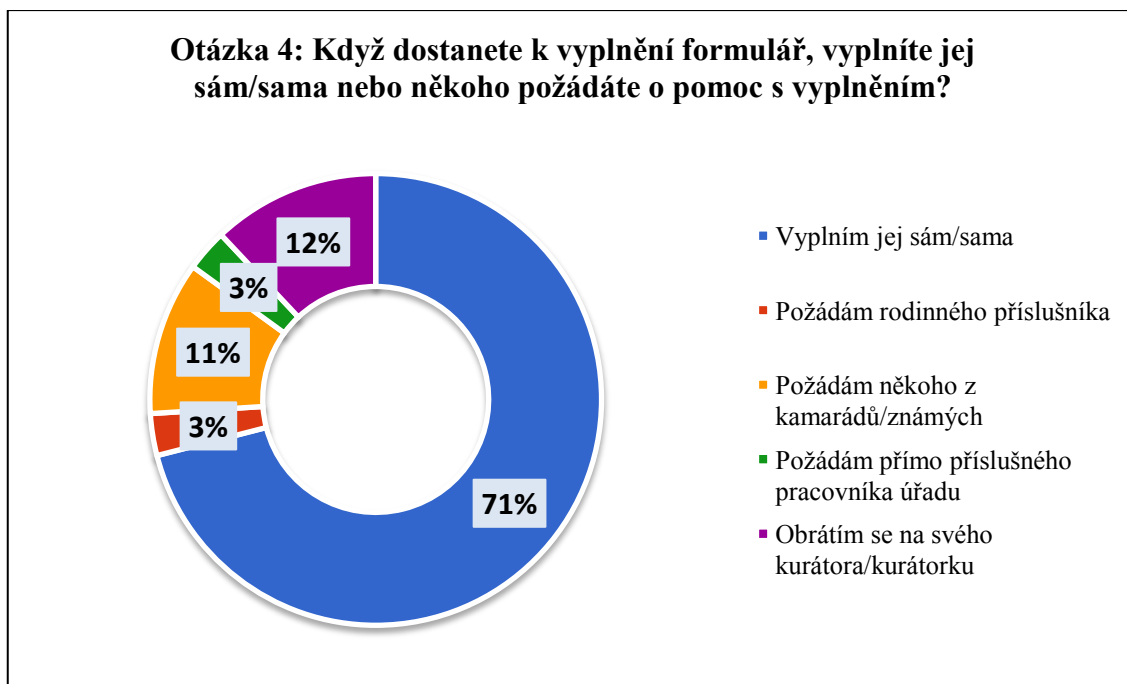

Zdroj: vlastní šetření

4.8.4 Počet respondentů žádajících o pomoc při vyplnění formuláře

Čtvrtá otázka zjišťovala, kolik dotázaných vyplní formuláře samostatně či požádá o pomoc. Téměř tři čtvrtiny souboru v počtu **71%** (71 osob) odpovědělo, že formuláře vyplní **samostatně**. **12%** (12 osob) se v případě nejasností **obrací na** svého sociálního kurátora/kurátorku jako erudovaného pracovníka, **11%** (11 osob) tuto situaci řeší se svými **známými či kamarády**. **3%** (3 respondenti) zvolili možnost **požádat o pomoc rodinného příslušníka**. Stejný počet, tedy **3%** (3 osoby) uvítají **pomoc příslušného pracovníka** v instituci.

Graf 7: Kolik respondentů žádá o pomoc při vyplnění formuláře

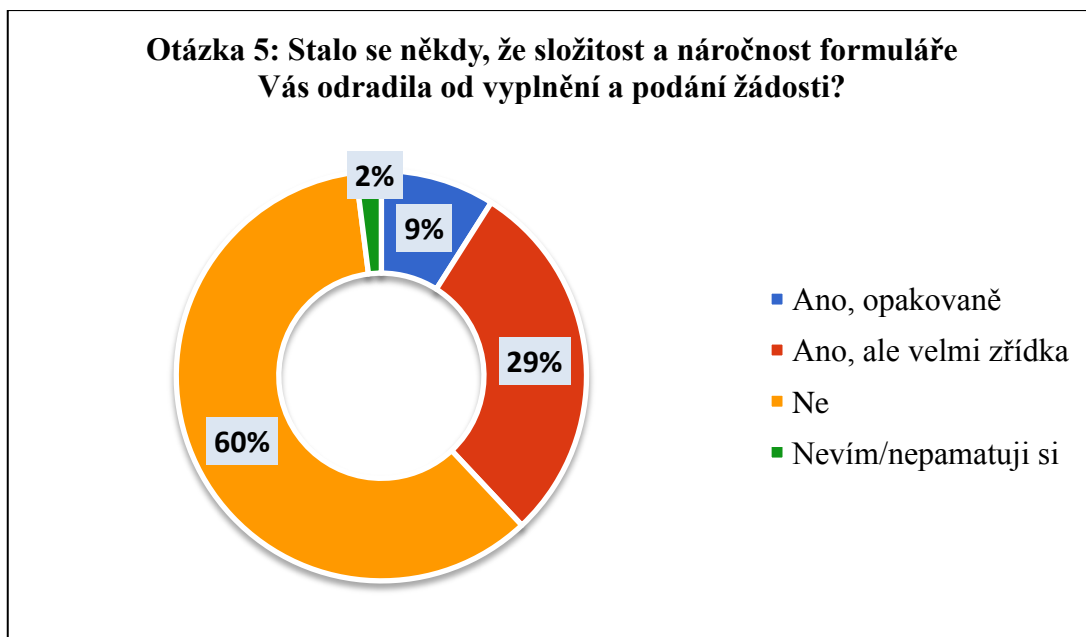
Zdroj: vlastní šetření

4.8.5 Odmítnutí vyplnění žádosti kvůli její složitosti

Respondentům byla také položena otázka, zdali někdy odmítli vyplnit žádost z důvodu, že se jim zdála příliš náročná a měli problém s pochopením pokynů pro vyplnění. **60%** dotázaných (60 osob) **uvedlo odpověď ne** – tedy že složitost formuláře je od vyplnění neodradila. Dále **29%** (29 osob) zaškrtnulo možnost **ano, ale velmi zřídka**, tzn. složitost je **převážně neodradila** od vyplnění, **9%** (9 dotázaných) naopak uvedlo možnost **ano, opakovaně**, tzn. složitost tyto respondenty **převážně odradila** od vyplnění žádosti. Poslední **2%** (2 osoby) zvolili možnost **'nevím, nepamatuji si'**.

Graf 8: Kolik respondentů nevyplnilo žádost kvůli náročnosti

Zdroj: vlastní šetření

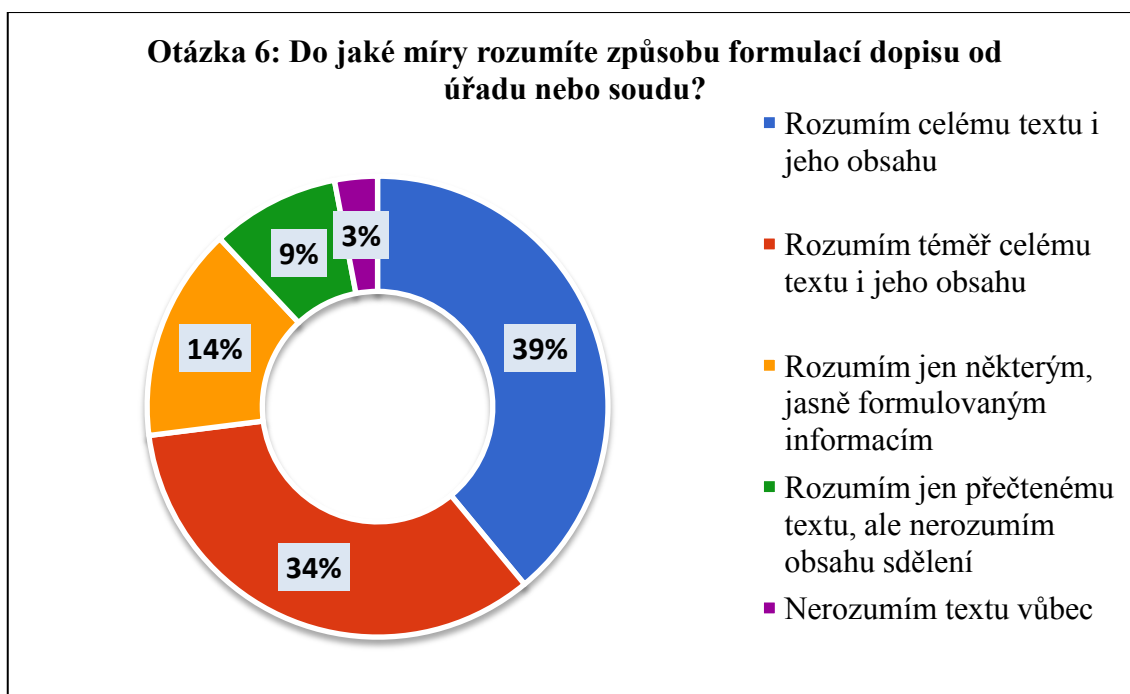
4.8.6 Porozumění úředním dopisům

Tato otázka byla na pochopení a zpracování pravděpodobně nejnáročnější. Hlavním důvodem je podle autorky dotazníku především náročnost znění otázky a také její obsah, který byl pro mnohé respondenty ožehavým tématem, neboť zjišťoval, byť stručně, jejich schopnost porozumět obsahu sděleného textu. Autorka opakovaně musela respondentům vysvětlit, na co se ptá a co znamenají jednotlivé nabízené odpovědi. Mnozí z respondentů měli skutečně problém porozumět smyslu otázky a pochopit její význam, protože se často jednalo o lidi s nižší úrovní gramotnosti.

Nejvíce – **39%** (39 osob) odpovědělo, že bez problémů dokáže přečíst **celý** text a porozumět obsahu tohoto textu. **34%** (34 osob) rozumí **téměř celému** textu i jeho obsahu. Tzn., že textu převážně rozumí a problémy jim činí např. odborné termíny, formulace určitých pasáží v textu; dále zkratky, etymologický význam slova aj. **14%** (14 osob) rozumím jen některým, jasně formulovaným informacím. Jasně formulovanými informacemi zde rozumíme takové, které mají pro čtenáře jednoznačný význam a smysl. U této odpovědi respondenti často vyprávěli o nesrovnalostech, které si údajně protirečí a sdělení se tak pro ně stává nesrozumitelné, často také proto, že

nedokážou správně pochopit čtený text. **9%** (9 osob) podle svého vyjádření rozumí přečtenému obsahu, ale již nerozumí obsahu sdělení. To znamená, že dokážou přečíst sdělení, ale nedokážou pochopit, co jim daná instituce oznamuje a za jakým účelem. Tato situace je příkladem, kdy *bázová schopnost*, tj. schopnost čtení, psaní a počítání se již nepřetransformuje do *funkční gramotnosti*, tedy využít získané informace v praxi. Pouhá **3%** respondentů (3 osoby) odpověděla, že textu **nerozumí vůbec**. Tito respondenti uvedli, že jsou zcela negramotní.

Graf 9: Do jaké míry respondenti rozumí způsobu, kterým jsou úřední dopisy formulovány

Zdroj: vlastní šetření

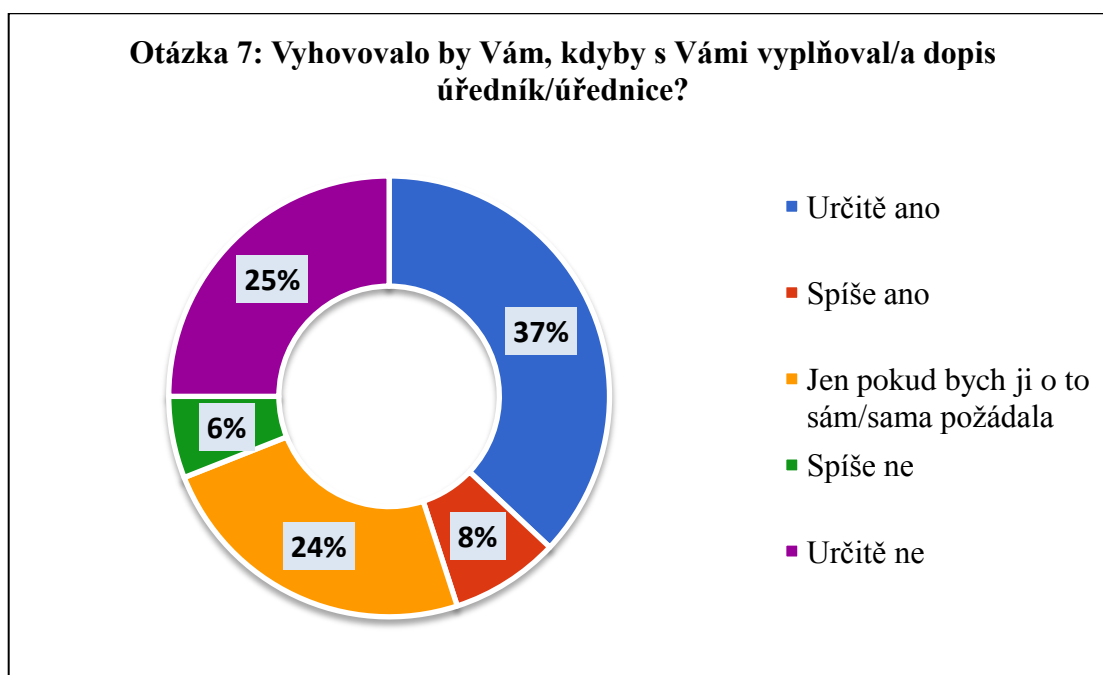
4.8.7 Vyplnění formulářů s pomocí další osoby

Cílem této otázky bylo zjistit, do jaké míry by respondenti uvítali pomoc při vyplnění žádostí. Autorka je předem upozornila, že by se nejednalo o vyplnění formuláře bez jejich účasti a možnost ovlivnit vyplněné formulace. Dotyčná osoba by pouze pomohla

s konkrétními žádostmi a formulář vyplnila společně s respondentem tak, aby měl přehled o všech uvedených informacích.

37 % (37 osob) by tuto pomoc **uvítalo**, především v zájmu eliminace vracení žádosti kvůli nepřesnostem a špatně uvedeným údajům ve formuláři. **25%** (25 osob) naopak tuto možnost **zcela odmítá**. Často respondenti uvedli, že o pomoc se pokusili požádat a setkali se s odmítavým postojem, který je odradil od dalších pokusů někoho kontaktovat. **24%** (24 osob) by s pomocí souhlasilo, jen pokud by o ni **sami požádali**, v opačném případě nikoli. **8%** (8 osob) by tato pomoc **spíše vyhovovala** a nevadila jim. **6%** (6 osob) by tuto pomoc **spíše odmítlo**, protože by jim nevyhovovala.

Graf 10: Kolika klientům by při vyplňování žádosti vyhovovala asistence

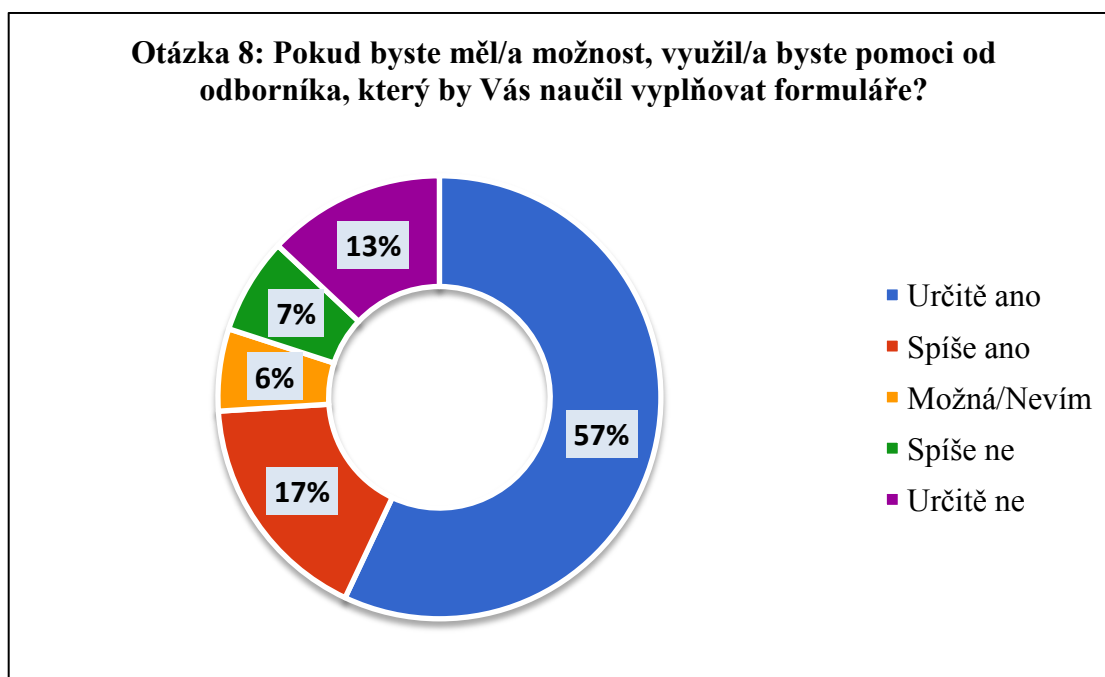
Zdroj: vlastní šetření

4.8.8 Zájem o pomoc odborníka při práci s formuláři

Tato otázka se již nezaměřuje na pomoc úředníka jakožto příslušné osoby v příslušné instituci, ale odborníka, který by respondentům pomáhal především naučit se s formuláři pracovat. Tím je myšleno především dokázat pochopit význam uvedených informací, dokázat rozlišit významy slov a jejich vzájemnou souvislost, tj. obsah sdělení

či co přesně je po jedinci požadováno v jednotlivých pokynech uváděných v žádostech. **57%** (57 osob) by zájem o takovou formu pomoci **určitě** mělo. **17%** (17 osob) by tuto pomoc **spíše uvítalo**, avšak ne zcela. V případě záporného vyjádření **13%** (13 osob) tuto nabídku **zcela odmítlo** s jasným ne. O polovinu méně – **7%** (7 osob) nabídku pomoci **spíše odmítá**. Jeden respondent uvedl: “to by to musel bejt jó malér, abych za někým takhle šel.“ Tento výrok samozřejmě nelze vztáhnout na celý výzkumný soubor, nicméně lze z něj odvodit, že skupina respondentů pravděpodobně nabídku zcela neodmítá. Současně však možnost pomoci nejistě přijímá a vítá ji spíše jako tzv. pomocnou ruku. Nejméně zvolenou odpovědí byla možnost ‘**možná, nevím**’, pro kterou se rozhodlo **6%** (6 osob) ze všech dotázaných.

Graf 11: Zájem klientů o využití pomoci odborníka při práci s formuláři

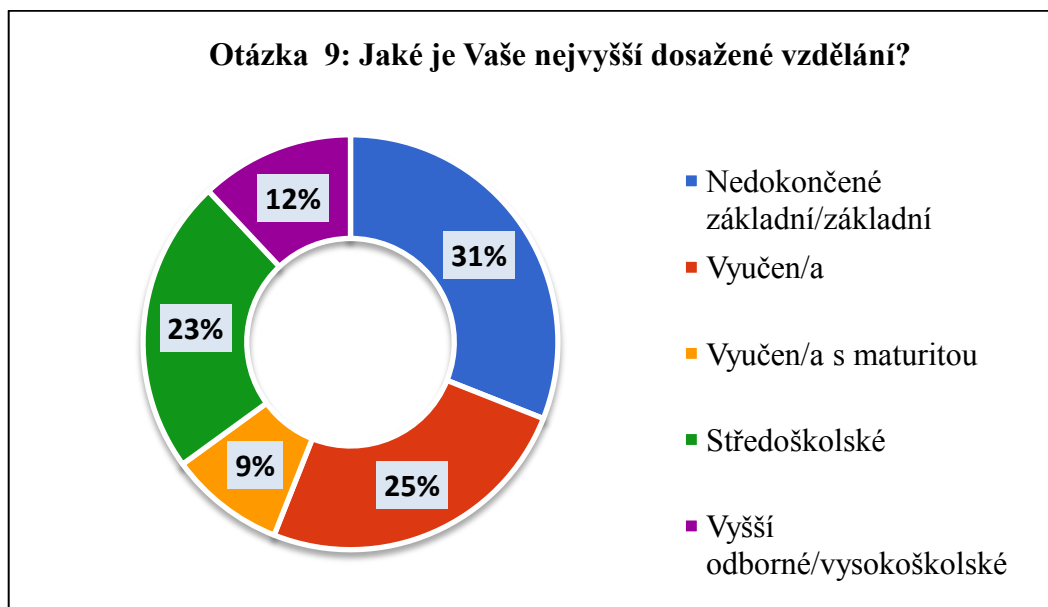
Zdroj: vlastní šetření

4.8.9 Nejvyšší dosažené vzdělání

Poslední tři otázky byly zaměřeny na získání demografických údajů. První z nich se zaměřila na uvedení nejvyššího dosaženého vzdělání. **31%** (31 osob) **nedokončilo nebo dosáhlo základní vzdělání**. Druhou nejpočetnější skupinu - **25%** (25 osob) tvoří respondenti s **vyučením řemeslu**. **23%** (23 osob) má plně ukončené **středoškolské**

vzdělání. **12%** (12 osob) je vysokoškolsky vzdělaných, eventuelně mají vzdělání z vyšší odborné školy – v obou případech se však jedná o **terciární stupeň** vzdělání. **9%** (9 osob) je **vyučeno s maturitou**.

Graf 12: Míra nejvyššího dosaženého vzdělání

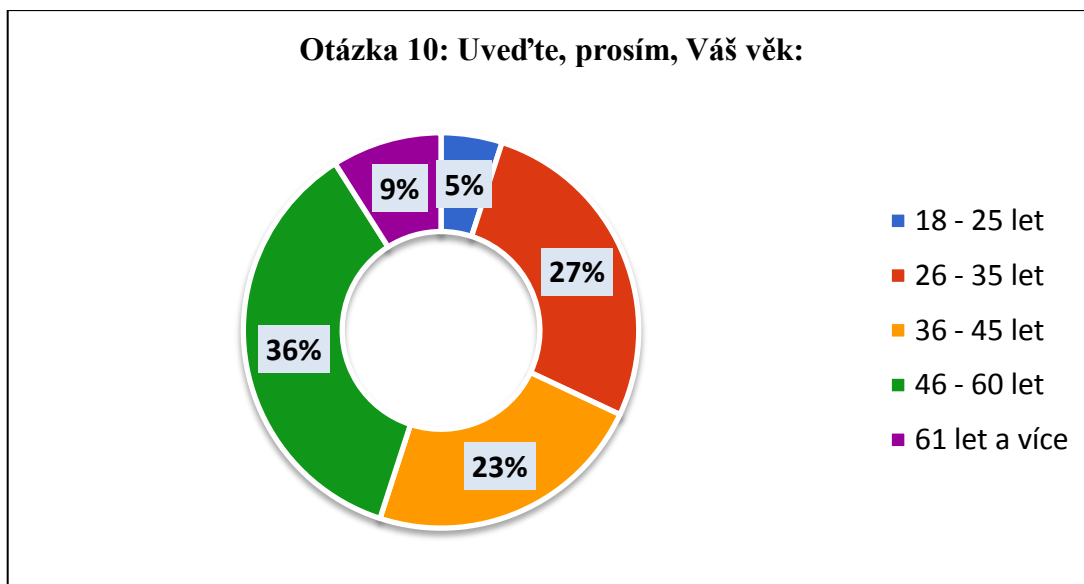

Zdroj: vlastní šetření

4.8.10 Věkové složení respondentů

Předposlední otázka se týkala věku dotazovaných. **Nejvíce – 36%** (36 respondentů) uvedlo věk v rozmezí **46 – 60 let**. Druhou nejpočetnější věkovou skupinou byli dotazovaní od **26 – 35 let** a to v počtu **27%** (27 osob). Celých **23 %** respondentů, tj. 23 osob uvedlo svůj věk mezi **36 – 45 lety**. Lze tvrdit, že respondenti posledních dvou uvedených kategorií – dohromady polovina souboru počtem 50 % (50 tázaných) uvedlo střední věk. Tento výsledek potvrzuje, že nejvíce bezdomovců je středního věku. **9%** (9 osob) zaškrtnulo možnost **61 let a více** a nejméně početnou skupinou byli naopak respondenti ve věku **18 – 25 let** a to konkrétně v počtu **5%** respondentů (5 osob).

Graf 13: Věkové složení respondentů

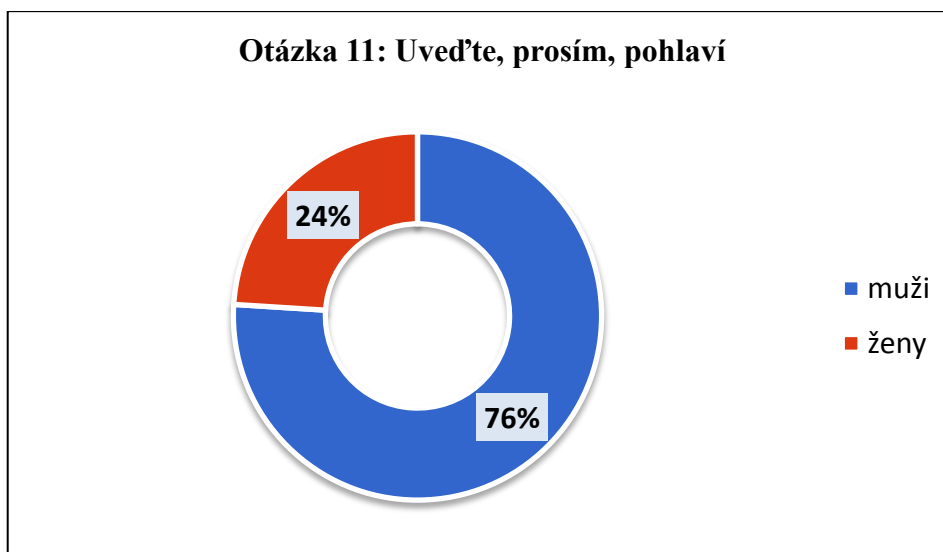

Zdroj: vlastní šetření

4.8.11 Charakteristika souboru podle pohlaví

Dohromady se výzkumu zúčastnilo **24% žen** (24 osob) a **76% mužů** (76 osob). Tento výsledek potvrzuje, že mezi osobami bez přístřeší převažují muži, zatímco žen je méně.

Graf 14: Rozdělení respondentů podle pohlaví

Zdroj: vlastní šetření

4.9 Vyhodnocení dotazníku

Stručně si shrneme výsledky dotazníku. V tomto hodnocení jsou vybrány pouze položky s nejvyšším a nejnižším počtem odpovědí. Celkový výzkumný soubor tvořil jedno sto osob. U první otázky téměř polovina, 47% respondentů neměla pocit, že úřední dopis by byl napsaný složitě a byl obtížně srozumitelný. Naopak pouze 4% uvedla, že již neví nebo si nepamatují.

V druhé dílčí otázce 35 osob ze 49 požádalo o pomoc při potížích, 14 naopak nepožádalo. Třetí dílčí otázka zněla, na koho by se respondenti obrátili s žádostí o pomoc. 28 osob z 51 by se obrátilo přímo na příslušného pracovníka úřadu, nejméně osob o počtu 4 by požádalo někoho z kamarádů či známých.

Na čtvrtou otázku ohledně vyplnění formuláře 71 osob odpovědělo, že je vyplní sami, naopak nejméně osob v počtu 3 požádá o pomoc rodinného příslušníka a 3 lidé příslušného pracovníka na úřadu.

U páté otázky 60 osob odpovědělo, že je složitost formuláře neodradila od vyplnění, nejméně respondentů – 9 osob - uvedlo opačnou odpověď 'ano'. V šesté otázce nejvíce osob – 39 – uvedlo, že při čtení rozumí celému textu i jeho obsahu, naopak 3 osoby nerozumí textu vůbec.

V sedmé otázce největší počet – 37 odpovědí se vztahuje k odpovědi, že respondenti by určitě uvítali, kdyby s nimi úředník vyplňoval žádost. Nejméně respondentů, to je 6 osob, by spíše uvítalo pomoc.

Osmá otázka zjišťuje, že největší počet osob - 58, by určitě využila možnost využít pomoci odborníka a naučit se pracovat s formuláři. Naopak pouhých 7 osob by tuto nabídku spíše neuvítalo.

Poslední tři otázky byly demografického charakteru. Devátá otázka zjišťovala dosažené vzdělání. Nejvíce respondentů má základní či nedokončené základní vzdělání, nejméně osob – 9, je vyučeno s maturitou. Desátá otázka je zaměřena na zjištění věku. Nejpočetnější skupinu – celkem 36 osob, tvoří klienti ve věkovém rozmezí 46 – 60 let, nejmenší – 5 osob, naopak klienti od 18 do 25 let. V poslední otázce se ptáme na pohlaví. 76 osob byli muži, 24 osoby byly ženy.

Z těchto výsledků chce autorka poukázat na jeden **výrazný rys** – nejvyšší počty odpovědí uvádí, že klienti neshledávají dopisy obtížně srozumitelnými, žádosti

v převážné většině vyplňují sami a nejvíce uvedli odpověď, že náročnost formuláře je neodradila od vyplnění. Stejně tak nejvíce respondentů uvádí, bez problémů rozumí formulacím úředních sdělení. Přesto nejpočetnější skupina klientů odpověděla, že by uvítala, kdyby s nimi žádost vyplnil(a) úředník/úřednice a určitě by využili pomoci od odborníka, který by je naučil a pomohl jim pracovat s formuláři a sděleními. Zde lze zpozorovat určitý rozpor, který lze zdůvodnit obavami klientů odpovědět pravdu a jejich aktuální náladou a citovým rozpoložením, které ovlivnily jejich postoj k položkám v dotazníku.

4.10 Vyhodnocení hypotéz

Pro agregaci výsledků a sestrojení přehledových kontingenčních tabulek byl použit nástroj Microsoft Excel, kde jsou tyto funkce běžně k dispozici. K vyhodnocení hypotéz samotných pak byly využity metody statistické indukce, konkrétně parametrické testy nezávislosti kvalitativních znaků. K výpočtům testů nezávislosti byl použit statistický nástroj R-Studio (Allaire, RStudio, 2014).

Každou z hypotéz lze vyhodnotit na základě konfrontace výsledků dvou odpovídajících otázek z dotazníku. Pro každou otázku jsou vytvořeny na základě vyslovené hypotézy dvě skupiny respondentů (pro každý kvalitativní znak jedna), které následně konfrontujeme. Produktem takové konfrontace je kontingenční tabulka o velikosti 2x2, která obsahuje četnosti pro všechny 4 třídy, které vzniknou rozdělením respondentů do skupin dle hypotézy. Hodnoty v tabulce pak vyjadřují četnosti v těchto třídách (vznikají kartézským součinem hodnot, kterých nabývají kvalitativní znaky).

Př.: Pokud je jedním z kvalitativních znaků například pohlaví, vzniknou dvě skupiny, tedy muži a ženy, pokud je druhým kvalitativním znakem např. dobrá schopnost komunikovat s úřady (kterou respondent buď má, nebo nemá), vzniká tabulka, kde sloupce jsou jednotlivé skupiny dle pohlaví a řádky jednotlivé skupiny dle toho, zda umí dobře komunikovat s úřady:

Tabulka 4: Příklad kontingenční tabulky pro srovnání znaků "pohlaví" a "schopnost komunikace"

	Muži	Ženy
má dobrou schopnost komunikace	počet mužů, kteří mají dobrou schopnost komunikace	počet žen, které mají dobrou schopnost komunikace
nemá dobrou schopnost komunikace	počet mužů, kteří nemají dobrou schopnost komunikace	počet žen, které nemají dobrou schopnost komunikace

Zdroj: vlastní šetření

Abychom mohli hovořit o tom, že mezi kvalitativními znaky existuje nějaká závislost, tedy že na sebe mají navzájem nějaký vliv, je třeba provést test jejich nezávislosti. Pro tento typ dat (kontingenční tabulky) se používá především Pearsonův chí-kvadrát test (Zvára, 2007). Pouze v případě, že by některá z očekávaných četností byla nižší než 5, bylo by třeba použít výpočetně náročnější Fisherův exaktní test (Zvára, 2007; Ruffle, Trofimova, 2005) nebo alespoň chí-kvadrát test doplnit o Yates-korekci. Takový případ zde však nenastal, proto také níže uvedené příkazy programu RStudio explicitně zakazují použití této korekce.

Pro popis testu budeme uvažovat následující kontingenční tabulku o rozměrech 2x2:

Tabulka 5: Demonstrace výpočtu pro kontingenční tabulku

Kvalitativní znaky	Znak A			
		Ano	Ne	Součty
Znak B	Ano	a	b	a+b = w
	Ne	c	d	c+d = x
	Součty	a+c = y	b+d = z	a+b+c+d

Zdroj: vlastní šetření

4.10.1 Pearsonův chí-kvadrát test

Pro matici n o rozměrech $r*s$ definujeme charakteristiku χ jako:

$$\chi = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s \frac{\left(n_{ij} - \frac{n_{i*}n_{*j}}{n}\right)^2}{\frac{n_{i*}n_{*j}}{n}}$$

kde r je počet řádků matice, s je počet sloupců matice, n_{ij} značí prvek matice na i -tém řádku a v j -tém sloupci. n_{i*} a n_{*j} pak značí tzv. marginální četnosti daných řádků, případně sloupců.

Jedná se tedy o testovou statistiku, která uvažuje nulovou hypotézu H_0 , že testované kvalitativní znaky s četnostmi n_{ij} (hodnoty náhodného výběru) jsou nezávislé. Pro každé i a j však musí platit, že $\frac{n_{i*}n_{*j}}{n} \geq 5$, abychom mohli tento test použít. Pro hypotézu H_0 má náhodná veličina χ asymptoticky χ^2 rozdělení s pravděpodobnosti pro $(r-1)(s-1)$ stupňů volnosti. Kritickou oblast určíme odečtením tabulkové hodnoty χ^2 :

$$W = \{\chi: \chi > \chi_{\alpha, (r-1), (s-1)}^2\}$$

kde α je hladina spolehlivosti. Pokud námi vypočtená hodnota spadá do kritické oblasti, nulovou hypotézu o nezávislosti proměnných zamítáme. V opačném případě jsou proměnné nezávislé, tedy kvalitativní znaky se navzájem žádným způsobem neovlivňují.

Uvážíme-li kontingenční tabulku 1 a představíme-li si ji jako matici n o rozměru 2×2 ($r = 2$, počet řádků; $s = 2$, počet sloupců), pak po aplikaci vzorce 1 tato bude mít tvar:

Tabulka 6: Vzorec pro součty hodnot v kontingenční tabulce

Kvalitativní znaky	Znak A			
		Ano	Ne	Součty
Znak B	Ano	$a = n_{11}$	$b = n_{12}$	$a+b = n_{1*}$
	Ne	$c = n_{21}$	$d = n_{22}$	$c+d = n_{2*}$
	Součty	$a+c = n_{*1}$	$b+d = n_{*2}$	$a+b+c+d =$ $N =$ $\sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s n_{ij}$

Zdroj: vlastní šetření

Hypotéza č. 1

H_{v1} : Klienti, kteří dosáhli středoškolského a vyššího stupně vzdělání, (tj. vzdělání dosažené na středním učilišti, gymnázium, SOŠ a VŠ) mají schopnost dobře samostatně porozumět obsahu dopisu než klienti s nízkým vzděláním.

K vyhodnocení této hypotézy bylo využito odpovědí na otázky 9 (dosažené vzdělání) a 6 (schopnost porozumět obsahu dopisu). Vznikla následující kontingenční tabulka:

Tabulka 7: Kontingenční tabulka - počty respondentů dle vzdělání a schopnosti porozumět úřednímu dopisu

Kvalitativní znaky	Vzdělání			
		nižší	vyšší	součty
Dobrá schopnost porozumět úřednímu dopisu	ano	41	32	73
	ne	24	3	27
	součty	65	35	100

Zdroj: vlastní šetření

- počet stupňů volnosti: 1
- RStudio příkaz: `chisq.test(rbind(c(41, 24), c(32, 3)), correct=FALSE)`
- $\chi^2 = 9.2779$

- pro hladinu spolehlivosti $\alpha = 0.05$ pak $\chi_{0.05,1,1}^2 = 3.84$
- tedy $9.2779 > 3.84$, proto spočtená hodnota spadá do kritické oblasti, a proto zamítáme H_0 o nezávislosti vzdělání a schopnosti porozumět úřednímu dopisu

Víme tedy, že uvedené kvalitativní znaky se navzájem ovlivňují. Z tabulky relativních četností lze vyčíst vlastnosti jednotlivých skupin:

Tabulka 8: Relativní četnosti respondentů dle vzdělání a schopnosti porozumět úřednímu dopisu

Kvalitativní znaky	Vzdělání		
		nižší	vyšší
Dobrá schopnost porozumět úřednímu dopisu	ano	63 % (41)	91 % (32)
	ne	37 % (24)	9 % (3)
	součty	100 % (65)	100 % (35)
Poměry relativních četností	poměr	1.708	10.667
	poměr celkem	6.245	

Zdroj: vlastní šetření

Vidíme tedy, že 91 % respondentů s vyšším vzděláním má dobrou schopnost porozumět úřednímu dopisu, **hypotézu H_{v1} tedy nezamítáme**. Na základě poměrů relativních četností (tzv. odds ratio) navíc vidíme, že lidé s vyšším vzděláním tvrdí 6.245x více, že rozumí úředním dopisům, než lidé se vzděláním nižším.

Hypotéza č. 2

H_{v2} : Klienti s vyšším vzděláním jsou schopni samostatně pracovat s formuláři úředních orgánů.

K vyhodnocení této hypotézy bylo využito odpovědí na otázky 9 (dosažené vzdělání) a 4 (schopnost samostatně pracovat s formuláři). Vznikla následující kontingenční tabulka:

Tabulka 9: Kontingenční tabulka - počty respondentů dle vzdělání a schopnosti samostatně pracovat formuláři

Kvalitativní znaky	Vzdělání			
		nižší	vyšší	součty
schopnost samostatně pracovat s formuláři	ano	40	31	71
	ne	25	4	29
	součty	65	35	100

Zdroj: vlastní šetření

- počet stupňů volnosti: 1
- RStudio příkaz: `chisq.test(rbind(c(40, 25), c(31, 4)), correct=FALSE)`
- $\chi^2 = 8.0744$
- pro hladinu spolehlivosti $\alpha = 0.05$ pak $\chi_{0.05,1,1}^2 = 3.84$
- tedy $8.0744 > 3.84$, proto spočtená hodnota spadá do kritické oblasti, a proto zamítáme H_0 o nezávislosti vzdělání a schopnosti samostatně pracovat s formuláři.

Víme tedy, že uvedené kvalitativní znaky se navzájem ovlivňují. Z tabulky relativních četností lze vyčíst vlastnosti jednotlivých skupin:

Tabulka 10: Relativní četnosti respondentů dle vzdělání a schopnosti samostatně pracovat s formuláři

Kvalitativní znaky	Vzdělání		
		nižší	vyšší
schopnost samostatně pracovat s formuláři	ano	62 % (40)	89 % (31)
	ne	38 % (25)	11 % (4)
	součty	100 % (65)	100 % (35)
Poměry relativních četností	poměr	1.6	7.75
	poměr celkem	4.843	

Zdroj: vlastní šetření

Vidíme tedy, že 89 % respondentů s vyšším vzděláním má dobrou schopnost porozumět úřednímu dopisu, **hypotézu H_{v2} tedy nezamítáme**. Na základě poměrů relativních četností pak víme, že lidé s vyšším vzděláním tvrdí 4.843x více, že mají schopnost samostatně pracovat s formuláři, než lidé s nižším vzděláním.

Hypotéza č. 3

H_{v3} : Mužům by více než ženám vyhovovalo, kdyby s nimi dotazník vyplňoval(a) úředník/úřednice.

K vyhodnocení této hypotézy bylo využito odpovědí na otázky 11 (pohlaví) a 7 (vyjádření přání, aby s klientem formulář vyplnil úředník). Vznikla následující kontingenční tabulka:

Tabulka 11: Kontingenční tabulka - počty respondentů dle pohlaví a vyjádření přání pomoci s vyplněním formuláře

Kvalitativní znaky	Pohlaví			součty
		Muž	Žena	
vyjádření přání, aby s klientem formulář vyplnil úředník	ano	33	12	45
	ne	43	12	55
	součty	76	24	100

Zdroj: vlastní šetření

- počet stupňů volnosti: 1
- RStudio příkaz: `chisq.test(rbind(c(33, 43), c(12, 12)), correct=FALSE)`
- $\chi^2 = 0.319$
- pro hladinu spolehlivosti $\alpha = 0.05$ pak $\chi_{0.05,1,1}^2 = 3.84$
- tedy $0.319 < 3.84$, proto spočtená hodnota nespadá do kritické oblasti, a proto **nezamítáme H_0** o nezávislosti pohlaví a vyjádření přání, aby s klientem formulář vyplnil úředník.

Vzhledem k nezávislosti kvalitativních znaků musíme **hypotézu H_{v3} zamítnout**.

Hypotéza č. 4

H_{v4} : Klienti středního věku (35 – 45 let - viz subkapitola 2.3, s. 27) mají větší zájem naučit se pracovat s úředními formuláři než klienti staršího věku – nad 60 let.

K vyhodnocení této hypotézy bylo využito odpovědí na otázky 10 (věk) a 8 (zájem naučit se pracovat s formuláři). Vznikla následující kontingenční tabulka:

Tabulka 12: Kontingenční tabulka - počty respondentů dle věku a zájmu naučit se pracovat s formuláři

Kvalitativní znaky	Věk			
		střední	ostatní	součty
zájem naučit se pracovat s formuláři	ano	19	55	74
	ne	5	21	26
	součty	24	76	100

Zdroj: vlastní šetření

- počet stupňů volnosti: 1
- RStudio příkaz: `chisq.test(rbind(c(19, 5), c(55, 21)), correct=FALSE)`
- $\chi^2 = 0.4381$
- pro hladinu spolehlivosti $\alpha = 0.05$ pak $\chi_{0.05,1,1}^2 = 3.84$
- tedy $0.4381 < 3.84$, proto spočtená hodnota nespadá do kritické oblasti, a proto *nezamítáme* H_0 o nezávislosti věku a vyjádření zájmu naučit se pracovat s formuláři

Vzhledem k nezávislosti kvalitativních znaků musíme **hypotézu H_{v4} zamítnout**.

Přehled potvrzení/zamítnutí hypotéz

H_{v1} : Klienti, kteří dosáhli středoškolského a vyššího stupně vzdělání, (tj. vzdělání dosažené na středním učilišti, gymnázium, SOŠ a VŠ) mají schopnost dobře samostatně porozumět obsahu dopisu než klienti s nízkým vzděláním.

Hypotéza H_{v1} **nebyla zamítnuta**

H_{v2}: Klienti s vyšším vzděláním jsou schopni samostatně pracovat s formuláři úředních orgánů.

Hypotéza H_{v2} **nebyla zamítnuta**

H_{v3}: Mužům by více než ženám vyhovovalo, kdyby s nimi dotazník vyplňoval(a) úředník/úřednice.

Hypotéza H_{v3} **byla zamítnuta.**

H_{v4}: Klienti středního věku (35 – 45 let - viz subkapitola 2.3, s. 27) mají větší zájem naučit se pracovat s úředními formuláři než klienti staršího věku – nad 60 let.

Hypotéza H_{v4} **byla zamítnuta.**

DISKUZE

Bezdomovectví jistě patří k velmi závažným sociálně patologickým jevům. V diskusi se pokusíme o konfrontaci údajů uváděných v odborné literatuře s údaji získanými v našem výzkumu. Stav bytí bezdomovcem dokáže velmi poznamenat všechny složky osobnosti – bio-psycho-eko-socio-spirituální složky, ze kterých vychází také potřeby každého jedince. Ty základní, fyziologické, bývají u velké části bezdomovců uspokojeny jen povrchně. Stejně tak nejsou uspokojeny potřeby naplňující stav psychické pohody a vyrovnanosti, což potvrzuje také Vágnerová (2013, s. 9). Většina bezdomovců se tak propadá čím dál hlouběji do sociální izolace a někteří časem již rezignují na návrat do občanské společnosti.

O bezdomovcích také převládá mýtus v oblasti dosaženého vzdělání. Konkrétně mluvíme o tvrzení, že většina bezdomovců nedosáhla vyššího vzdělání a mají pouze základní či vyučené vzdělání (Průdková, 2008, s. 18). To potvrdil také výzkum v této diplomové práci, kdy na otázku zaměřenou na nejvyšší dosažené vzdělání 31% respondentů (31 osob) vybralo možnost nedokončené základní nebo základní vzdělání a 25% (24 osob) odpovědělo, že má vzdělání vyučen/a. To je dohromady 56%, tedy 56 osob z celého výzkumného vzorku, který tvořilo jedno sto osob. Mnoho bezdomovců má vyučení v oborech, které s přeměnou ekonomické struktury společnosti po revoluci v roce 1989 zanikly, nebo rapidně klesl zájem o absolventy těchto oborů. Možná příčina může být také v pasivním očekávání těchto jedinců, kteří své vyučení považovali za jistotu práce, kterou jim zajistil státní podnik, ve kterém pracovali. Za další diskutovanou položku lze považovat dělení bezdomovců podle pohlaví. Obecně – na základě vlastní zkušenosti i podle odborné literatury – platí, že většinu bezdomovců tvoří muži (Marek, 2012, s. 108; srov. Hradečtí, 1996, s. 55). Tvrzení potvrdil také výzkum v této práci, kterého se zúčastnilo 76% mužů (76 osob) a 24% žen (24 osob). Otázkou do diskuse může být podnět zjistit, proč tomu tak je? Autorka výzkumu se i na základě svých zkušeností s osobami bez přístřeší domnívá, že ženy se častěji snaží cílevědomě řešit problém a jeho příčiny včas, nikoliv řešit důsledky problému. Pokud se stanou bezdomovkyněmi, snaží se i přesto udržet si co nejvíce dobrý vzhled a chodit upravené, aby tak lépe zamaskovaly svoji sociální situaci, o které se leckdy psstýchají otevřeně mluvit. Důvodem také bývá mateřství, které se skrz stav bezdomovectví a bytí

v nejistých podmínkách naplňuje jen těžko. Autorka práce se opakovaně setkala se ženami-bezdomovkyněmi. Jejich chování naznačovalo, že se snaží se svojí situací vyrovnat, ale stále se stydí a vnímají svůj aktuální stav jako selhání svých schopností. Snaží se vyhledat odbornou pomoc a vrátit se zpět do společnosti a vést opět život charakteristický pro marginální společnost.

Dalším prvkem, zřejmým i pro posouzení laickou veřejností, je věkové složení bezdomovců. Podle literárních zdrojů je nejčastější věk u bezdomovců v rozmezí 35 – 46 let (např. Průdková, 2008, s. 27). V našem výzkumu byla nejpočetnější věková skupina v rozmezí 46 – 60 let, dohromady 46% (46 osob) respondentů. Všimli jsme si, že v místě sběru dotazníků byli respondenti od 18 let po věk seniorský, přičemž obě skupiny byly početně v téměř stejném poměru. Současně však bylo zřejmé, že mladí klienti chodí na pracoviště spíše setkávat se, byly slyšet i fráze „tak se tu sejdeme zase zejtra?“ apod. Staří spíše mlčky seděli v čekárně, do hovorů se příliš nezapojovali. Nabízí se úvaha, proč se obě tyto skupiny setkávají na pracovišti, které je určené pro odborné poradenství a pomoc? Autorka se domnívá, že starší klienti, tj. 46 – 60 let dochází na pracoviště především kvůli odbornému poradenství a pomoci, mají zájem o řešení svojí situace, protože si uvědomují, že v blížícím se vyšším věku pro ně bude pobyt na ulici a v sociálních zařízeních mnohem náročnější, obtížnější a nebezpečnější. Naopak mladí lidé mohou svoji situaci vnímat spíše jako svobodu, ve které jsou zcela pány svého času a existenčně o sobě samých rozhodují pouze oni sami. Ve svém věku neřeší zajištění na stáří, které je zatím poměrně daleko. Samozřejmě takto neuvažují všichni mladí bezdomovci. Najdeme ale mnoho takových, kteří bezdomovectví vnímají jako životní styl. O aktuálnosti tohoto stavu vypovídá také to, že o něm již vyšla odborná publikace *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*, jejíž hlavní autorkou je Marie Vágnerová.

V praktické části jsme se snažili zjistit, zdali by osoby bez přístřeší využily pomoc speciálního pedagoga, se kterým by měly možnost konzultovat nejasnosti při vyplnění různých formulářů a žádostí a také při písemné komunikaci s úřady. Tyto otázky jsme také kladli v dotazníku. První takto zaměřená otázka – ot. č. 7 - zjišťovala kolika, tzn., zdali vůbec, by klientům vyhovovala pomoc při vyplnění žádosti. Nepočetnější skupinou o počtu 37% (37 osob) odpovědělo, že by pomoc určitě uvítalo. Na otázku č. 8, zjišťující zájem klientů o využití pomoci odborníka při práci s formuláři

celých 57% (57 osob) uvedlo, že zájem by určitě mělo. Z těchto dvou odpovědí můžeme vyvodit závěr, že lze využít roli speciálního pedagoga při vzdělávání v oblasti funkční gramotnosti u lidí bez domova. Protože zde však mluvíme o funkční gramotnosti, musíme zohlednit, zdali požadovaná pomoc je založena skutečně na problémech s porozuměním čtenému textu v důsledku neosvojené textové a dokumentové gramotnosti či nejistotě, pramenící z nízkého sebevědomí bezdomovce doprovázeného pocitem studu, rezignace atd. Dále zdali tyto nedostatky vychází z neosvojených dovedností textové a dokumentové gramotnosti či zdali jsou příčiny způsobeny jinými faktory. Bezdomovectví bývá především nálepka neschopného, nevzdělaného jedince, který není schopný žít stejným způsobem jako majoritní společnost, tzn. mít zaměstnání, trvalý finanční příjem, bydlení atd. Většina bezdomovců se na ulici, potažmo na veřejnosti setkává skrz neverbální komunikaci s názory, že jsou neschopní, divní asociálové, kteří už jsou „ztracené případy.“ Setká-li se jedinec-bezdomovec s tímto názorem několikrát denně během několika týdnů či měsíců, může dojít k tzv. labellingu, tedy že jedinec roli neschopného člověka skutečně přijme. Může dojít k poklesu jeho zájmu o řešení nepříznivé sociální situace a stagnaci ve stavu bezdomovectví. Nalézt motivaci u lidí v této fázi rezignace bývá velmi obtížné a jedná se o multifaktoriální problematiku, na které se podílí odborníci z více oblastí.

S možností využít pomoci speciálního pedagoga koresponduje také otázka, zdali klienti vyplňují formuláře a žádosti sami či někoho požádají o pomoc. Zde 71% (71 osob) odpovědělo, že vyplní sami a o pomoc požádají svého sociálního kurátora (12 osob), obrátí se na své kamarády či známé (11 osob) a 3 osoby požádají o pomoc rodinného příslušníka či příslušného pracovníka na úřadu. Tyto výsledky jsou dle autorky v rozporu s výše uvedenými odpověďmi, podle kterých by mj. 57% respondentů uvítalo pomoc při potížích s vyplněním formulářů. Dohledat skutečnou příčinu tohoto rozporu je možností pro další výzkum a studium, nicméně v tuto chvíli se lze domnívat, že respondenti nemuseli odpovědět pravdu a volili takovou odpověď, která je příznivá pro jejich hodnocení. Stejně jsou si vědomi, že problematická písemná i verbální komunikace je pro ně poměrně obtížná a uvítali by konkrétní formu pomoci.

ZÁVĚR

Předložená diplomová práce se zabývá problematikou osob bez přístřeší v souvislosti s funkční gramotností. Zvolené téma lze vzhledem k narůstající chudobě a počtu lidí ohrožených ztrátou bydlení považovat za aktuální.

První kapitola se zabývá obecnou charakteristikou bezdomovectví. Definuje tento termín, popisuje formy a příčiny bezdomovectví, jeho etiologii a krátce je uvedena také historie bezdomovectví. Ve druhé kapitole se autorka podrobněji zabývá charakteristikou osob bez přístřeší. Autorka se pokusila charakterizovat primární elementy a faktory, které se mohou podílet na vzniku bezdomovectví. Patří sem nejen sociálně patologické jevy, ale i neutěšené rodinné zázemí v dětství, psychózy či nedostatečné vzdělání, které jedinci brání najít zaměstnání.

Třetí kapitola popisuje druhou tematickou polovinou teoretické části práce, a to bázovou a funkční gramotnost. V kapitole je uvedena historie bázové i funkční gramotnosti, klíčová hlediska bázové gramotnosti a charakteristika funkční gramotnosti – její složky, faktory, rizikové skupiny ohrožené funkční negramotností a také příčiny funkční negramotnosti.

Empirická část byla realizována na Oddělení sociální prevence Úřadu městské části v Praze 1. Jako výzkumná metoda byl zvolen dotazník, výzkumu se zúčastnilo jedno sto osob. Výsledky byly zpracovány graficky a prezentovány v samostatné podkapitole. Pro vyhodnocení hypotéz jsme použili metod statistické indukce. Testy nezávislosti jednotlivých kvalitativních znaků byly provedeny vypočtením Pearsonova chí-kvadrátu. Podle výsledků tohoto testu byly následně porovnáním s tabulkovými hodnotami zamítnuty nebo nezamítnuty vyslovené hypotézy. Z hodnocení hypotéz jsme získali výsledky, že nelze zamítnout hypotézu č. 1 a hypotézu č. 2, naopak jsme zamítli hypotézy č. 3 a č. 4. Z dotazníkového šetření vyplynulo, že klienti podle svého vyjádření nevnímají formulaci úředních sdělení a žádostí jako složité a nesrozumitelné a že čtenému textu úředních sdělení rozumí bez potíží. Přesto více než polovina výzkumného vzorku uvedla, že by byla jistě využila pomoci speciálního pedagoga, který by jim pomohl naučit se pracovat s úředními formuláři a sděleními. U klientů, kteří navíc v odpovědích vykazovali nedostatky v oblasti funkční gramotnosti, můžeme konstatovat, že lze využít speciálního pedagoga jako pomocníka a terapeuta při snaze zmírnit důsledky funkční negramotnosti.

Cílem diplomové práce bylo zjistit, zdali lze využít roli speciálního pedagoga při vzdělávání v oblasti funkční gramotnosti u lidí bez domova. Z výsledků vyplynulo, že tuto roli využít lze, cíl se tedy podařilo splnit. Jak konkrétně by tato pozice vypadala a jaké by měla konkrétní prvky je podle nás podnětem k mnohem hlubšímu a metodologicky náročnějšímu výzkumu, proto z našich získaných výsledků nevyvozujeme konkrétní závěry a doporučení, která by měla být směrodatná pro vznik této role, ale pouze ověřujeme, zdali je možné o takovém způsobu využití speciálního pedagoga uvažovat.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

BARTLOVÁ, Sylva. *Sociální patologie*. první. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví v Brně, 1998, 53 s. ISBN 80-7013-259-0.

DOČKAL, Jan. *Sociální Deviace*. Praha: Jabok - Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická, 2008, 59 s. Bez ISBN.

DOLEŽALOVÁ, Jana. *Funkční gramotnost: proměny a faktory gramotnosti ve vztazích a souvislostech*. 1. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, 88 s. ISBN 80-7041-115-5.

GAVORA, Peter. Gramotnosť: vývin modelov, reflexia praxe a vyskumu. *Pedagogika*. 2002, LII (52), č. 2, 171 - 178.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. čes. Brno: Paido, 2010, 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.

HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Vyd. 4., V Portálu 1. Ilustrace Karel Nepraš. Praha: Portál, 2010, 797 s. ISBN 978-80-7367-686-5.

HORÁKOVÁ, Milada. *Současné podoby nezdomyvství v České republice: Pilotní sonda*. Výzkumná ústav práce a sociálních věcí, 1997, 65 + přílohy. ISBN bez ISBN.

HRADECKÝ Ilja a Vlastimila HRADECKÁ. *Bezdomovství - extrémní vyloučení*. 1. vyd. Praha: NADĚJE, 1996, 107 s. ISBN 80-902-2920-4.

HROMKOVÁ, D., J. HUK, J. KLUGEROVÁ, A. KOČKOVÁ, L. PAULOVČÁKOVÁ a T. VACÍNOVÁ. *Jak vypracovat bakalářskou a diplomovou práci*. 4., přeprac. a rozš. vyd. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2012, 69, xi s. ISBN 978-80-7452-024-2.

CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vydání 1. Praha: Grada Publishing, 2007, 265 s. ISBN 978-80-247-1369-4.

KOVÁČIKOVÁ, Dagmar. Funkčná negramotnosť ako negatívny fenomén súčasnej spoločnosti. *Mládež a spoločnosť*. 2002, roč. 8, č. 3, 44 - 50.

KOZÁKOVÁ, Jana. Bezdomovství - specifická forma bydlení a životního stylu. *Geografické rozhledy*. 1997/1998a, roč. 7, č. 3, s. 85 - 88.

KOZÁKOVÁ, Jana. Bezdomovství - specifická forma bydlení a životního stylu. *Geografické rozhledy*. Geografické rozhledy, 1997/1998b, roč. 7, č. 4, 112 - 114.

KUJAL, Bohumír. *Pedagogický slovník: Díl 1*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965, 350 s. bez ISBN.

LANGMEIER, Josef a Dana KŘEJČÍŘOVÁ. *Vývojová psychologie: Dospívání a dospělost*. 3. vyd. Praha: Grada, 1998, 343 s. ISBN 80-7169-195-X.

MAREK, J., A. STRNAD a L. HOTOVCOVÁ. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2012, 176 s. ISBN 978-802-6200-901.

MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK a A. VODÁKOVÁ. *Velký sociologický slovník: I. svazek A-O*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, 747 s. ISBN 80-718-4164-1.

MATĚJŮ, Petr. Jak jsme dopadli ve výzkumu funkční gramotnosti?. *Učitelství listy*. 1998/1999, roč. 6, č. 8, s. 2 - 3.

MATĚJŮ, Petr. *Funkční gramotnost dospělých: Část 1. ; Hlavní výsledky / Řešitel projektu Petr Matějů*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav (Akademie věd ČR), 1998, 131 s.

MATOUŠEK, O., J. KOLÁČKOVÁ a P. KODYMOVÁ (EDS.). *Sociální práce v praxi: Specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Editor Oldřich Matoušek, Pavla Kodymová, Jana Koláčková. Praha: Portál, 2010, 352 s. ISBN 978-807-3678-180.

NEŠPOR, Karel. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. Vyd. 4., aktualiz. Praha: Portál, 2011, 173 s. ISBN 978-807-3679-088.

PĚNKAVA, Pavel. *Výchovně vzdělávací prvek v sociální práci s cílovou skupinou osob bez přístřeší*. Praha, 2010. 145 s. Rigorózní práce. Univerzita Karlova v Praze,

Filozofická fakulta, Katedra sociální práce. Vedoucí práce doc. JUDr. Kristina Koldinská, Ph.D.

PRŮDKOVÁ TÁŇA, Novotný Přemysl. *Bezdomovectví*. Praha: Triton, 2008, 93 s. ISBN 978-80-7387-100-0

PRŮCHA, Jan. *Proměny vzdělávání v mezinárodním kontextu*. Vyd. 1. Editor Jan Průcha. Praha: Karolinum, 1992, 155 s. ISBN 80-706-6546-7.

PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky: úvod do studia v oboru*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000, 269 s. ISBN 80-717-8399-4.

PRŮCHA, J., E. WALTEROVÁ aj MAREŠ. *Pedagogický slovník*. 6., rozš. a aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2009, 395 s. ISBN 978-807-3676-476.

RABUŠICOVÁ, Milada. Negramotnost jako celosvětový problém. *Pedagogika*. 1990, roč. 40, č. 3, 257 - 267.

ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1975, 325 s. Bez ISBN

SMOLÍK, Petr. *Duševní a behaviorální poruchy: průvodce klasifikací, nástin nozologie, diagnostika*. Praha: Maxdorf, 1996, 504 s., x s. obr. příloh. ISBN 80-858-0033-0.

SMOLÍKOVÁ, Andrea. *Činnost sociálního kurátora s cílovou skupinou osob bez přístřeší*. Praha, 2012. 58 s. Absolventská práce. JABOK - Vyšší odborná škola sociálně pedagogická a teologická; katedra sociální pedagogiky. Vedoucí práce PaedDr. Marie Vorlová. Oponent práce PhDr. Ivana Davidová.

ŠTĚCHOVÁ, M., M. LUPTÁKOVÁ a B. KOPOLDOVÁ. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie: Závěrečná zpráva* [online]. 1. vyd. Praha: b.n., 2008. ISBN 978-80-7338-069-4.

ŠUPKOVÁ, Danuše. *Zdravotní péče o bezdomovce v ČR*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2007, 64 s. ISBN 978-80-247-2245-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007, 461 s. ISBN 978-80-246-1318-5.

VÁGNEROVÁ, Marie. Pracovní a ekonomické problémy: Bezdomovectví. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 5., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2012, 748 - 756. ISBN 978-80-262-0225-7.

VÁGNEROVÁ, M., L. CSÉMY aj. MAREK. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2013, 339 s. ISBN 978-802-4622-095.

Seznam použitých internetových zdrojů

ADAMIČKOVÁ, Nad'a a Marie KÖNIGOVÁ. Na sociálních dávkách je v Česku 215 tisíc lidí. *Novinky.cz* [online]. 13. 11. 2013 [cit. 2014-02-12]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/domaci/319126-na-socialnich-davkach-je-v-cesku-215-tisic-lidi.html>

ALLAIRE, JJ. *RStudio: Open source and enterprise-ready professional software for R* [online]. Boston, 2014, 2014 [cit. 2014-11-21]. Dostupné z: <http://www.rstudio.com/>

GOJOVÁ, A., V. GOJOVÁ, T. MELŠOVÁ, T. TKADLEČKOVÁ, P. ANTONI, K. GIAMPAOLI, R. KVASNIČKA, P. PĚNKAVA, A. POLÁK, J. SEJBAL a I. DAVIDOVÁ. *Metodická příručka pro sociální kurátory a metodiky sociální prevence*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010, 150 s. ISBN 978-80-7369-628-4.

Dostupné z: http://projekty.osu.cz/sockur/dok/publikace/metodicka_prirucka.pdf

HRADECKÝ, Ilja. *Národní zpráva o bezdomovectví v České republice 2006: politická část* [online]. Praha: Naděje, o. s., 2006 [cit. 2012-02-08]. bez ISBN. Dostupné z: <http://www.nadeje.cz/vz/nzob2006p.pdf>

Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020 [online]. Praha: MPSV, 2013, 68 s. [cit. 2014-08-22]. ISBN 978-807-4210-723. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/16893/bezdomovectvi.pdf>

Školní vybavení pro žáky 1. ročníků. ODBOR VNĚJŠÍCH VZTAHŮ A KOMUNIKACE. *MŠMT: Archiv tiskových zpráv; Tiskové zprávy 2012* [online]. bez data. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/ministerstvo/novinar/pastelkovne-bylo-zruseno-za-minuleho-vedeni-uradu?highlightWords=pastelkovn%C3%A9>

KUBALA, Ondřej. ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Sčítání lidu, domů a bytů: Výsledky sčítání bezdomovců* [online]. 2012, 2013 [cit. 2014-08-04]. Dostupné z: http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/vysledky_scitani_bezdomovcu

MYŠÁKOVÁ, Mária. VÚPS. *Sčítání bezdomovců Praha 2004: postup zpracování výsledků*. Praha, 2004, 28 + přílohy. bez ISBN. Dostupné také z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_151.pdf

RUFFLE, Livi a Maria TROFIMOVA. *Seminar in Methodology and Statistics: Fisher's Exact Test* [online]. 2005, 41 s. [cit. 2014-11-21]. bez ISBN. Dostupné z: <http://www.let.rug.nl/~nerbonne/teach/rema-stats-meth-seminar/presentations/fishers-exact-trofimova-ruffle-21-03-2005.pdf>

VAVROŇ, Jiří. *Bezdomovectvím je v ČR ohroženo sto tisíc lidí*. *Novinky.cz* [online]. 4. 1. 2014 [cit. 2014-01-04]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/domaci/323545-bezdomovectvim-je-v-cr-ohrozeno-sto-tisic-lidi.html>

ZVÁRA, Karel a Josef ŠTĚPÁN. *Pravděpodobnost a matematická statistika*. 5. vyd. Praha: Matfyzpress, 2012, 230 s. ISBN 978-80-7378-218-4. Dostupné z: <http://www.karlin.mff.cuni.cz/~zvara/geograf/0708/geo4Predn12.pdf>

SEZNAM OBRÁZKŮ, GRAFŮ A TABULEK

Seznam obrázků

Obrázek 1: Jak na sebe vzájemně působí jednotliví činitelé při vytváření gramotnosti 52

Seznam grafů

Graf 1: Absolutní četnosti mužů a žen za všechny zdroje podle věkové struktury	31
Graf 2: Vyjádření respondentů ke srozumitelnosti dopisu	75
Graf 3: Do jaké míry požádali respondenti o pomoc při práci s oznámením	76
Graf 4: Koho konkrétně respondenti požádali o pomoc	77
Graf 5: Koho by respondenti v případě potřeby požádali o pomoc	78
Graf 6: Jaký jiný způsob řešení by respondenti vybrali	79
Graf 7: Kolik respondentů žádá o pomoc při vyplnění formuláře	80
Graf 8: Kolik respondentů nevyplnilo žádost kvůli náročnosti	81
Graf 9: Do jaké míry respondenti rozumí způsobu, kterým jsou úřední dopisy formulovány	82
Graf 10: Kolika klientům by při vyplňování žádosti vyhovovala asistence	83
Graf 11: Zájem klientů o využití pomoci odborníka při práci s formuláři	84
Graf 12: Míra nejvyššího dosaženého vzdělání	85
Graf 13: Věkové složení respondentů	86
Graf 14: Rozdělení respondentů podle pohlaví	86

Seznam tabulek

Tabulka 1: Dosažené vzdělání u občanů bez přístřeší starších 15 let v roce 2011	28
Tabulka 2: Porovnání definic patologického hráčství a závislosti	44
Tabulka 3: Přehled časového harmonogramu sběru dat	72
Tabulka 4: Příklad kontingenční tabulky pro srovnání znaků "pohlaví" a "schopnost komunikace"	89
Tabulka č. 5: Demonstrace výpočtu pro kontingenční tabulku	90
Tabulka 6: Vzorec pro součty hodnot v kontingenční tabulce	91

Tabulka 7: Kontingenční tabulka - počty respondentů dle vzdělání a schopnosti porozumět úřednímu dopisu	91
Tabulka 8: Relativní četnosti respondentů dle vzdělání a schopnosti porozumět úřednímu dopisu	92
Tabulka 9: Kontingenční tabulka - počty respondentů dle vzdělání a schopnosti samostatně pracovat formuláři	93
Tabulka 10: Relativní četnosti respondentů dle vzdělání a schopnosti samostatně pracovat s formuláři	93
Tabulka 11: Kontingenční tabulka - počty respondentů dle pohlaví a vyjádření přání pomoci s vyplněním formuláře	94
Tabulka 12: Kontingenční tabulka - počty respondentů dle věku a zájmu naučit se pracovat s formuláři	95

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A – Dotazník	I
Příloha B - ETHOS – Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR	IV

Příloha A – Dotazník

Dotazník č: _ _ _

měsíc/rok: _ _ / _ _

Dobrý den, ráda bych Vás poprosila o vyplnění dotazníku zaměřeného na srozumitelnost čtenému textu. Výsledky dotazníkového šetření budou využity především do mé diplomové práce a měly by sloužit jako podklad pro případné návrhy na zlepšení pro práci s úředními tiskopisy.

Dotazník k diplomové práci

1) Měl/a jste již někdy při čtení úředního dopisu pocit, že dopis je napsaný složitě a je pro Vás obtížně srozumitelný?

- a) ano, opakovaně – pokračujte, prosím, k otázce č. 2
- b) ano, ale velmi zřídka – pokračujte, prosím, k otázce č. 2
- c) ne – pokračujte, prosím, k ot. č. 3
- d) nevím/nepamatuji si – pokračujte, prosím, k ot. č. 3

2) Požádal/a jste někoho o pomoc, např. o vysvětlení obsahu dopisu?

a) ano

Uved'te, prosím, koho? _____

b) ne

c) nevím/nepamatuji si

3) Pokud byste si nevěděl/a rady při vyplnění úředního formuláře, na koho byste se obrátil/a s žádostí o pomoc?

a) na rodinného příslušníka

b) na někoho z – kamarádů, známých

c) přímo na příslušného pracovníka na úřadu

d) pokusil/a bych se najít pomoc jiným způsobem

Uved'te, prosím, koho? _____

4) Když dostanete k vyplnění formulář, vyplníte jej sám/sama nebo někoho požádáte o pomoc s vyplněním?

- a) vyplním jej sám/sama
- b) požádám rodinného příslušníka
- c) požádám někoho z – kamarádů, známých
- d) požádám přímo příslušného pracovníka na úřadu
- e) obrátím se na svého sociálního kurátora/kurátorku

5) Stalo se někdy, že složitost formuláře Vás odradila od vyplnění a podání žádosti?

- a) ano, opakovaně
- b) ano, ale velmi zřídka
- c) ne
- d) nevím/nepamatuji si

6) Do jaké míry rozumíte způsobu formulací dopisu od úřadu nebo soudu?

- a) rozumím celému textu i jeho obsahu
- b) rozumím téměř celému textu i jeho obsahu
- c) rozumím jen některým, jasně formulovaným informacím
- d) rozumím jen přečtenému textu, ale nerozumím obsahu jeho sdělení
- e) nerozumím textu vůbec

7) Vyhovovalo by Vám, kdyby s Vámi vyplňoval/a dopis úředník/úřednice?

- a) určitě ano
- b) spíše ano
- c) jen pokud bych ji o to sám/sama požádala
- d) spíše ne
- e) určitě ne

8) Pokud byste měl/a možnost, využil/a byste pomoci od odborníka, který by Vás naučil vyplňovat formuláře?

- a) určitě ano
- b) spíše ano
- c) možná/nevím
- d) spíše ne
- e) určitě ne

9) Jaké je Vaše nejvyšší dosažené vzdělání:

- a) nedokončené základní/základní
- b) vyučen/a

- c) vyučen/a s maturitou
- d) středoškolské
- e) vyšší odborné/vysokoškolské

10) Uved'te, prosím, Váš věk:

- a) 18 – 25 let
- b) 26 – 35 let
- c) 36 – 45 let
- d) 46 – 60 let
- e) 61 let a více

11) Uved'te, prosím, pohlaví:

- muž   žena

Děkuji za Váš čas a trpělivost, kterou jste věnoval/a vyplnění dotazníku.

Příloha B - ETHOS – Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR

ETHOS – Evropská typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení v prostředí ČR		1/2								
Konceptní kategorie	Operační kategorie	Životní situace	Genetická (druhová) definice	Národní subkategorie	*					
BEZ STŘECHY	1	1.1	Osoby přežívající na ulici nebo ve veřejně přístupných prostorách bez možnosti ubytování	1.1.1	Osoby spící venku (např. pod mostem, nádraží, letiště, veřejné dopravní prostředky, kanály, jeskyně, odstavené vagony, stany, garáže, prádelny, sklepy a půdy domů, vraky aut)	b				
	2	2.1	Noclehárna	Osoby bez obvyklého bydliště, které využívají nezkaprahové noclehárny	2.1.1 2.1.2	Osoby v nízkoprahové noclehárně Osoby sezonně užívatelé přenocování prostory zařízení bez lůžek	b b			
BEZ BYTU	3	3.1	Azylový dům pro bezdomovce	Osoby v azylových domech s krátkodobým ubytováním	3.1.1 3.1.2 3.1.3 3.1.4 3.1.5 3.1.6	Muži v azylovém domě Ženy v azylovém domě Matky s dětmi v azylovém domě Orkové s dětmi v azylovém domě Úplně rodiny v azylovém domě Osoby v domě na půli cesty	b b b b b b			
				3.2	Přechodná ubytovna	Osoby ve veřejných ubytovnách s krátkodobým ubytováním, které nemají vlastní bydlení	3.2.1	Osoby ve veřejné komerční ubytovně (nemají jinou možnost bydlení)	b	
				3.3	Přechodně podporované ubytování	Bezdomovci v přechodném bydlení se sociální podporou	3.3.1 3.3.2	Osoby v přístřeší po vystěhování z bytu Bydlení s podporou výškovně určené pro bezdomovce neexistuje	a b	
				4	4.1	Pobytové zařízení pro ženy	Ženy ubytované krátkodobě v zařízení z důvodu ohrožení domácím násilím	4.1.1 4.1.2	Ženy ohrožené domácím násilím pobývající na skryté adrese Ženy ohrožené domácím násilím pobývající v azylovém domě	a a
				5	5.1 5.2	Přechodné bydlení (azylová zařízení pro žadatele o azyl)	Imigranti v přechodných ubytovnách z důvodu imigrace	5.1.1	Žadatelé o azyl v azylových zařízeních	a
				Osoby v ubytovnách pro migrující pracovníky			5.2.1	Migrující pracovníci – členci ve veřejné komerční ubytovně (nemají jinou možnost bydlení)	a	
6	6.1 6.2	Věznice a vazební věznice	Bez možnosti bydlení po propuštění	6.1.1	Osoby před opuštěním zdravotnického zařízení	a				
			Zdravotnická zařízení	6.2.1	Osoby před opuštěním zdravotnického zařízení	a				
7	7.1 7.2	Pobytová péče pro starší bezdomovce	Bez možnosti bydlení	6.3.1 6.3.2	Osoby před opuštěním dětské instituce Osoby před opuštěním péčovské péče	a a				
			Uživatelé dlouhodobější podpory	Senioři a osoby invalidní dlouhodobě ubytované v azylovém domě	7.1.1	Muži a ženy v seniořském věku nebo invalidé dlouhodobě ubytované v azylovém domě	b			
			Dlouhodobé bydlení s podporou pro bývalé bezdomovce	7.2.1	Bydlení s podporou výškovně určené pro bezdomovce neexistuje	a				

* Použití skratek v posledním sloupci – Stupeň ohrožení: a – ohrožené osoby, b – bezdomovci

Bezdomovství, sociální vyloučení spojené s absencí bydlení (je jedním z problémů, kterého se týká Strategie sociální ochrany a zadělování EU. Prevence bezdomovství a reintegrace osob bez domova jsou odlišnými, které vyžadují dobré pochopení procesů a mechanismů, které vedou do situací absence nebo ztráty domova.

FEANTSA (Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci) vytvořila typologii bezdomovství a vyloučení z bydlení, nazvanou ETHOS.

Typologie ETHOS vychází z principu, že pojem domova lze chápat ve třech oblastech, je-ličtá absence může vést k bezdomovství. Mít domov může být chápáno jako: mít přiměřené bydlení, které může osoba a její rodina vylučně

užívat (fyzická oblast); mít prostor pro vlastní soukromí s možností sociálních vztahů (sociální oblast); mít právní důvod k užívání (právní oblast). Z toho vyplývají čtyři formy vyloučení z bydlení: bez střechy, bez bytu, nejisté bydlení, neopřívájecí bydlení – všechny tyto situace ukazují na absenci bydlení. ETHOS tedy člení osoby bez domova podle jejich životní situace nebo situace jejich bydlení. Tyto konceptní kategorie se dále člení na 13 operačních (pracovních) kategorií, v rámci realizovaného národního projektu Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR byl vytvořen soubor národních subkategorií. Typologie tak může být využita pro monitoring bezdomovství, pro vytváření politik a jejich rozvoj a vhodnocování.

Koncepční kategorie	Operační kategorie	Zdrojní situace	Generická (druhová) definice	Národní subkategorie	*
NEJISTÉ BYDLENÍ	8 Osoby žijící v nejistém bydlení	8.1	Přechodné bydlení u příbuzných nebo přátel	8.1.1 Osoby přechodně bydlící u příbuzných nebo přátel 8.1.2 Osoby v podnájmu (nemají jinou možnost bydlení)	a
		8.2	Bydlení bez právního nároku	8.2.1 Osoby bydlící v bytě bez právního důvodu 8.2.2 Osoby v nezákonně obsazené budově	a
	9 Osoby ohrožené vystěhováním	9.1	Výpověď z nájemního bytu	9.1.1 Osoby, které dostaly výpověď z nájemního bytu	a
		9.2	Ztráta vlastnictví bytu	9.2.1 Osoby ohrožené vystěhováním z vlastního bytu	a
	10 Osoby ohrožené domácími násilím	10.1	Policejné zaznamenané domácí násilí	10.1.1 Osoby ohrožené domácími násilím – policejné zaznamenané případy – oběti	a
		11.1	Mobilní obydlí	11.1.1 Osoby žijící v mobilním obydlí, např. maríngotka, karavan, hausboot (nemají jinou možnost bydlení)	a
	11 Osoby žijící v provizorních a neobvyklých stavbách	11.2	Neobvyklá stavba	11.2.1 Osoby žijící v budově, která není určena k bydlení, např. osoby žijící na pracovišti, v zahradních chatkách se souhlasem majitele	a
		11.3	Provizorní stavba	11.3.1 Osoby žijící v provizorních stavbách nebo v budovách např. bez kolaudace	a
	12 Osoby žijící v nevhodném bydlení	12.1	Obydlené neobvyklé byty	12.1.1 Osoby žijící v nevhodném objektu – obydlí se stalo nezpůsobilým k obydlení (dřívě mohlo být obydlené)	a
		13.1	Nevyšší národní norma definující přelidnění	13.1.1 Osoby žijící v přelidněných bytech	a

* Použití zkratky v posledním sloupci – Stupně ohrožení: a – ohrožené osoby, b – bezdomovci

FEANTSA is supported financially by the European Commission. The views expressed herein are those of the author(s) and the Commission is not responsible for any use that may be made of the information contained herein.

FEANTSA
 European Federation of National Associations Working with the Homeless AISBL
 Fédération Européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri AISBL
 194, Chaussée de Louvain ■ 1210 Brussels ■ Belgium ■ Tel.: + 32 2 538 66 69 ■ Fax: +32 2 539 41 74 ■ ethos@feantsa.org ■ www.feantsa.org

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Andrea Smolíková

Obor: Speciální pedagogika – učitelství

Forma studia: prezenční studium

Název práce: Problematika vzdělávání osob bez přístřeší v souvislosti s funkční gramotností z pohledu speciálního pedagoga

Rok: 2015

Počet stran textu: 91

Celkový počet stran příloh: 6

Počet titulů českých použitých zdrojů: 35

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 2

Počet internetových zdrojů: 11

Vedoucí práce: PhDr. Zdeněk Moucha, CSc.